

1

LETO XII

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XII. letnik Ljubljana 1964 1. zvezek

Vsebina prvega zvezka

- H. Fodor: Iz zgodovine porabskih Slovencev — Stran 1
N. Šumi: Urbanizem in umetnost v Ljubljani — Stran 9
J. Šorn: Obdobje grosističnih tvrdk (1820—1870) — Stran 17
F. Tancik: Ob 150-letnici vojnih operacij 1813—1814 v mejah Ilirskih provinc — Stran 37
I. Zelko: Krog in Buzinci — Stran 49
S. Pavlič: Iz zgodovine Negove — Stran 55
O. Janša: Kolera na Kranjskem leta 1855 — Stran 60
I. Slokar: Zgodovina steklarske industrije na Goriškem — Stran 64
S. Pahor: O rodu in rojstvu kiparja Francesca Robbe — Stran 66
Lj. Plesničar-Gec: Severna emonska vrata pod traso Titove ceste v Ljubljani — Stran 67
I. Mikl: O podobi in zgodovini rimskega Ptuja — Stran 74
J. Dular: Janko Jarc — šestdesetletnik — Stran 76
- ZGODOVINSKO BRANJE:
Ocene in poročila — Stran 77—78

Na ovitku

Lončar iz Filovec v Prekmurju
(Lado Pirnat, perorisba)

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavič

IZ ZGODOVINE PORABSKIH SLOVENCEV

HENRIK FODOR, SZOMBATHELY

(PREVEDEL IZ ROKOPISA VILKO NOVAK)

O Slovencih v Porabju je prav malo pisane. Avgust *Pavel* je opisal njihove hiše (Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev, *Etnolog* IV, 1931) in lov na brinovke (Néprajzi Értésítő, Budapest 1942): splošen pregled sta podala J. Maučec in V. Novak (Slovensko Porabje, Ljubljana 1946). zadnji pa je orisal etnografski značaj slovenskega Porabja (Slovenski etnograf I, 1948). Nekaj madžarske literature pa bomo porabili v pričujočem spisu.

I. Porabski Slovenci so del prekmurskih Slovencev in živijo danes v sedmih vaseh ter v Monoštru (Szentgotthárd) v Železni županiji (Vas vármegye) na Madžarskem. Njihova zgodovina je tesno povezana s cistercijanskim samostanom v Monoštru (po njem so mu dali Slovenci ime): ta se pojavi 1185 v spisih Lucija III. kot izkrčeno ozemlje *monasterium* Gotthardi, ki uživa zaradi novega samostana oprostitev od davka.¹ Leta 1215 pa pravi kralj Andrej II, da je bil samostan prej v rokah železnega župana Andreja, prvotno del Őrséga (tj. stražnega ozemlja, prim. M. Kos, K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo, *ČZN* 28, 1953).² Po tem spisu »so bili stražarji tako prisiljeni od Zale iti tja in vstopiti na lastno ozemlje ljudstva cerkve, ki so se tam mudili. In ko stražarji zaradi nemških groženj niso mogli več kljubovati na omenjenem ozemlju, so podložniki gradu: Pancratius, Ebergaus in Buza, duhovnik Peter Mihael, sin grofa Petra, Mihael in sicer duhovnik pri sv. Martinu, stotnik Mochol, Stephanus, Baka, Wollo, Pota v brati, Zerma, Martin, Bogdan, Nicolaus, Chopow, Thoma, Noge s stražarji...«

Med novimi upravitelji grajskega zemljišča, stražarji, so bili Madžari in Slovenci. Meje ozemlja so naslednje: »Meja te dežele se začne tam, kjer se potoček, ki se imenuje Dobra, izliva v reko Rabo, nato teče proti jugu vse do izsušenega potoka, tam je spet postavljen mejnik, nato se pne

na hrib proti vzhodu, kjer je spet postavljen mejnik, od tam teče naprej po isti Berzi, kjer je postavljenih mnogo mejnikov, in se umakne do izvira Zalaoga, in tam je spet postavljen mejnik...«

Odslej moremo zgodovino prebivavcev slovenskega porabskega ozemlja strnjeno zasledovati.

Leta 1270 ugotovi kralj Štefan V. dolžnosti stražarjev, ki živijo v vasi Monurosd, danes Őrimagyarosd.³ Med stražarji je mnogo madžarskih in slovenskih imen, ker je dobilo ozemlje, označeni obmejni del, z obrambnimi dolžnostmi za svoje naseljence posebne pravice ne glede na etnični značaj ljudstva. Več prepisov te listine ima isto vsebino. Dolžnosti stražarjev takole označuje: »življenjski pogoji in dolžnosti stražarjev iz Monurosa, ki spadajo h gradu.« (Castrum je grad v Rákosu.) »Prav tako smo določili — pravi kralj — naj bo s posestev vsakega plemiča z mejnega področja pri Rydigwe (Radgona) po deset pešcev stalno tam v bližini, da bi bili pripravljene ozemlje od meja grofije Zale pa do kraja, ki se imenuje Lug, braniti in stražiti, tako kot so bili že doslej navajeni.«⁴

Seznam stražarjev v 18 vaseh Őrséga dokazuje, da jih je 1270 vsaj četrtnina bilo slovenskih, npr. Lanó, Bartha, Thamaskó, Bekes, Paskontza, Liska, Tot, Gergos, Bata, Baraska, Sohar, Bitá, Bedok, Sobor, Baxa, Jance, Asok, Krisa, Bajan, Sania, Janosko, Borgian itd. Ostala imena so enaka imenom sekeljskih družin in so to bili gotovo priseljenci. Őrség obstoji iz dveh delov. Gornji Őrség (madž. Felsőország) je na današnjem Gradiščanskem v Avstriji, kraji Felsőőr, Alsóőr, Őrisziget in okolica obstoje iz teh naselitev, to so še danes madžarske vasi.⁵

Na področju 18 vasi, priključenih Alsóór-ségu (Spodnjemu Őrségu), je bila prej vrsta stražnih naselij večjega obsega. Na to kaže ime Vasverőszék, pa tudi srednjeveška

imena madžarskih družin na Hodošu, v Šalovcih in Čekéčki vasi. Vendar je dejstvo, da je vrsta vasi z imeni Wart, Weride, Őrség in Straža nastala zaradi mejno-obrambnih vzrokov na ozemlju z mešanim prebivavstvom.

Imena vasi Alsóőrséga v Železni županiji so vsa slovenskega izvora. Tako kaže Bajánháza na besedo bojnik, Rákos — iz rak, Hodoš — hodošče, prehodni del vasi, Župank je županova vas, Kapornok — Koprivnik, Krč — vas na krčevini, ime reke Krka kaže na krhka, rušeča se, mehka tla. Kotormány je verjetno iz kotar (= okraj) in manj, torej manjši okraj stražarjev; Lug — log, Zatvar — zatvor, mejo zapirajoča zapreka; Szatta iz Zataj — skrit kraj, skrivališče; Szomoróc — slov. Somorovci pomeni tudi obmejno zapreko, Krščati — vas stražarjev. Visik hrani ime višine, vrh hriba. V listini iz leta 1213 so omenjene slovenske vasi monoštrskega gospostva: Sinik verjetno iz Selnik, Ritkarovci morda naselje v ločju, trstju; Sakalóvci (< Sokolovci) — vas sokolarjev — lovcev.

Vasi stražarjev so se nedvomno vrstile ob Rabi, saj predstavlja črta Lug—Szentgotthárd — Krka le severno mejo; Őrtilos, Őriszentgyörgyvölgye, ozemlje južnega Őrséga v Železni županiji je moralo varovati oba roba Rabe. Madžarsko osvajanje je sproti ustanovljalo tudi stražne vasi.

V vzhodni polovici obeh bregov Rabe mogoče spoznati tudi iz vasi na hribu Kemesalja — Kamensko pohorje — Steinboden vrsto nekdanjih slovenskih naselij. Ta hranijo v svojih imenih naselja porabskih Slovencev iz starejših časov. Karakó — kara je grajska vas, kjer so izdelovali vozove. Cinka patak pomeni lastovko; Kodovize — Koudel kaže na močila za namakanje lanu in konoplje; Pirit < Previt na slaba tla, Votka na mrežo, Vinar < Vymenar na carinski kraj, Baba žensko vas, Pápoc < Popovci na vas s cerkvijo, Pinkóc < pivecko na hmelj; Csöngé < Csenigati < Čenihati ogleduški kraj; Vönöck < Veneček na pušto; Tokorcs < Tokarec na oselnik, Duka morda iz duh — kraj s cerkvijo; Šitke — na mrežo, ograjo; Miske < Myška mišjo vas; Gérce < Krce iz krčice; Bejc < Bejec < Bojec vojaško, oboroženo vas. Na novo prišli naseljenci imajo kraj Soltony — po madžarskem vojvodi Soltu. Nyögér pa pomeni v kumanščini kneza.⁸

Tu naj spomnimo še na to, da je še v Laziusovi dobi bilo v rabi slovensko ime za Szombathely — Savario. Nemškemu Stein am Anger namreč docela ustreza v Schön-

visnerjevem delu navedeno slovensko ime: Kamenorobu (Kamen na robu).⁷

II. Iz srednjeveške zgodovine madžarskih gospostev moremo vzpostaviti razvoj, življenje in borbe porabskih Slovencev. Elek Kalász je orisal njihove gospodarske razmere v delu: Posestne razmere monoštrske opatije in cistercijansko gospodarstvo v srednjem veku (Budapest 1932), ki je zasnovano na listinah somboteljskega, nekoč vasvárskega kapitlja. Kalász meni, da so porabske slovenske vasi vse kolonizirane, toda tega ne dokaže. O prebivavstvu imamo zanesljivo podobo iz l. 1350, ko se je prebivavstvo monoštrskega gospostva uprlo cistercijancem. Vasi Rákos, Szakonyfalu (slovenski Sakalovci), Istvánfalu (slovenski Števanovci), Kalindicsfalu in Zsidófalu so kraljici zatožile monoštrskega opata Petra, da je v sporu uporabil proti njim oboroženo silo: poslal je proti njim güssinškega grajskega poveljnika Henrika Unglecha. V času tega spora za povišanje davka je opat odvezel prebivavstvu vasi 112 konj in volov, 132 manjših živali, pobiral je vojni davek, 4 ljudje so bili ranjeni in odpeljal je dva ujetnika. Pravi vzrok spora je bil v tem, da je opat zaradi krepitve denarnega gospodarstva povišal — po svojih pravicah — davke.⁸

Gospodarski upor je bil močan, po Kalászu »je iz njega videti, da je pri podložnikih opatijskega gospostva manjkalo nekaj najbolj bistvenega: to, kar navaja v sklepih tudi sodba glede bodočnosti: stalna zvestoba opatu in samostanu, podložniška služba«.

Leta 1393 nastopa samostan kot abbacia monasterii BMV de Sentgothardiensi, iz 1477 je podatek, da je postal gospodar gospostva Ulrich Presnitzer in je le-to prišlo v avstrijske roke. Šele kralj Matjaž je vrnil posestvo in z njim slovenske vasi cistercijancem.⁹

III. Dobe turških bojev in bojev kruzov še ni mogoče natančno orisati na podlagi listinskega gradiva, ker je bil arhiv Batthyányev v Körmendu v zadnji vojski močno poškodovan, listine monoštrske opatije pa ne segajo nazaj od dobe Marije Terezije. Pač pa je mnogo listin opatije v Heiligenkreutzu iz dobe po dualizmu. Zato se nam zdi primernejše, da namesto skopih podatkov v obračunih gospostev obdelamo delno razne sezname iz drž. arhiva v Szombathelyu in da podamo na podlagi poznejših šematizmov statistično podobo teh vasi.

Z imenom Processus ali Districtus Tóth-ságiensis so označevali okraj, ki je obsegal

Őrség in slovensko ozemlje v Železni županiji. Podatki iz l. 1720 vsebujejo imena teh vasi. V razboru arhivalnega gradiva upoštevamo tudi že pomadžarjene vasi, ki imajo prebivavstvo s slovenskimi priimki. Pri podatkih o vaseh smo segli, kjer je bilo mogoče, do srednjega veka.

1. Szentgotthárd — Monošter

»Dicalis conscriptio« (davčni popis) za Szentgotthárd v letih 1814—1823 navaja naslednja Nomina contribuentium:

Filipus Laki, Emericus Pauer, Michael Böröcz, Joannes Koller, Andreas Várollai, Josephus Fischer chyrurgus, Godofredus Barsch turifer, Michael Wolff, Ivan Hohler, Joseph Peczler chyrurgus, Carol Kreinitz, Anton Hedl, Anton Dogos, Jacob Krim, Jos. Taucher textor, Jos. Hodelinger vitrarius, Matthias Kluiber senex, Frau Genux, Jos. Schmiedt sutor, Joannes Hajmási cothurnarius, Jos. Schwab cothurn., Joannes Hertzog, Jos. Schwab cothurn. senex, Jos. Jelenics, Adam Marger, Stefanus Faber, Josephus Vels pictor, Nicolaus Gulich cothurn., Anton Stranek ferrarius, Frau Lukács, Michael Stranek, Michael Pumer, Stefan Taics, Jacob Meitz, Várallai chyrurgus, Andreas Taucher, Josef Péber pictor, Joannes Aitzenhoffer sartor, Michael Braun, Frau Krancz molin., Leonard Klauzer vitrarius, Bart. Moser, Georg Herczog faber, Frau Schmiedt, Johann Kren, Johann Amazin mercator, Carol Tink, Franz Szakasits, Jos. Schuller architector, Johann Ring educill.

Dodatni list Popravki izkazuje isto, tedaj dela 60 kolonov (podložnikov) v Monoštru.

Popis l. 1835 izkazuje na področju prebivavstva že spremembe, naselile so se nove družine, vse več Slovencev se je naselilo kot kočarjev, tako Dagics, Sorics, Türk, István Kuntár starejši, Fenics in mlinar Fenusz. Med možnostmi zaposlitve je služba hajduka (valpta) taka, h kateri ni treba dati podložniškega sveta. Iz tega moremo sklepati na to, da se jih je manj priženilo in da jih je več vsrkala usoda služabnikov gospostva.

2. Dolnji Senik (Alsószölnök)

Med slovenskimi vasi v Porabju je samo v tej vasi živelo nekaj nemških družin. Del vasi je bil posest Batthyányev, ki so privedli nemške družine. Vas se je razvila 1387 iz Zelnuk inferiorja. Cistercijanski

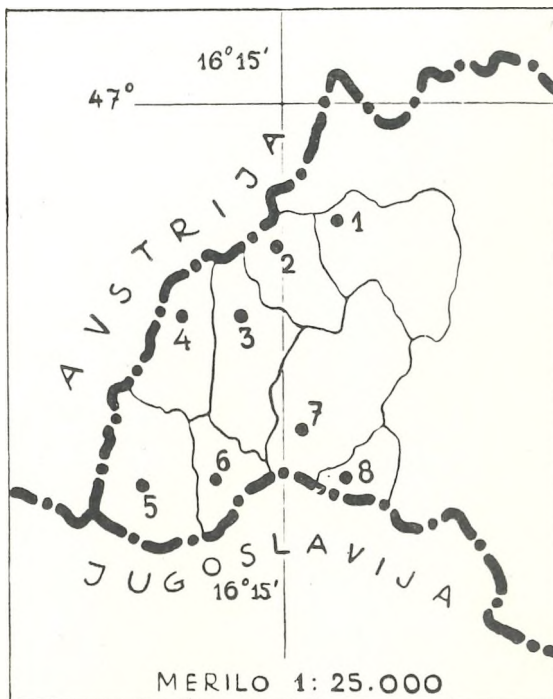
red je dal tu v gozdnem delu nekaterim podložnikom zemljišča. Tudi popis kaže na to: podložnik Blasius Gyicsek je dobil v okviru »tujcev na popisnem zemljišču« posestvo. Po podatkih iz l. 1828 je posest Alsó Szölnök od nekdanj naseljena, pripadajoča h gospostvu Dobra po dednem pravu in dejansko, last ekscel. Sigismunda Batthyánya. Njegovi podložniki so: Joannes Kovács, Michael Morak, Wolfg. Kovács, Stephanus Vrabel, Andreas Kakar, Joannes Kovács, Georgius Kovács, Michael Gozthon, Georgius Dervarics, Michael Morocz, Franciscus Svendor, Stephanus Kofes, Andreas Finder, Franciscus Lancsar, Georgius Perosa, Blasius Kovács, Wolfgang Griedl, Wolfg. Novak, Blasius Barbarics, Georgius Petrovicz figulus, Michael Balics, Andreas Gitthof, Stephanus Baizek, Andreas Kovács, Joannes Gubics.

3. Bencsháza

Vas je izginila, 1413 in 1472 je bila v okolici Rákosa in Pankasza v Őrségu.

4. Dobra

L. 1332 jo je monoštrska opatija vrnila kralju; tu je osrednji grad, odtlej ima poseben zgodovinski razvoj. Gospostvo Dobra

Legenda: 1. Monošter (Szentgotthárd); 2. Slovenska ves (Rábatótfalu); 3. Sakalovci (Szakonyfalva); 4. Dolnji Senik (Alsószölnök); 5. Gornji Senik (Felsőszölnök); 6. Verice (Két-völgy); 7. Stevanovci (Istvánfalva); 8. Andovci (Orfalu).

je postalo samostojna posest, eno od žarišč posestne enote prekmurskih Slovencev. L. 1387 je imela delne posesti: Alsó in Felső Kereka, Büdincz (danes Budinci v Prekmurju), Perbese (danes Vérice — Kétyölgy v Porabju), Neraduole (= Neradnovci), Sulinc (= Šulinci), Gyanuo, Burecsa (= Boreča), Martjne (= Martinje), Trekvölgye, Suprechvölgye, Szaloca, Mátyásfalva (= Matjašovci), Stojkvölgye, Ljubeháza, Békató, Mészpest, Váralla, tj. Dobra, Mohonicza, Alsó in Felső Velike, Gerencsér, Dubicsa, Alsó in Felső Strazson, Farkasfalva, Alsó in Felső Szelnök (= Dolnji in Gornji Senik), Ivánfalva.

5. Farkasfa — Farkašovci

Popis posestva Farkasfa za l. 1819 v vjaške namene in podatki iz let 1820 do 1824 navajajo naslednje prebivavce:

Emericus Sóos, Josephus Lovenyák, Josephus Sos, Joannes Sipos, Martinus Lukács, Johannes Lukács, Johannes Cser, Stephanus Bedő, Josephus Cséve, Joannes Takács, Joannes Tóka, Joannes Lakatos, Petrus Németh, Joannes Cser, jun. Joannes Cséve, Joannes Dominek, Joannes Németh, Joannes Kuntár, Paulus Höcs, Josephus Tóth, Josephus Bedő, Josephus Cser, Petrus Zovetz, Josephus Balogh, Bali. Bilo je 54 hiš, 51 podložnikov (colonus), 8 sinov, 4 bratje.

V popisu iz l. 1839-40 je že 47 podložnikov, novi naseljenci so Slovenci.

6. Gornji Senik — Felsőszölnök

V srednjem veku sprva oba Senika navadno skupno omenjajo. L. 1378 razlikujejo prvič Dolnji in Gornji Senik: Zelnuk superior et inferior. Na Gornjem Seniku je po raziskavanjih Sándorja Payra bila že v XVI. stoletju evangeličanska cerkvena občina, gotovo za časa gospostva Eve Lobkovicz-Poppel. L. 1627 je bila vas Szölnök — Senik sestavljena iz vaških delov Martinje in Türke. V tem času je znan njihov učitelj in večja šola. Payr piše, da je omenjena cerkvena občina bila 1540 podružnica evangeličan. cerkv. občine v Soboti.

Prvi podatki iz te vasi so v gradivu somoteljskega drž. arhiva iz l. 1728 v spisu Series locorum conscribendorum in processu Ladislai Rosti de anno etc. — Conscriptio Regnicolaris processus Pauli Minarics Judlium de anno 1728 takole označuje vas: Dominium Dobra, possessio Felső Szölnök. Podložniki so bili tedaj: Georgius Horváth, Georgius Solnics, Stephanus Lázár,

Stephanus Solnics, Petrus Hausek, Stephanus Lekes, Stephanus Skaper, Stephanus Kraiczar, Joannes Grebenar, Michael Grebenar, Blasius Grebenar, Mathias Pintér, Mathias Rusics, Blasius Csuk, Joannes Fincza, Joannes Hampo, Joannes Muesucs, Andreas Serfecz, Joannes Vora, Georgius Zamedics, Blasius Gecsek, Blasius Solnics, Petrus Lázár, Andreas Török, Stephanus Kraiczar, Franciscus Türk, Joannes Solnics, Stephanus Baizék, Georgius Labrincs, Stephanus Fincza. Podložniki so vsi živeli na četrtini posestva. Popolno posestvo je bilo tedaj 66 oralov. — Gornji Senik je danes čisto slovenski.

7. Háromháza

L. 1548 je imela Háromháza, nemški Deryhölflein, povečini nemško prebivavstvo. V omenjenem delu je Kalász dognal, da je 1554 bila vsa vas last cistercijanskega opata, pri katerem se je prebivavstvo pritoževalo zaradi prevelikih davščin.

Nato dolgo nimamo podatkov o kraju. L. 1828 poroča Urbarialis Conscriptio pod nr. 128 tole: župan je bil Mihály Metsits, prisežniki László Dancsets, János Dantsets, József Metsits, Mihály Koró. »Pašnikov ne najemajo, gozd je smrekov, za pašo ga ne uporabljajo. Četrletni dohodek od gostilne znaša 2 forinta. Živež si preskrbujejo s poljedelstvom in razen tega z mlačvijo. Poldrugi del ohlišnice je raven, ostalo je hribovito, zemlja je s kamenjem mešana rdeča ilovica, slabo rodovitna, krčmo imajo.« Podložniki: Mersics József, Mersics János, Gál Márton, Mesics Kozó Márton, Mesics János stari, Vári Ferenc, Mesics Pál, Dancsecz György, Pintér György, Gottfried Forda, Dancsecs János, Dancsecs László. Oseb 55, podložnikov 12, kočarji 3, brata 2, hčere 4, hiš 14. Dopolnilo iz l. 1832 dokazuje, da je prebivavstvo bilo hrvaško, slovensko in madžarsko. Tudi so dodali, da je »njihova glavna hrana ajda in krompir.«

8. Števanovci — Istvánfalva

Iz l. 1550 je znano ime vasi Estevanfaloa. Kalász meni romantično, da vas ni dobila svojega imena po cerkvenem patronu, marveč je »naselje ob potoku, omejuje ga gozd. Prvi člen imena je nosil eden izmed 1198 omenjenih opatijskih hlapcev.«

Natančne nove podatke prinaša Urbarialis Conscriptio iz 1828, nr. 204: »polja zaradi slabe kakovosti nihče ne obdeluje, so hribovita. Župan je Mátyás Magyarits. Pašnikov ne najemajo, smrečje jih uni-

čuje. Dohodek gostilne je 2 forinta, ozemlje je dolina-hrib, nerodovitno. Ker slame nimajo, gnojijo z listjem. Skupno obdelujejo 45 in pol požunskih mernikov orne zemlje, vsa je tretjerazredna, vojaštvo sem ne prihaja.« Podložniki: Dancsecs József, Dancsecs András, Holecz Józsefa vdova, Kovács József, Pintér György, Pintér János, Domiter Ferenc vdova, Domiter Mihály, Kovács Jánosa vdova, Kovács József, Bedi János, Holecz József stari, Závecz Mihály, Szutsics Balázs, Csáfordi András stari, Huszár Mihály, Makos István, Dancsecs Józsefa starejšega vdova, Košarja Ferenc vdova, Schak István, Kazo János, Meikl János, Holecz Mátyása st. vdova, Simenek József starejši, Schak Mátyás, Schak István, Guba György st., Vajda János, Cser György, Kozo József, Simenek János, Simenek László, Koszár Miklosa vdova, Koszár Márton, Magyarits Mátyás, Bedits Mátyás, Dancsecs Mátyás st., Domján György st., Pintér Imre, Dancsecs Gáspár, Dancsecs István, Sos János, sirote Merkl. Oseb 75, podložnikov s posestvom 47, kočarjev 6, brat 1, hči 1, domov 53. Dopolnilo iz 1852 vse to potrjuje.

9. Ujbalázsfalva — Otkovci

so od 1957 združeni s Števanovci. O njih ni v somboteljskem arhivu nikakih podatkov. Ob združitvi 1957 je vas imela 57 hiš ob potoku Hársas. Vas se omenja z imeni Bergelin, Pergelin, Pörgölin (<Pillersdorf), Otkovci.

10. Kalindicsfalva

L. 1550 se Kalyndichfalva pojavi samo enkrat, ko so podložniki prijavili opata. Tedaj nastopa tudi njihov župan Jakob Bagyok. Kje je ležala ta vas, ne vemo, ker jo pa omenjajo skupaj z vasmi Rákos, Sakalovci, Zsidóféle in Števanovci, je morala biti z ostalimi opatijskimi vasmi nekje v tej okolici, meni pravilno Kalász.

11. Kethely — Trošče

To je bila kočarska vas monoštrske opatiije, po spisku podložnikov iz 1828 je bil župan Ferenc Lukáts, pašnika niso najemali, žanjejo v drugih vaseh. Zaradi revščine se nastanijo vojaki v vasi letno le za en dan. Njihove premoženjske razmere slika županijski popisovalni sodnik József Eorssy v temnih barvah.

Njeni podložniki so bili: Cséve József, Cséve Ignáts, Robits Mátyás, Cser Imre st.,

Németh József, Dancsecs János, Monek József, Kozó Márton, Kozó István, Monek Márton, st. Németh Márton, Mikos József, Kuntár János, Cséve István, Márton Ferenc, Lukáts Ferenc, Cságó Pál, Mémeth Imre, Csuba Istvan, Mesits Ferentz, Toth Ferentz, András János, Németh Ferenc vdova, Makos Imre, Fexlerhofer János, Messits Antal, Kraitzár József, Vari József st., Márton László, Szekeres György, Schreiner József, Pavolits József, Czédli Jakab, Lang Ferentz, Hots József, Pucher János, Klement Márton, Dancsecs István, Háklár József, Vari József, ml. Németh Márton. Prebivavstvo je bilo delno madžarsko, nemško, delno slovensko in hrvaško. Oseb 79, podložnikov s posestvom 51, kočarjev 11, domov 42. Po izpopolnitvi l. 1832 je bilo 17 in pol sesij (sessio), ena sessio je 18 oralov orne zemlje in 6 oralov travnikov, skupno 288 oralov. Bili so dolžni, vzdrževati vojaštvo 1 mesec.

12. Kis Falud

Bila je del monoštrskega gospostva, župan je bil 1828 po urbarialnem popisu Márton Németh. »Pašnika ne najemajo, imajo 16 mer borovega gozda, ki ga uporabljajo za pašnik. Četrletni dohodek urbarialne krčme znaša 1 forint 12 krajcarjev, živež si pridobivajo razen s poljedelstvom tudi z mlačvijo. Potoki jim delajo škodo.«

Podložniki so: Tóth Imre, Missits József, Horváth József stari, Cséve György, Herzeg Ferentz, Takáts Ferenc, Kraber József, Németh Ferentz, Csafor Imre, Bornemisza Imrejeva, Messits József, Goszán Mátyás stari, Tóth József, Gál Miklós stari, Messics János, Horváth József, Horváth Ferenc zdaj vojak, Messics István, Tóth Imre, Messics József stari, Kantz László, Tibola Mihály, Bornemisza Péter, Tóth József. Večina prebivavstva je madžarska, nekaj je slovenskih priseljencev. Prebivavcev 41, podložnikov 16, hiš 24, zemlje 159 in $\frac{3}{4}$ požunskih mernikov: 8 in pol sesije imajo po dopolnilni gospodarski tabeli iz l. 1832, posamezniki 18 oralov posestva, 6 travniških zemljišč skupno 159 in $\frac{3}{4}$ požunskih mernikov. Živijo od mlačve v drugih krajih.

13. Andovci — Orfalu

Leta 1558 Orffalow, 1620 Urfalu — Andowczy pri farkašovskem potoku. Pri vasi je ribnik, imenovan Črno jezero. K monoštrski opatiji je prvotno pripadalo 25 vasi, 1730 se vas imenuje v spisih v Heiligen-

kreutzu Androvci. Leta 1828 je zapisano v Urbarialis Conscriptio, nro 392: Urbarialna vas, župan je Bedits István. Živino pasejo v borovih gozdovih gospodstva. Vas nima gozda, dohodek gostilne je 1 forint 12 krajcarjev. Ker jim poljedelstvo ne prinaša blagoslova, si služijo živež z mlačvijo in žetvijo (drugod). Ozemlje je hribovito, zemlja nerodovitna, niti pšenice, rži, ječmena ne rodi. Samo rž v močvirnem svetu in oves. Pomagajo si s krompirjem in ajdo. Sejmišče imajo v Monostru eno postajo oddaljeno, v Körmenu pa tri postaje. Navadno uporabljajo le polovico svoje zemlje, toda tudi 50 let ne uporabljajo slabih njiv in požene na njih borovje. Zato ostane polovica zemlje v prelogu, izkoriščajo 160 požunskih mer orne zemlje, ki ji ne morejo oceniti najemnine, zato je tretjerazredna, to je nerodovitna.

Imena podložnikov: Zitek László, Pintér Jánosa vdova, Holetz Jánosa vdova, Messics Jánosa vdova, Dancsecs Györgya vdova, Messics Ferenc stari, Messics József, Pintér György, Bedits József, Németh Imre, Korba János, Talabér József stari, Kovács József. Németh Mihály, Schapp Miklós, Pintér Györgya star. vdova, Dancsecs János, Cser Ferenc stari, Dantsecs István, Dantsecs Péter stari, Jabor Péter, Németh Pál vojak, Korba Pál, Magyarits Mihály stari, Kovács Mihály stari, Dancsecs Mihály, Messics Mihályva vdova. Oseb 37, podložnikov 22, hiš 28, požunskih mernikov 277 in pol.

14. Verice — Permise

Leta 1548 se imenuje vas Prybysthor, pozneje Kisperbise, Perbyske, slovenski Vérice. Daleč naokrog poznajo tu izdelovane pisane slovenske papirnate šopke, imenovane kurica.

Prebivavstvo je bilo revno. Na začetku minulega stoletja, po Urb. Conscr. 1828, nro 433, je bil župan István Dancsecs, »pašnikov niso imeli, marveč so pasli živino v borovih gozdih gospodstva, posebnih gozdov niso imeli, zato so dobivali drva z dovoljenjem gospodstva, ker živijo povečini v hribih in so siromašni, četrt leta ne uporabljajo gostilne. Oranje in sejanje bi jim dalo malo živeža, zato hodijo žet in mlatiti in si služijo kruh v daljnih krajih. Ozemlje je hribovito, tla slaba. Pšenica in ječmen ne rodita, zato pridelujejo le rž in oves ter životarijo ob krompirju in ajdi. Vas nima ne travnika, ne najete zemlje, ne gozda. Deževnica s hribov trga orno zemljo in

namaka senožeti. Vojaštvo sem ne prihaja. Nimajo nikakih skupnih dohodkov, županijski lišni davek za vzdrževanje uradništva plačujejo posamezno«. Podložniki: Moháb Jakoba vdova, Messics Józsefa vdova, Merkli János, Gáspár Jutka, Messics Mátyás, Gránicz József stari, Kovács János, Korovecz György stari, Bedöcs László, Libricz István stari, Vindics János, Granitz Mátyás, Gáspár Istvána vdova, Gáspár Jakab stari, Messics József stari, Doncsecs István, Gránitz János. Tu živi 19 družin, podložnikov 17, skupno 23 glav, kočarja 2, domov 19, požunskih mernikov 109 in pol.

V dopolnilu iz leta 1832 je 24 glav, podložnikov 14, hiš 19.

15. Ritkarovci — Ritkaháza

Danes se imenuje vas v madžarščini skupno z Véricami (gl. pod 14) Kétyölgy (= Dve dolini).

Podatke o vasi iz leta 1828 (Urb. etc. nro 462) je preveril nadzorni zaupnik nagykálói Kállay Károly, okrožni sabolški sodnik, z njim je delal okrožni sodnik Železne županije Pollatschek Pál. Pri popisovanju je pomagal tudi vaški župan János Treiber. »Velika revščina je, dobička nimajo prav nikakega,« vzklika popisovavec. Voda s hribov povzroča mnogo škode, vznika ne dajejo. Oseb v vasi je 37, podložnikov 16, kočar 1, brata 2, hčera 7, domov 17. Vaško ozemlje je obsežno 54 in $\frac{1}{10}$ požunske mere. Podložniki: Treiber János, Keréc Balázsa vdova, Zankótz János, Steyer Mátyás stari, Hey Györgya vdova, Zankótz Mátyása vdova, Korpits János, Treibar György, Korosecz József stari, Rusitz János, Gosler Mátyás stari, Doncsecs Mátyás, Horváth István, Borovnyák János, Gecsek József, Korosecz Mihály.

V dopolnilu iz leta 1832 stoji: »slab gozd je na izpranem zemljišču tako pogal, da večjega dela svojih zemljišč ne bodo mogli 20 in več let uporabljati, dokler borovje na njem ne zraste, ki ga bodo posekali in zažgali na zemlji, toda ta način gnojenja prinaša le dva in kvečjemu 3 forinte letno in polje postane nato spet nerodovito. Iz tega vzroka pustijo del svoje zemlje ležati v prelogu in računajo na 1 oral le 1 in $\frac{2}{4}$ požunskega mernika; po tem pravičnem odbitku jim ostane koristne zemlje 54 in $\frac{3}{16}$ požunskega mernika. Imajo za en požun. mernik vinograda s petimi kopači. Prebivavci hodijo zaradi zaslužka v oddaljene pokrajine. Gostilne ne uporabljajo. Vojaštvo se nastanjuje.«

16. *Sakalóvci — Szakonyfalva*

Leta 1350 se imenuje vas Zakonfolua, 1552 Zakulfolua, nato Eckerstorff. »Zahodno od Monoštra med Tóth falva (= Slovenska ves) in Alsoszölnök (= Dolnji Senik) ob potoku, ki teče v Rabo.« Ti podložniki so bili tudi leta 1350 med tistimi, ki so se pritožili proti opatu. Pritoževali so se, da jim je grajski poveljnik iz Dobre odgnal nankrat 30 volov. Župan vasi je bil tedaj János.

Po dolgem presledku so podatki iz leta 1828 (Urb. Conscr. nro 489) tile: župan je Gabits Mátyás. Pašnika ne vzdržujejo, nimajo v najemu. Uporabljajo za pašo skupni vaški borov gozd, ki meri kakih 60 požunskih mernikov, iz katerega dobivajo le drva za kurivo, ne pa lesa za gradnje. Gostilna prinaša 2 forinta. Ker je poljsko gospodarstvo neznatno, si služijo živež z žetvijo in mlačvijo. Polja so jim v hribih in dolinah, zemlja je ilovnata, mešana s kamnom, slabo rodovitna. Zemlja potrebuje vsako leto gnoj. Orjejo z govejo živino, na sejem hodijo v Körmend na 3 in pol postaje, kjer kupujejo žito. Prebivavstvo prepušča polovico orne zemlje v ledino. Zasejejo navadno 150 mernikov zemlje. Oseb je 91, podložnikov 30, kočarjev 16, domov 47, požunskih mernikov 270.

Podložniki: Vajda György stari, Koszár János, Zemedits György, isti mlajši, Horváth György, Düh János stari, Talabér Mihál stari, Orovetz Pál, Bartakovits György, Csáfördi András stari, Makos György ml., Brabli János st., Simenek József, Peutz József, Krebits Mihályva vdova, Mákos György, Serbecz Janos, Schrein György, Merkli Mátyásné, Gabits Mátyás, Orovetz István, Pintér József, Krajczár András st., Kondor János, Merkl András st., Talabér József, Talabér Balázs st., Malycsán Balyás st., Kovács György, Majcsan András, Fülöp József, Novák Mátyás st., Talabér Mátyás, Merkl József st., Zamedits András, Holetz József, Kraba János, Kovács János.

17. *Talapatka*

Danes čisto madžarska vas, pred poldrugim stoletjem pa je bilo prebivavstvo trojezično: slovensko, nemško in madžarski naseljenci. Po urbarialnem popisu iz 1828, nro 577 je bil župan v vasi Ferenc Porhás. Vas »si je pridobivala živež z mlačvijo in žetvijo. Polovica zemljišča je ravna, slabo plodna rdeča peščena ilovica. Sejejo ozimino, spomladansko čakajo vse leto. Gostilna donša koristi, vojaki ne prihajajo,

postaja jim je Körmend 2. Raba in potok Börgölin povzročata škodo s poplavami.«

Podložniki: Tóth János, Takáts István st., Krajtzár Ignác, Kotzán Pál, Czotter Pál, Kontz Márton, Kintz Márton, Gotzán Márton, Dancsecs József, Tóth Pál st., Róka Márton, Puskás Ferenc st., Messits Imre, Messics János, Czotter Imre, Lukáts János, Horváth József, Gotzán József, Vári Márton, Krajtzár Márton, Mersics Pál, Mersics Márton. Oseb 47, podložnikov 15, kočarjev 8, hiš 23, požunskih mernikov 159, kameeralni davek 119,15 forintov.

18. *Slovenska ves — Tótfalu*

»Kamor so se Slovenci že v Arpadovi dobi mogli raztegniti« — piše o tej vasi germanist Elemér Schwartz. Tótfalu, villa Sclavorum, nastopa v madžarskih spisih 1221, pod imenom Tothfalu 1297 v gradivu körmendskega arhiva, 1350 Tóth falua, 1548 pa Tothfalva — Windischdorf. Leta 1350 je župan podložnik Volkant, v spisih pa nastopa podložnik Lukács. Te dve osebi sta znani iz pravde. Novi popisi opatijskega gospostva so v Heiligenkreutzu, zato moremo navesti le županijsko arhivalno gradivo.

Leta 1828 (Ur. Conscr. nro 583) je Totthfalva del dominiuma Stgotthardi. O stanju je poročal župan Sümenek András in županijski poverjeniki so to zapisali takole: »Pašnika ne najemajo, niti ne dajejo v najem. 12 mernikov obsežen borov gozd, ki je komaj uporaben za kurjavo, izrabljajo tudi za pašo. Četrletna gostilna jim donša srednji dobiček. Sosedna vas je Nagyfalva (slov. Moudinci, nem. Mogersdorf v Avstriji). Raba in Sokolovski potok poplavljata. Vojaštvo se nastanjuje.«

Podložniki: Pablits Andrása vdova, Németh József, Forgyán Balázs, Drávecz István, Gránitz Mihály, Csuk Balása vdova, Buti András, Dancsecs Balyás st., Domján József, Korpits János, Sümenek Imre, Cserenko Imre, Talabér György, Bedöcs József, Simenek István, Bartakovits János, Andella Mihály st., Andella András st., Simenek Mátyás st., Pencz József, Horovecz Marinka, Bartakovits István, Cser István, Dancsecs János, Korpits György, Lang Anna, Récze Györgya vdova, Pablits György, Horváth Mátyás st., Jécsek János, Jekl András, Pafkits Istvána vdova, Andrella János, Prehorecz Balyás. Oseb 92, podložnikov 33, kočarjev 11, domov 44, zasejanega ozemlja 300 požunskih mernikov. Po izpolnitvi leta 1832 je 15 sesij in 20 katastr-

skih oralov in 6 oralov travnika — skupno 600 požunskih mernikov zemlje, od tega pridelajo 300 požunskih mernikov. Hodijo žet. vojaki se tudi tu nastanjujejo. Mejni hrib je Kozó. Po Vakarcu so leta 1881 bili tu slovenski učitelji Žampar Ferenc (gl. o njem A. Pavel, Etnolog IV. 127), Korpič Jurij in Franc Cvörnjek. »Redni pouk in pomadžarjevanje« se je po njem pričelo leta 1910 z delovanjem učiteljev Ane Pavlič in Jožefa Kovača.

19. Szombatfa

To je majhno naselje poleg Magyarszombatfa. Slovenci so lončarji, npr. Cuk, Bicsak. Po Vakarcu je vas nastala po pripovedovanju starih iz združitve slovenske Sobotice in madžarske vasi Szombatfa, med katerima je bil meja nekoč današnji potok.

20. Zsida

Slovenci jo imenujejo Židova (ves). Srednjeveška Zsida. Zsidofalu je omenjena v »dicalis conscriptio«, v urbarialnem popisu je ni. Podatki iz leta 1818 nudijo le imena podložnikov: Josephus Monek, Joannes Vari, Josephus Herczeg, Joannes Monek jun., Ladislaus Vari, Josephus Kar, Imre Rencz, Josephus Kober, Josephus Monek II., Josephus Földes, Franciscus Donsecs, Emericus Vari, Josephus Gyurics, Josephus Tóth, Stephanus Mikos, Ladislaus Vari. Domov je bilo 15. — V letih 1839—40 najdemo imena: Monek Josef, Herceg Imre, Monek László, Vari Mártona vdova, Vari Marton ml., Bencz Imre, Lex Imre, Monek Imre, Gyurits Imre, Mesits Imre, Földes Jozsef, Dantsets Imre, Varo Mártona vdova, Gyurits Mihály, Koll Mátyás, Mikos Ferenc, Mikáts Ferenc, Monek Imre III, Neuhertz János, Guzsel János, Bajner János, Hambaum Anna, Kluiber János, Piber Ferencza vdova, Huber Péter, Fenusz Ferentz, Wagner Károly, Trainer Ferenc, Türk Károly, Gelenits József, Nagel András, Scherzl József, Gelenits József, Talabér János, Császár Józsefa vdova, Sturicz Ferencz, Asztl Mátyás, Schwab Józsefa vdova, Kuntár István. Kot vidimo, je v dvanajstih letih novi cistercijanski gospodarski upravitelj napolnil vas z nemškimi naseljenci, tako da se je njen narodnostni in jezikovni sestav docela spremenil.

IV. Še nekaj statističnih podatkov iz novejšje dobe. Konec XIX. stoletja so izdali Sziklay-Borovszkyjevo monografijo madžarskih županij, kjer najdemo v zvezku

Vasvármegye (Železna županija), str. 15 sl. za slovenske vasi naslednje številke: Slovenska ves 127 Slovencev (gotovo napaka!), Dolnji Senik 726, Sakalovci 630, Števanovci 456, Ritkarovci 216, Andovci 289, Gornji Senik 1285.

Po »Vas megye címára« (Adresar Železne županije, ured. E. Szabó) za leto 1930 pa so podatki naslednji:

	Ljudi	Slovencev
Slovenska ves	789	589
Dolnji Senik	716	456
Sakalovci	579	570
Števanovci	518	496
Ritkarovci	215	215
Verice	175	175
Gornji Senik	1489	1480
Andovci	258	258

Šematizem somboteljske škofije za 1945 ima tele podatke:

	Prebivancev
Dolnji Senik	778
Andovci	259
Števanovci	778
Verice	185
Slovenska ves	819
Sakalovci	649
Gornji Senik	1608
Ritkarovci	210

Po štetju leta 1960 (podatki županijskega statističnega ravnateljstva) so podatki o številu prebivavstva naslednji:

	Prebivancev
Dolnji Senik	570
Števanovci	662
Gornji Senik	1521
Ritkarovci in Verice skupaj	516
Andovci	190
Slovenska ves	618
Sakalovci	552

K temu moramo prišteti II. slovenski mestni del Zside—Monoštra in od skupnega števila prebivavstva v Szentgotthárdu 5405 prišteti tretjino k Slovincem: 1470.

Cistercijansko posest je vlada 1945 razdelila med slovenske, madžarske in nemške kmete. V slovenskih vaseh so uvedli v šole tudi slovenščino kot učni jezik, poučuje pa se tudi madžarščina. Izdajajo slovenske učbenike. Na Gornjem Seniku je kulturni dom imenovan po dr. Avgustu Pavlu, ki je raziskoval življenje teh Slovencev in posredoval Madžarom slovenske kulturne vrednote. Po vaseh obstoje tudi ljudske knjižnice s slovenskimi knjigami. Za porabske Slovence se je pričela nova doba.

OPOMBE

1. Urkundenbuch des Burgenlandes. Bd. 1. Graz — Köln 1955, 45. listina. — 2. Tam, 48. listina. — 3. Tam, 95. listina. — 4. Tam, 576. listina. — 5. Vasvármegye, Budapest 1898, članek Gy. Balogha, 596-597. — 6. Po Fr. Zimmermann. Die vormadjarische Besiedlung des burgenländischen Raumes. Eisenstadt 1954. — 7. Schön-

visner, Antiquitates te. Sabariae. Razlaga imena po ustnem podatku dr. Andreja Angyala v Debrecenu. — 8. Kalász Elek, A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a cisztercita gazdálkodás a középkorban. Budapest 1952, passim. — 9. V nadaljnem uporabljamo gradivo Drž. arhiva v Szombathelyu, ki ni označeno s posebnimi številkami, da bi jih mogoč navajati.

URBANIZEM IN UMETNOST V LJUBLJANI

(PREGLED OD SREDNJEGA VEKA DO DANES)

NACE SUMI

1. PODOBA SREDNJEVEŠKEGA MESTA

Po svoji zasnovi je Ljubljana značilno srednjeveško mesto, ki se je razvilo v zavetju utrjenega gradu na vzpetini, vrh tega pa je moglo izrabititi tudi Ljubljaničo kot svojo naravno mejo. Samo z enim svojih treh sestavnih historičnih delov, zaradi katerih je v poznem srednjem veku dobila kar oznako treh mest pod gradom, je prestopilo reko; medtem ko se ob grajski hrib stiskata Stari trg in Mesto, je na levem bregu Ljubljanice nastal Novi trg s pomembnim pristaniščem. Ta se je naslonil s svojo zahodno stranico na ostanek emonskega obzidja. Mestno obzidje, ki so ga večkrat obnavljali, dokler ga niso končno ob koncu XVIII. stoletja kot oviro odstranili, je oklepalo vse tri mestne dele posebej, obgrajska dva pa sta bila zvezana po njem s trdnjavo na hribu. V XVI. stoletju so mestu priključili jugovzhodno sosesčino Starega trga ter jo obzidali. V tej dobi je nastala na grajski planoti nova trdnjava, ki je okrepila obrambno sposobnost tega predela.

Kakor za druga utrjena srednjeveška mesta v Evropi, je tudi za Ljubljano značilna parcelacija in zazidava po načelih razreza zemljišča na ozke parcele, ki so orientirane z ozkim delom na glavne ulice in trge; v zasnovi je vidna racionalna izraba omejenega prostora, ki ga je bilo mogoče z naslonom na naravne pogoje po najkrajši črti utrditi; končno je v oblikovanju mestne podobe značilna hierarhija stavbnih nalog.

Parcelacija je posledica življenjskega pomena glavnega ožilja ulic in trgov za vse meščane, ki so se ukvarjali s trgovino in obrtjo, z obdelovanjem zemlje pa le v drugi vrsti in na periferiji. V parcelaciji Ljubljane je ugotovljen po pravilu sistem triosnih stavb, to načelo kršijo le nekatere javne stavbe, cerkve, samostani in plemiške hiše.

V speljavi ulic in trgov so pogosto navajali dvojno oblikovalno načelo: prilagoditev obgrajskega dela hribu in reki, ki je rodila motiv »polmeseca«, pa ni v nasprotju s temeljno shemo novotrškega predela, kjer sta ista reka z reguliranim pristaniškim nabrežjem in ravna stranica emonskega zidu dala pravilnejši lik tega dela mesta. Najbolj jasno se istovetnost speljave komunikacij vidi v prečnih ulicah, ki se v vsem mestu zložno vijugasto vzpenjajo po zemljišču ter tako ustvarjajo optično zaključene prostore. Taka speljava pa ni le rezultat zahtev tedanjega prometa, marveč so jo narekovali tudi obrambni pogoji in so jo estetsko pozitivno vrednotili. Tudi ravne ulice so namreč zapirali z vrati in jih zaslanjali s pomoli.

Načelna enakopravnost srednjeveških meščanov je bila izražena tako v enakomerni parcelaciji kakor v višinskem oblikovanju hiš, ki so z visokimi slemeni obstopile ulico ter se nizale ob njej s predahmi komunskih prehodov v enakomernem ritmu. Na drugi strani so privilegirani stanovi smeli zavzeti večje parcele in vsa naslednja stoletja do konca baroka združevali po več hiš v večje enote. Samostani, situirani na obrobju mesta, so zavzemali prav tako v primeri z mestno parcelacijo izjemne dimenzije. Preko enakomernega niza meščanskih hiš so se vzpenjali koničasti zvoniki. Za vse poglede, zlasti s tivolske strani, kjer je bilo v vseh časih odločilno razgledišče na mesto, pa je kraljeval nad naselbino kot simbol oblasti in estetska krona grad, s palacijem obrnjen proti mestu.

Danes se je v nadrobnostih ohranilo v Ljubljani prav malo srednjeveških ostalin. Računati moramo z dejstvom, da so bile stavbe pretežno lesene in so jih začeli zamenjavati z zidanimi v drugi polovici XV. stoletja, res sistematično pa najbrž šele po

potresu 1511. Ker pa je ta čas prinesel tudi nove oblikovne prijeme, stavbnega značaja meščanskih hiš iz te dobe ne moremo več prištevati k srednjemu veku. Od monumentalnih pričevanj srednjeveškega stavbarstva je pomembnih le nekaj poslopij. Zlasti jedro gradu, ki pa še ni dovolj raziskano, deli obzidja, od obrambnih naprav v mestu pa se nam je ohranil stolp v Vegovi ulici, medtem ko je podobna utrdba skoraj neopazno vključena v blok stavb na Krekovem trgu. Po hišah v mestu je gotovo še več stavbnih členov iz XV. stoletja, ki pa so zvečine izgubili ne samo svojo nekdanjo funkcijo, marveč se pogosto skrivajo za mlajšimi adaptacijami. Lahko pa rečemo, da je v celi vrsti primerov ohranjena srednjeveška tlorisna zasnova, ki pa je dobila svojo današnjo obliko kasneje. Isto velja za predmestja.

Toda srednji vek je Ljubljani kot naselbini vtisnil neizbrisen pečat. Zasnova starega mesta in še danes vidne temeljne črte silhete so rezultat prvega oblikovanja mesta, čigar starost sicer različno cenijo; po vrsti znamenj pa smemo sklepati na začetek sistematične regulacije od XIII. stol. dalje, čeprav so se temeljne črte dokončno ustalile šele z zidano varianto meščanskih hiš.

2. UMETNOST V SREDNJEVEŠKI LJUBLJANI

Prvi doslej ugotovljeni razcvet umetnosti v Ljubljani poznamo v XV. stoletju. Za razloček od redkih pričevanj starejših spomenikov srednjeveškega mesta namreč lahko govorimo v tej dobi že o umetniški dejavnosti, ki je imela lasten stilni pečat in je segla s svojim radijem v široko okolico, deloma prav do meja današnje Slovenije.

Med starejšimi dokumenti velja omeniti jedro romanskega gradu, ki je sicer slabo preiskano; novejše raziskave upravičeno domnevajo nekdanji manjši obseg grajske trdnjave. Poleg gradu in že omenjenih ostankov obrambnih naprav so znameniti ostanki srednjeveške križevniške cerkve iz srede XIII. stoletja; dokumentirana je s številnimi stavbnimi členi, ki so bogato kamnoseško okrašeni, ohranjen je tudi njen najvidnejši plastični spomenik, Marijin relief, danes shranjen v krakovski kapelici. Romanska faza stolnice in šentpeterske cerkve z ostalinami ni dokumentirana, pač pa sklepnik s Kristusovo glavo iz XIV. stoletja, ki govori o gotizaciji stolnice.

Tudi za XV. stoletje v vrsti stavbnih spomenikov razen nekaterih členov, delov gradu in osnove grajske kapele ni mogoče navesti kaj prida pomembnih nadrobnosti. Domnevni mojster starega rotovža, Peter, je danes sicer s spomeniki drugod ugotovljen, avtor-

stvo starega rotovža pa je še sporno, na stavbi sami se iz te dobe ni ohranilo nič oprijemljivega.

Mnogo večji pomen in resnično afirmacijo sta dosegli kiparska in slikarska delavnica v XV. stoletju. Značaj, vplivno območje in kvaliteta teh delavnic sta prva priznana potrditev Ljubljane kot umetnostnega in s tem kulturnega središča.

Od domnevnih mojstrov ljubljanske kiparske delavnice je po imenu znan le Janez Lipec, ki mu je pripisano avtorstvo plastičnega okrasa stare mestne hiše, kipov Adama in Eve. A tudi tega pričevanja ni mogoče zatrdno ugotoviti. Oba izdelka sodita lahko v končno fazo delavniškega razvoja, med njena zgodnejša dela pa štejemo *Pictà* v zunanji steni stolnice. Izdelki neznanih ljubljanskih kiparjev, ki so danes znani v okoli 40 primerih, so raztreseni po vsej osrednji Sloveniji in znani celo v Istri.

Še bolj popularna je slikarska delavnica, zvezana z imenom Janeza Ljubljanskega, po poreklu Beljačana. Njegovo delo se v vrsti primerov sklada s stiško posestjo, ki je posredovala delavnici najštevilnejša naročila. Med značilnimi uspehi te delavnice velja posebej opozoriti na take ohranjene celotne poslikave notranjščin podeželskih cerkva, kakor jih poznamo na Visokem pod Kureščkom ali na Muljavi, saj je tu dokumentiran celostni učinek tako obravnavane arhitekture, ki le s tem dodatkom pomeni reducirano varianto sistema velikih gotskih katedral na pragu nove renesančne dobe.

Poseben značaj umetnosti obeh delavnic se kaže v izvirni sintezi odmevov srednjeevropskega mehkega sloga — najmočnejše odmeva v slikarskem delu — in v okolju Ljubljane nikoli usahljih mediteranskih strožjih črt. Iz takega značaja se izvija v XV. stoletju napredujoči realizem, ki okoli 1500 pomeni temeljno znamenje stilnega prevrata, čeprav redko v radikalnejši obliki.

3. URBANIZEM XVI. IN XVII. STOLETJA

Vsa gradbena dejavnost se je z redkimi izjemami v XVI. in XVII. stoletju odvijala znotraj mestnega obzidja. Zato iz te dobe nimamo nobenih novih mestnih predelov, če izključimo v obzidje zajeto območje med Rožno ulico in Vožarskim potom. Temeljna novost v oblikovanju ulic tega časa je zmagata sklenjenih horizontal nad nekdanjim gotskim ritmom. Hiše so dobile ravne strešne zaključke in močne vence, podoba ulice se je znatno poenotila. Kaže, da je tak sistem začel zmagovati nekje sredi XVI. stoletja, zakaj pri vrsti stavb iz začetka tega stoletja se še obdrži gotsko strešno čelo.* V skupini

je taka oblika še ohranjena kljub baročni prevleki na Gornjem trgu. Z usmeritvijo arhitekture v XVII. stoletju pa je taka shema postala nevzdržna, saj se ni mogla več skladati z značajem v širino razpotegnjenih palač, ki postanejo ključna naloga stoletja.

Omeniti moramo še neuresničeni načrt za novo oblikovanje obrambnega pasu okrog mesta in na grajski planoti, ki je nastal sredi XVII. stoletja (Pieroni) po vzoru italijanskih idealnih mestnih zasnov centralnega tipa, kjer se radialno razporejajo obrambni nizki »jeziki«^o okrog pravilne mreže mestnega florisa. Načrt je spričo pomena Vojne krajine zoper turške napade postal neaktualen.

Za prihodnost je pomembna še zadnja temeljna značilnost urbanizma XVI. in XVII. stoletja; takrat so začeli urejati obsežne plemiške vrtove v mestni okolici. Najznamenitejši so bili vsekakor Auerspergovi vrtovi. Resničen razcvet te panoge v zvezi arhitekturo pa zaznamujemo šele v naslednjem veku.

4. STAVBARSTVO XVI. IN XVII. STOLETJA

Po stilni usmeritvi lahko označimo stavbarstvo XVI. stoletja v Ljubljani za renesančno, stvaritve naslednjega veka pa se gibljejo zlasti v smeri napredujočega baroka, ki pogosto živi v manierističnih okvirih.

Priložnost za obsežna gradbena dela utrjevalnega in stanovanjskega značaja je dal mestu znani potres 1511. V to dobo sodijo temeljite prezidave trdnjavskega jedra, gradu, ki je s povečanjem palacija ter rekonstrukcijo stolpov dobil današnjo podobo; kasnejše adaptacije so jo sicer dopolnjevale, ne pa več bistveno spreminjale. Novost v obrambnih napravah so na splošno zlasti močni ogelni stolpi, ki se izvijajo iz črte obzidja v krožnih ali kvadratnih formah, za nasipne utrdbe pa se uveljavijo sulicaste forme. Stavbni členi prehajajo v sintezo gotške tradicije in italijanske renesančne govornice. Sem sodijo značilni portali s polkrožnimi loki, konzolni podstavki pomolov, venci. Najbogatejši primer konzolnega sistema je na grajskem palaciju. Proti platoju je bil grad na novo utrjen, urejena vrh tega nova bastija (»šance«). Po funkciji so bile nove oblike prirejene za boj s strelnim orožjem.

Za značaj stanovanjske arhitekture v tej dobi so značilne nekatere stavbe v mestu, ki kažejo prav tako trdnjavske elemente italijanskega tipa (škofijski dvorec, njegova južna sosedna hiša v Študentovski ulici in druge), ki so vse nastale kmalu po 1511. Deloma so opremljene tudi s konzolnimi pomoli. Toda take prvine niso bile privzete v stanovanjsko arhitekturo zaradi obrambnega

značaja, ki je bil spričo nove utrditve obrambnih naprav neznaten, marveč spričo vodilne tendence v umetnosti XVI. stoletja, spričo želje po plastičnem izrazu. Ni naključje, da se takrat pojavijo tudi že prve dvoriščne arkade, ki so poslej postale nepogrešljiv sestavni del sleherne meščanske hiše; z njimi je meščan svoje skromno prebivališče približal idealu plemiške palače. Najlepši primer renesančne stavbe je Ljubljana izgubila 1913, ko so podrli hišo z ogelnima okroglima konzolnima pomoloma na Bregu v vznožju Novega trga. Stanje v začetku XVII. stoletja dobro označujejo tri značilne arhitekture. Arkadno dvorišče na Mestnem trgu 10 z bogato balustrado je primer dosledno italianizirane govornice, kjer pa je renesančni proporc rahlo manieristično razpotegnjen. Fasada stiškega dvorca na Starem trgu je sicer s plastičnim okrasjem manieristično prekrita, vendar je tu formiran plitev osrednji rizalit, ki odločno napoveduje baročno kompozicijo. Jakobova cerkev pa je prva stavba baročnega dvoranskega tipa v Ljubljani kot rezultat protireformacijske akcije; ta je rodila tudi vse druge baročne arhitekture v cerkveni vrsti, frančiškansko cerkev s kulisno baročno fasado sredi XVII. stoletja, dalje podrti diskalceatsko cerkev z dvostolpno fasado, kakršno je pri Jakobovi cerkvi uničila prezidava po potresu 1895. Te zasnove pa nikjer ne presegajo zgodnjebaročne stopnje, ki je bila premagana šele v naslednjem stoletju in ni brez manierističnega akcenta.

Za aristokratski značaj stavbarstva XVII. stoletja je značilna vrsta plemiških palač, ki so začele svoje meščanske predhodnice renesančnega stoletja dobesedno fizično izpodrivati ter so kakor samostani nadomeščale prvotne manjše stavbe z obsežnimi poslopji. Sem štejemo zlasti škofijski dvorec, ki so ga v tej dobi povečali in mu dodali mogočno arkadno dvorišče, nepogrešljivo izgubo pa pomeni prav tako po 1895 podrti knežji dvorec v Gosposki ulici, najimennejši zgodnjebaročni dvorec v Ljubljani. Končno ne smemo pozabiti, da je vrsta palač, ki so v XVIII. stoletju dobile nove reprezentančne prvine, po svojem obsegu nastala v XVII. stoletju.

5. KIPARSTVO IN SLIKARSTVO XVI. IN XVII. STOLETJA

Spremenjeno razmerje do življenja je v XVI. stoletju odvrnilo umetnost v veliki meri od sakralnih nalog; vzporedno s profaniranjem prostorskega oblikovanja v naših dvoranskih cerkvah postanejo profane naloge za razvoj umetnosti ključnega pomena. V kiparstvu, ki je v domači produkciji po

kvaliteti izdelkov kar na prvem mestu, se široko razmahne zlasti oblikovanje renesančnega nagrobnika. Plastična obravnava teme, veselje nad bogastvom upodobljenih viteških figur, oprave, heraldičnih motivov ter obširno tekstno pojasnilo, ki vse bolj dosledno porablja latinsko pisavo, to so glavne značilnosti nagrobnika. Ta tema doživi stilno meno preko renesančne stopnje, največkrat severnjaške usmeritve vse do baroka. Ljubljanska nahajališča skupin nagrobnikov so v historičnem delu Križank, kjer je mogoče slediti njihov oblikovni razvoj od druge pol. XV. stoletja do baroka, dalje pri Sv. Jakobu, v stolnici, najlepša zbirka pa se nam je ohranila v šentpetrski cerkvi. Tu je tudi deloma polihromiran nagrobnik, medtem ko je drugje čas polihromacijo zbrisal.

Vendar se kiparji niso ukvarjali samo z nagrobnikom. Sistematična gradnja in rekonstrukcija stanovanjskih in reprezentančnih stavb je uveljavila dotlej le skromno razvito profano kamnoseštvo stavbnih členov, zlasti portalov in grbov.

V Ljubljani imamo kljub temu, da se je marsikaj že izgubilo, vendarle še celo galerijo takih prič od skrbno obdelanih renesančnih in zgodnjebaročnih portalov, okenških okvirov do pogosto odlično izklesanih grbov nad vhodi, ki jih, kakor kaže gradivo, ni moglo v renesančni in kasneje baročni dobi pogrešati nobeno količkaj zahtevno poslopje in se jim kmalu ni hotel odreči noben meščan. Ohranila se je tudi skupina še bolj ambicioznih spomenikov v tej vrsti, reliefne figuralne upodobitve na fasadah (deloma so jih prenesli tudi v notranjščine). Med najlepšimi kosi plastično oblikovane kamnitne opreme je treba omeniti še renesančni kamn v škofijskem dvorcu z množico rastlinske in živalske motivike.

Tudi slikarskih del se nam je precej ohranilo in kakor bi komaj mogli navezati kiparska dela na kako znano umetniško ime, tako so tudi v tej zvrsti zvečine anonimna dela. Obenem pa nam je sporočena obilica takih imen tako iz Hrenovega kroga in pozneje iz Valvasorjeve dobe. Prevladujejo tujci iz severnih dežel; za prihodnost pa je pomembnejša skupina italijanskih ali italijansko šolanih mojstrov, ki so z napredujočim XVII. stoletjem pri nas s svojimi deli prevladali. Spričo nedvomno kvalitetno slabših domačih izdelkov so prav taka importirana dela pripravljala pot za zmago in razcvet baročne umetnosti pri nas. V Ljubljani so dela tujcev iz teh dveh stoletij deloma v muzejih in Narodni galeriji, mnogo v privatnih rokah. Večje skupine pa so tudi v cerkvah, zlasti v uršulin, cerkvi (npr. tudi podoba Palme ml.).

6. ITALIJANSKI UVOD V LJUBLJANSKI BAROK XVIII. STOLETJA

Stoletno preusmerjanje domačega izobraženstva v italijansko kulturno območje, prenehanje turške nevarnosti, gospodarska ustalitve in drugi pogoji so rodili ob koncu XVII. stoletja prizadeven kulturni krog akademije operozov, ki jim gre pomembno mesto za zmago in udomačenje baročne umetnosti v Ljubljani ter za dvig mesta kot kulturnega središča na dotlej neznano višino. Programska usmeritev na italijanske zgledje je zato priklicala v življenje v začetku XVIII. stoletja vrsto pomembnih arhitektov, ki so jih zasnovali priznani italijanski arhitekti; slikarsko dopolnitev stolnice in semenišča je prav tako izvedla italijanska roka, pred ustalitvijo največjega baročnega kiparja so tudi plastično opremo izklesali italijanski mojstri. Domači umetniki, ki so prevzeli v naslednjih desetletjih tujim vzornikom naročila, niso po zanosni monumentalnosti teh del sicer nikoli presegli, pač pa so te pobude, združene tudi z domačo tradicijo in srednjeevropskimi zgledi, resnično udomačili, jim vdihnili pečat življenja v našem miljeju.

Ključna dela italijanskih mojstrov so skoraj v celoti izpolnila reprezentančni program operozov s skupino cerkva, semeniščem in zasnovo rotovža, ki pa ga je dokončal že domačin. S stolnico je bil zaključen stoletje aktualen program po uresničitvi baročnega dvoranskega, na Vignolin vzor naslonjenega prostora, ki ga prvič krona dominantna kupola. V skladu s sodobnimi italijanskimi ideali pa je ostenje stolnice razširjeno in prevrednoteno z iluzionistično slikarjo; z njo je zasnovano Andreja Pozza obogatil Giulio Quaglio, s čimer je postavil temeljno izhodišče kasnejšega domačega iluzionizma. Benečan Domenico Rossi se je s križevniško cerkvijo odrekel takemu pojmovanju ter spregovoril s strožjim jezikom palladijevskega kova, ki ga je kontrastiral z borrominijevsko kupolo. Višek take usmeritve predstavlja uršulinska cerkev neznane severnega Italijana, katere čisti arhitektonski jezik je utelešen v polnoplastični fasadi z borrominijevskim čelom pa v strogi zasnovi dvorane, za katero je bila vzor Palladijeva cerkev Il Redentore v Benetkah. Te tri cerkve so poleg manj pomembne šentpeterske značilni temeljni kamni ljubljanskega baroka. V vrsti profanih stavb je prav tako masivno zasnovano semenišče, to lastnost ponazarja portal z giganti. Podobno je oblikovanje mestne hiše s prvo dosledno baročno profano fasado v mestu; tu se je Martinuzzi jevi zasnovi, ki je projektiral tudi semenišče, pridružila še Mačkova roka, do-

mačina, ki se je za mojstra izučil ob stavbi stolnice. V kiparski umetnosti gre podobno pionirsko mesto vrsti italijanskih kiparjev, ki so zlasti v okviru Mislejeve delavnice razširili novo pojmovanje rimsko-beneške smeri. Neposredno v takem ozračju je zraslo delo udomačenega Italijana Franca Robbe.

7. LJUBLJANSKA BAROČNA ARHITEKTURA V XVIII. STOLETJU

Čeprav so bila italijanska dela v Ljubljani temeljno pomembno izhodišče za razvoj domače smeri v stavbarstvu XVIII. stoletja, se je začetnik gibanja naslonil tudi na starejšo udomačeno tradicijo, od dvajsetih let naprej pa je opazen naslon že na avstrijski barok, kjer so se ob tem času dosledno uveljavila poznobaročna načela poenotenih prostorov, kjer niso več pomembni oblikovalni principi v višino, marveč v horizontalah, kjer se torej aristokratski baročni zanos umirja in dobiva umetnost na splošno intimnejše črte; tak značaj šele omogoča udomačenje sloga v meščanskem in kmečkem okolju. Ustvaritev tudi na domačo tradicijo naslonjenega repertoarja stavbnih tipov, primernih za domačo rabo, poljudnost, hkrati pa sprejem najsodobnejših oblikovalnih načel, to so nedvomne odlike Mačkovega opusa, najvidneje uresničene v vrsti cerkva v bližini Ljubljane, zlasti na Limbarski gori. Ob omenjenih pobudah iz Srednje Evrope je domača šola sredi stoletja ustvarila tudi domačo varianto »nežnega« sloga pogosto kar sentimentalne vsebine: Mačkovi nasledniki Perski, Schmidt, Progar in drugi so mojstri iz dobe največjega razcveta te smeri, ki nam je zapustila odlične priče v vrsti plemiških in patricijskih hiš (Ciril-Methodova 21, Stari trg 11 a, Gosposka ulica 4, Novi trg 5 in 4, Salendrova 6, Mestni trg 17 in 18, itd.), zaradi katerih družno z znanimi cerkvami Ljubljana upravičeno slovi kot baročno mesto. Za to razcvetno stopnjo je značilna cela galerija izdelanih prostorskih osi, bogatih stopnišč, sosledja prostorov v reprezentančnih etažah, fasade pa se razžive v nežni pilastrski obleki in drobnih štukaturah. Po 1760 zaznamujemo postopno upadanje takega bogastva, vendar je zlasti z Gruberjevim delom — palača v Zvezdarski ulici 2 — in skupino cerkva v okolici Ljubljane gibanje tudi v tem času še zmoglo kvalitete rešitve, ki jih je polagoma zamenjal klasicizem.

V XVIII. stoletju je ljubljanska stavbarska šola obvladala vso osrednjo Slovenijo, skoraj popolnoma pa prepredla Gorenjsko. Tu je nastala tudi ena najpomembnejših celostnih umetnin, cerkev v Grobljah, kjer

se z razgibano arhitekturo družijo lahkotna Jelovškova slikarija in slikarsko pojmovana oltarna oprema. Značaj ljubljanske arhitekture predstavlja v slovenskem merilu značilno sintezo stroge primorske smeri, ki se napaja z Beneškega, in močnejše razgibanega in sproščenega štajerskega baroka, ki mu pobude dovaja Avstrija. Potemtakem je baročno gibanje v Ljubljani osrednji kulturni dogodek svojega časa na Slovenskem, ko se je njen pomen kot središča dvignil na dotlej neznano višino.

8. KIPARSKA UMETNOST V BAROČNI LJUBLJANI

Podobno razvojno pot kakor stavbarstvo kaže tudi kiparska umetnost baročne dobe v Ljubljani. Zgodovina delavnic v kamnu je nazoren dokument, ki govori o udomačenju italijanskih zgledov in lastnem vzponu na tej osnovi s pritegnitvijo srednjeevropskih pobud. Ob koncu XVII. stoletja je prva Cussova delavnica v glavnem še naročala plastike za svoje oltarne kompozicije z Beneškega; Mislej je že poklical v Ljubljano Padovanca Angela Pozza in Jakoba Contierija. Iz njegove delavnice pa je izšel samostojen mojster-naslednik, ki se je vrh tega izučil tudi za arhitekta, Franc Robba. Cussa je izdelal svoje inačico že baročnega oltarja, vanj namešča! tuje plastike. Sodelovanje v Ljubljani zaposlenih Mislejevih sodelavcev je rodilo skladnejša dela, o čemer dobro govori semeniški portal, kjer sta Pozzova giganta zrasla z arhitekturo ogredja. Podobno je razmerje v seriji šentjakobskih oltarjev s sodelovanjem Contierija, Pozza in mladega Robbe, kjer se je uveljavila razgibana arhitektonska forma z visoko kvaliteto plastiko glavnih sodelavcev. Nedvomen vrh pomeni Robbovo samostojno delo, ki ga po pravici štejemo med najboljše srednjeevropske stvaritve. Velika oltarja s poznobaročnimi razgibanimi zaključki in popolnim obvladanjem miljeja in plastične obdelave v frančiškanski in uršulinski cerkvi sta najmogočnejša spomenika Robbovih prizadevanj v tej zvrsti, kolikor jih poznamo v Sloveniji, medtem ko njegov hrvaški opus uveljavlja zadnjo baročno stopnjo. Končno znani vodnjak kranjskih rek na Mestnem trgu, najbolj popularno Robbovo delo v mestu, dokazuje visoko stopnjo kiparjeve kvalitete, hkrati pa z manieristično noto napoveduje razkroj baroka. Na splošno je za Robbov opus značilen samostojen akcent, ki porablja italijansko berninijevsko-beneško osnovo ter doživi svoje vrhove v poznobaročni gracilnosti, lahкотnosti in psihični poglobitvi izraza. Robbov najvidnejši naslednik, Rotmann, je naglo kakovostno zvođenel.

vzornikove kvalitete tudi nikjer ne dosegajo drugi njegovi posnemovalci v lesu.

Poljudnejšo smer v ljubljanskem kiparstvu zastopajo izdelki tako imenovane frančiškanske delavnice (v lesu), ki se izražajo v sentimentalnem, manierističnem izrazu. Med skoraj neznanim opusom Löhrove delavnice je omembe vreden lesen grb, ki je krasil nekdanj fasado mestne hiše.

9. LJUBLJANSKO BAROČNO SLIKARSTVO

Celostnih baročnih likovnih zasnov, ki so temeljna lastnost baročnega oblikovanja, si ne moremo zamisliti brez pomembne, pogosto kar odločilne vloge slikarstva. Ta panoga se je v ljubljanskem krogu XVIII. stoletja razvijala podobno kakor arhitektura in slikarstvo. Svoj značilni profil je dobila v delih štirih glavnih predstavnikov, Franceta Jelovška, Valentina Metzingerja, Fortunata Berganta in Antona Cebeja; razvojni okvir pa predstavljata Quaglijeva pobuda in beneško slikarstvo na splošno v začetku gibanja ter Kremser-Schmidtov opus s freskanskim delom v Gruberjevi kapeli ter zlasti s serijama oltarnih podob v Velesovem in Gornjem gradu. Dela naših domačih mojstrov sicer nikoli ne presegajo kvalitete italijanskega začetka in avstrijskega zaključnega koraka v omenjeni vrsti, so pa svojstven stilni prehod k srednjeevropskim poznobaročnim značilnostim. Zlasti primera med Quaglijevimi slikarjimi v stolnici ter Jelovškovim opusom preko šentpeterskega oboka, kapelice na Kodeljevem, na Sladki gori in v Grobljah (če se omejimo le na nekatere glavne postaje) razločno kaže pot od prostorsko in motivno vzvišenega do življenju bližnjega in na koncu kar dekorativnega načina, ko se obenem uveljavljajo racionalistične in realistične črte. Podobno velja za slog tudi drugih predstavnikov, ki sicer še vsi priznavajo baročni enotni okvir, ta pa se vendar že v petdesetih letih začne razkrajati s prvimi klasicizma in sorodnih inačic racionalistične miselnosti. Delo naših slikarjev je bolj ko arhitektura ali celo kiparstvo široko odmevalo v Sloveniji ter našlo celo pot preko njenih meja. Prodrlo je med drugim na Štajersko, kjer drugi dve panogi nista mogli nikoli prestopiti praga. Ljubljanska nahajališča slikarskega opusa so v cerkvah, kjer imamo poleg Jelovškovih fresk vrsto oljnih podob, zlasti Metzingerjevih; v salonu pri »Vitezcu« se nam je ohranil edini profani, s freskami okrašen prostor. Narodna galerija ima v stalni razstavi sicer pomanjkljiv, vendar dovolj nazoren izbor dela vseh štirih slikarjev ter njihovih poljudnih naslednikov.

10. URBANIZEM V XVIII. STOLETJU

Tudi v tej dobi je mestno obzidje pomenilo okvir, v katerem se je razmahnila barokizacija Ljubljane. Barokizacija sicer ni v ničemer bistveno spremenila temeljne urbanistične sheme srednjeveškega jedra, dodala pa je mestu novo, tretje nadstropje ter zato bolj gospodski videz, do kraja uveljavila že v renesansi začete spremembe ulične meje z enotno, le motivno variirano kuliso plastično in dekorativno oblikovanih fasad; vsi trije historični mestni deli so bili deležni sadov te sistematične akcije, najlepši rezultat pa je nedvomno barokizacija Mestnega trga z rotovžem, stolnico, škofijskim dvorcem, mestnim hotelom in vodnjakom na trgu, ki v danes ohranjeni podobi pomeni enega najučinkovitejših baročnih ambientov v Srednji Evropi. Obzidje, ki so ga začeli podirati šele ob koncu stoletja, pa vendarle ni moglo zavreti formiranja nove zelene četrti, kjer so postavili vrsto gradov in cerkva s parkovnim okoljem. Tivolski gradič in Cekinov grad, po potresu podrti diskalceatski samostan in porušena Koslerjeva hiša, nazadnje mogočna uršulinska cerkev, to so rezultati znane baročne težnje po obvladanju obsežnih, arhitekturi podrejenih prostorov, kar je bilo mogoče pri nas uresničiti v območju med Šišenskim hribom in Titovo cesto. Nazadnje je značilna sprememba v mestni silueti ali fasadi (ta je postala resnični propekt za prebivalce zelene četrti), kjer so zamenjale nekdanje koničaste zvonike razgibane baročne kape starih in novih cerkva ter nekaterih plemiških palač in javnih stavb.

11. ARHITEKTURA XIX. STOLETJA

Živa organska celota likovne umetnosti v XIX. stoletju od desetletja do desetletja ugaša, individualistična miselnost postavlja na prvo mesto besedno umetnost, od likovnih zvrsti slikarstvo, medtem ko sta arhitekturi in kiparstvu odrejeni (kolikor ne hirata v baročni tradiciji na deželi) vlogi slabokrvnih naličij javnih prostorov in javnih stavb; stanovanjska arhitektura živi v likovno slabotnem bidermajerskem okviru. Če je bil tak prelom v primeri s klasičnimi deželami meščanskih revolucij pri nas manj radikalen, zabrisan, gre to na rovaš konservativnega in provincialnega miljeja. Z vsakim »stilnim« obdobjem XIX. stoletja smo doživeli vse slabotnejšo, čeprav včasih monumentalno — usmerjeno arhitekturo. Tako se našega empira v marsičem še drži na barok spominjajoča moč (Rekarjeva hiša, Dol, Mestni trg 24), klasicizem je v Kazini strožji in suhotnejši, bidermajersko malo-

meščansko življenje se je realiziralo v celi vrsti hiš, med drugim značilno na stavbi Slovenske Maticе; od srede stoletja pa se uveljavljajo historični slogi ne le v časovnem zaporedju, marveč tudi stavbnim nalogam primerno. Visokorenesančni ideali so bili odločilni za Muzej, Narodni dom, Opero, še prej je normanski slog odločal pri stavbi realke. novogotski motivi so se uresničili v cerkvi Srca Jezusovega, novobaročni so posodili motivni svet Kresiji itd. Idealna naloga stoletja, Muzej, torej ni le ustvaril nove oblike baročnih galerijskih zbirk, marveč je tudi v velikem odločilen za usmeritev nekdanje živje, zdaj le zunanje alegorične arhitekture z »literarnim« nadihom. Svojevstveno dvojni obraz kaže še secesijska doba, kjer je edini Fabiani nakazal moderno smer preko historizma, vsi drugi arhitekti pa so v najboljšem primeru z novim modnim ornamentalnim jezikom sledili Dunaju. Za nekatera druga mesta značilna inženirska arhitektura, ki je pomenila kal prihodnosti, je v Ljubljani slabo zastopana, saj moremo v tej vrsti omeniti le stari šentjakovski most, nekatere tovarne (Tobačna) žive popolnoma v historičnih okvirih.

12. URBANIZEM IN JAVNA PLASTIKA V XIX. STOLETJU

Individualistični miselnosti lahko na videz zoperstavljamo vsaj v začetku stoletja žive poganjke urbanistične dejavnosti. Vendar pa oblikovanje današnje podobe Trga revolucije predstavlja enako reprezentančno potrebo, kakor sodobna arhitektura, ki »zunanje« poveljuje »trdnost« in veljavnost družbenega reda. Le z večjim uspehom, saj je trg v merah in pogledih vsestransko uspešna zasnova, ki se je za trajno vtisnila v podobo Ljubljane. S podobnimi tendencami se družijo »demokratična« prvina tedanjega urbanizma, ki je za javnost uredila plemiško četrto pod Šišenskim hribom z napravo Lattermannovih drevoredov in tivolskega parka. Le v takih urbanističnih okvirih je imel kipar možnost, da doda svoj delež. Vrsta javnih spomenikov, posvečenih uradnim in resničnim veličinam, je v tej dobi postavila plastične priče kot sestavine prostorskih ureditev v Zvezdi, pred Narodnim muzejem, na Vodnikovem trgu, na Prešernovem trgu in v Tivoliju. Gangl in Zajc sta glavna zastopnika te dejavnosti pri nas, ki se jima pridružita še Berneker in Peruzzi. V nasprotju z barokom pa je Ljubljana v tem stoletju vendarle razširila svoje klasično urbanizirano mestno območje; izrabila je zeleno »praznino« med Titovo cesto in Tivolijem, pri čemer je začela odstranjevati nekatere baročne arhitekture, z regulacijskimi projekti pa po-

stavila tudi sodobnost pred neljubo nalogo, da s takimi posegi nadaljuje. Inicijativa za urbanizacijo tega predela je bila v rokah posameznih družb, zlasti Kranjske stavbinske družbe.

15. SLIKARSTVO XIX. STOLETJA

Meščanski portret in romantična krajina sta temeljni novosti v slikarstvu prve polovice in srede XIX. stoletja. Matevž Langus, ki je postal »službeni portretist« ljubljanske družbe, je v tej vrsti najznačilnejši. Približno enako kvalitetno raven je dosegel M. Stroy, ki je tej panogi pripomogel do polne veljave tudi v Zagrebu v krogu Ilircев. Med krajinarji je za naš milje najznačilnejši opus A. Karingerja, po katerem je ta naloga postala ena ključnih tem za kasnejši ponovni vzpon slovenskega slikarstva. Zakaj na baročno izročilo oprta smer, ki jo je skušala do nove aktualnosti prebuditi nazarenska »reforma«, je v svoji moči v drugi polovici stoletja popolnoma izhiralala, ker so se nove moči odrekle tematiki monumentalnega cerkvenega slikarstva, kakor sta ga pri nas zastopala priseljenec Goldenstein in domačin Wolf. Izredno prenoviteljsko delo bratov Šubicev črpa pobude iz naprednejših evropskih središč, čeprav jih v domačem miljeju ne more polno uveljaviti. Podobno velja za prizadevanja Petkovskova, čigar tragična usoda je predhodnik številnih podobnih v kasnejših letih na prelomu stoletja. Nedvomni vrh novejšega slovenskega slikarstva predstavlja opus štirih vodilnih impresionistov, Jakopiča, Groharja, Jame in Sternena. Z Jurijem Šubicem vzpostavljena vez do pariških pobud je v njihovem delu doživela zmagoslavje, pristna in poglobljena prizadevanja pa so rodila kar domačo inačico impresionizma. Ta pomeni zadnjo stopnjo večstoletnega naturalističnega programa, ki pa se že v Jakopičevem delu preveša v vsebinsko poglobljen izraz. Za malomestno sredino Ljubljane je značilno, da je uspeh impresionistov spregledala, medtem ko je njihovo umetniško zmago tujina priznala kot kulturno potrditev in znamenje zrelosti slovenstva na pragu novega stoletja. Nemažno zaslugo za utrditev umetniških dosežkov in umetniškega poslanstva ima prva javnim razstavam namenjena hiša, Jakopičev paviljon.

14. MODERNA ARHITEKTURA IN URBANIZEM

Oporišče za obnovo naše arhitekture je pomenil secesijski Dunaj; vzgojil je vse tri za podobo Ljubljane in značaj slovenske arhitekture po svoje odločilne osebnosti, Fabianija, Vurnika in Plečnika. V takem zapo-

redju so nastopili v Ljubljani. Fabiani je zasnoval urbanistične črte njene sodobne podobe po potresu 1895, kjer je pokazal sicer ponekod manj fines, a več modernosti kakor romantični Sitte; hkrati je Fabiani postavil skupino umerjeno modernih arhitektur v mestu pred prvo vojno, ki sicer nimajo neposrednih naslednikov med obema vojnama, pomagale pa so utreti pot sodobnejšemu izrazu. Vurnikov poskus v začetku dvajsetih let, da bi ustvaril motivno izdelan slovenski slog, je rodila sicer še zmerom romantična secesijska težnja, v tridesetih letih pa se je usmeril k sodobnemu funkcionalizmu. Absolutno se je uveljavil v tej dobi Plečnik, ki je od vseh treh po invenciji in moči najpomembnejši; po radikalnih prijemih dunajske dobe je z delnim naslonom na tradicijo ustvaril domačemu miljeju prikladen svet arhitekture ter zasnoval obsežen program za »estetsko« regeneracijo in izpopolnitev ljubljanskega mestnega organizma (NUK, ureditev ulic, projekti za središče in Bežigrad). Poetična prepričljivost njegove vizije je celo generacijo zavedla v epigonstvo, ki je videlo zlasti njegovo drobno formo, ne pa iskalo na doseženi etični višini sodobnejših rešitev. Kvalitetno neprimerljivo vzporednico tako usmerjene, na zunaj s tradicijo obremenjene arhitekture predstavlja moderni funkcionalizem, ki je bil na primer v Šubičevem delu (nebotičnik) vsaj v konstrukciji radikalnejši, mogel pa se je polno uveljaviti šele po zadnji vojni, ki je postavila na dnevni red nove naloge: povečana stanovanjska graditev, ureditev novega središča in vzporedno s tem regeneracijo starega jedra, ki naj se vključi s primerno funkcionalno preobrazbo v organizem razširjenega mesta. Vodilna vloga v tem procesu je pripadla srednji generaciji arhitektov (Ravnikar, Simčič, Mihevc in mlajši). Značilna za sedanjo stopnjo ljubljanskega urbanizma je odpoved tradicionalni mestni podobi, ki jo preraščajo nove vertikale, arhitektura sama pa se v najboljših primerih izvija iz kratkovidnega funkcionalizma v zahtevnejšo organično usmeritev, ki naj postane celostni izraz novega človeka. Vidnejši uspehi teh prizadevanj se kažejo v realizacijah Gospodarskega razstavišča, palače Zadrugne zveze, v projektu za novo republiško središče.

15. MODERNO KIPARSTVO

Mnogo daljša je pot, ki jo je moralo prehoditi slovensko kiparstvo do sodobnega izraza in drugim panogam enakovredne kva-

litete. Spomeniška plastika javnih prostorov in stavb v prelomni dobi različno kaže tradicionalne črte, ki se jim izvija komaj Berneker. Šele na Meštrovičeve zglede oprti opus Dolinarjev, Goršetovo delo, posebej pa brata Kalina, Putrih in Smerdu so ustvarili monumentalno, s sodobno arhitekturo svoje dobe združljivo plastiko, obenem pa tudi drobno formo osebnega izraza in razpoloženja. Spet lahko ugotovimo, da se arhitekturi podoben prelom v ekstremnejši likovni repertoar izvede po drugi vojni, ko Jaka Savinšek predstavlja nedvomno osrednjo osebnost ob skupini mlajših vrstnikov. Značilno je, da je šele v zadnjih letih tako z izpolnjenjem programa spomenikov NOB kakor z opremo javnih prostorov in parkov dozorelo novo sožitje moderne plastike in okolja.

16. MODERNO SLIKARSTVO

Po vzponu impresionistov je slovenska umetnost z ljubljanskim središčem podobno arhitekturi in plastiki živela vzporedno z evropsko umetnostjo brez večjih zamud in dosegla v vrsti smeri evropsko kvaliteto. Po intermezzu ekspresionizma, ki se je prelil v novostvarnostne, socialno zaznamovane okvire, je dozorel novi kolorizem še danes vodilnih mojstrov do polne veljave. Tratinikove risbe, ki napovedujejo ekspresionizem, kakor sta ga uresničila brata Kralja, prehodno zastopal Jakac, zastopniki nove stvarnosti, ki je naglasila socialne momente, slikarji novega kolorizma, še danes aktualna samosvoja slikarja Kos in Pavlovec, zastopniki četrte generacije in neodvisnih, če naštejemo le nekaj splošno znanih dejstev, so temeljni pojavi modernega slovenskega slikarstva do druge vojne. V času revolucije je nastal v svetovnem merilu edinstven opus partizanske grafike, do najbolj osebnih prikazni dozorel v Miheličevem opusu. Po vojni se je vsestranskemu razmahu slikarske produkcije (mimo omenjenih med najvidnejšimi še G. Stupica in M. Pregelj) pridružila še vrsta mednarodnih prireditelj, ki kakor grafični bienale postavljajo Ljubljano na eno prvih mest likovnih srečanj v svetu.

OPOMBA

Avtor je članek napisal za brošuro »Ljubljana, podoba iz njene zgodovine«, Ljubljana 1962 (redaktor Mestni arhiv Ljubljana, založnik »Kronika«). V sporazumnem dogovoru z Mestnim arhivom objavljamo Šumijev prispevek tu v celoti.

OBDOBJE GROSISTIČNIH TVRDK

(1820—1870)

JOŽE SORN

UVODNA POJASNILA

Ko so leta 1815 Avstrija, Prusija, Rusija in Anglija končno zmagale v vojnah proti Napoleonovi Franciji, sta zajela tudi Avstrijo spet mir in stabilnost, čeprav je bil to Metternichov mir in svetoalijska stabilnost. Neposredno po koncu vojn, torej že tako ali tako po letih depresije, se je najprej pojavila huda kriza; okoli 1820 je bila v glavnem premagana in z nastopajočo konjunkturo se je ponovno pričel kopičiti denar v rokah določenega števila kapitalistov. Imenovali so jih grosiste, lastnike grosističnih tvrdk.

Kaj je in kako širok je pojem grosističnih tvrdk v tej razpravi, v čem je njihova gospodarskogodovinska pomembnost in zakaj sta izbrani prav citirani letnici za mejo obdobja njihove dejavnosti? Prvotno je bil ta pojem zelo ozko določen: grosist je bil sleherni podjetnik, pridobitnik, ki je bil član »gremija grosistov« (Gremium der Grosshandlungshäuser), ustanovljenega leta 1776, torej še v terezijanskih časih. Izkazati je moral le za 30.000 fl osnovnega kapitala, po letu 1804 kristjan 50.000 fl, izraelit (= jud) pa 60.000 fl.¹ Ta definicija je za nas preozka. Mnogi so premgli tolikšno glavnicu, ne da bi bili člani gremija; po drugi strani je pa gotovo bilo nekaj članov gremija, ki niso opravljali funkcije, kakršno bom takoj opisal. Zlasti zunaj poglavitnih mest, torej »na podeželju«, je bilo članov gremija zelo malo ali nič, a so tamkajšnje tvrdke opravljale podobno funkcijo kot v velemestih grosisti. Zato moramo danes pojem grosistične tvrdke sprostiti, razširiti.²

Z besedo »grosist«, »grosistična tvrdka« je mišljena v tej razpravi vsaka posamezna tvrdka, javna trgovska družba ali komanditna družba, ki je proti koncu XVIII. stoletja, zlasti pa v prvi polovici XIX. stoletja nakopičila, akumulirala kot rezultat svoje osnovne gospodarske dejavnosti — na primer veletrgovine, špedicije, industrije, komisije — večjo količino prostega kapitala. Ker so tako posamezniki kot država pogosto potrebovali znatne vsote denarja, so grosisti radi posojali svoj prosti kapital komur koli. Veliko povpraševanje po kapitalu se je pojavilo zlasti v predmarčni dobi (1815—1848) in ker takrat še ni bilo javnih bank, so prav grosisti privzeli funkcijo privatnih bankirjev. Nekateri so kaj kmalu prenesli težišče svoje aktivnosti sploh v bančne posle. *Vodilna historična vloga grosističnega kapitala*

je bila potemtakem v tem, da je zlasti v predmarčni dobi fungiral kot bančni kapital in se tudi sam močno angažiral v industriji. Seveda so obstajali grosisti že precej pred predmarčno dobo in še po njej, toda pred njo še ni bilo mnogo industrije in neizmerne povpraševanja po kapitalu, po njej pa je naraščajoče število javnih bank pričelo utesnjevati aktivnost grosistov, dokler je ni docela zamenjalo.

Največ grosističnih tvrdk v naši bližini je bilo na Dunaju in v Trstu. Na Dunaju je bilo leta 1847 samo članov gremija kar 92 po številu. Na slovenskem narodnostnem ozemlju kot vmesnem ozemlju med Dunajem in Trstom je bilo grosistov znatno manj in član gremija ni bil nihče. To je bila posledica pomanjkanja kapitala, kar je bila spet posledica konkretnega historičnega razvoja v desetletjih pred predmarčno dobo. Zato je razumljivo, da so velemestni grosisti pričeli sčasoma »vdirati« na to vmesno ozemlje in ga osvajati. Toda tako velemestni grosisti - člani kot »podeželski« grosisti - nečlani so opravljali isto funkcijo: bili so privatni bankirji in ustanavljali so industrijo. Razlika med njimi je bila le v dimenzijah: tam milijonarji, tu kvečjemu stotisočaki, tam skupina, tu skupinica.

Zaradi konkretnih naravnih in historičnih pogojev je imela določena skupina grosistov precej podobne interese in skupne poteze dejavnosti. Za dunajske grosiste na primer je bilo zelo značilno, da so posojali ogromne vsote denarja državi in zemljiški aristokraciji, da so se na široko angažirali v gradnjo železnic, ter da so odprli vrata francoskemu Crédit Mobilieru in z njim sodelovali. V manjši meri so sodelovali pri investicijah v sladkorno industrijo, premogovništvo in železarstvo. — Tržačani so dominirali v pomorski trgovini, v zavarovalništvu in v organiziranju Avstrijskega Lloydja; precej so še sodelovali v tekstilni in sladkorni industriji ter premogovništvu. — Naši domači grosisti so, seveda v mejah slovenskega narodnostnega ozemlja, obvladali veletrgovino z deželnimi pridelki in usnjem, postavili na noge industrijo papirja in izdatno posegali v rudarstvo in fužinarstvo. Posojali so tudi manjše kapitale.

Vsa ta dejstva so podana v razpravi zelo zgoščeno, celó naštevajoče, vendar verjetno še pregledno. Podrobna raziskava gospodarskega lica predmarčne dobe je namreč téma, ki zahteva daljši tekst.

1. DUNAJSKI GROSISTI

a) Privatni bankirji

Tvrdba *Arnstein & Eskeles* je bila utemeljena že leta 1787. Adam Isaac Arnstein je bil veletrgovec, Bernard Eskeles pa bančnik mednarodnega formata. Državni bankir je bila firma od 1807 dalje. Najbolj je slovela v letih po 1840, ko sta jo vodila Daniel Bernard baron Eskeles in Ludvik baron Pereira-Arnstein (ta, ki je bil tudi švedski generalni konzul na Dunaju, je znan še po tem, da je maja 1842 prejel petletni privilegij za izum nove konstrukcije ogrodja za lokomotive in vagone, ki je omogočila voziti tudi zelo majhne krivine).³

Nič manj ni bilo znano ime tvrdke Sina. Jurij Simon Sina († 1822) je prišel v Avstrijo iz Grčije. Bil je torej tujec kot toliko drugih vodilnih mož gospodarskega in političnega življenja takratne Avstrije. Obogatel je z uvozom in izvozom iz dežel, ki so bile pod turško nadoblastjo. Njegov sin *Simon Jurij Sina* (r. 1782) je pripeljal hišo na višek bogastva. Dolgo časa je veljal za največjega avstrijskega uvoznika tobaka, zlasti še po letu 1826, ko se je vključil tudi v odrske tobačne posle.

Bratje Geymüller so ustanovili tvrdko *Geymüller & Comp.* leta 1805. Pozneje so zasedli odlična mesta v mnogih podjetjih in Johann Heinrich je bil do propada firme celo direktor avstrijske Nacionalne banke (iz iste družine je znana Klara baronica Geymüller, ki je bila lastnica gospostva Hollenburg v Spodnji Avstriji in je tu imela tovarno svilenih tkanin že v letih pred 1845). Vodilno mesto baronov Geymüllerjev so zasedli okoli 1841 Simon J. Sina, Arnstein & Eskeles in v manjši meri tvrdka *Stametz*, ki jo je vodil trgovec Johann Meyer (obogatila se je z izvozom soli iz Wieliczke in z uvozom tobaka). Firma *Stametz & Coith* se je že leta 1825 potegovala — čeprav zaman — za privilegij, s katerim bi ona edina smela vzpostaviti parniško zvezo med Trstom in Aleksandrijo. V letih pred 1845 je imela tvrdka I. H. *Stametz & Comp.* tudi bombažno predilnico pri Bunzlauu.⁴ Med manjše grosiste štejemo tvrdko Biedermann, ki jo je utemeljil Mihael Lazar, najprej juvelir, potem trgovec z volno in suknarnar, od 1808 dalje tudi bankir. Vsekakor se mora omeniti še veletrgovec *Leopold Wertheimstein*, eden izmed dveh prokuristov tvrdke Rothschild, ker je pomemben za našo gospodarsko zgodovino, čeprav je v avstrijskem merilu veljal za »manjšega« finančnika. Isti skupini menjalcev so pripadali še *Neuwall*, *Lörventhal*, *Schnapper*, Hermann Todesco in drugi. Todesco je bil še lastnik bombažne predil-

nice; v tem svojstvu je prejel 1832 triletni privilegij za izboljšavo krtačnega stroja v predilnicah. Leta 1846 je bilo dovoljeno njegovemu nasledniku Maxu Todescu, tudi grosistu, povečati to predilnico.

Vse te firme je pustila daleč za seboj hiša Rothschild.⁵ Rothschildi izhajajo iz Frankfurtu na Maini, kjer so prebivali že v XVI. stoletju (v tisti hiši geta, ki je imela nad vrati rdeč ščit; družini so zato rekli »Zum rothen Schild«). Močnejše se je uveljavil šele Meyer Amschel (1744—1812), pravi utemeljitelj tvrdke »*M. A. Rothschild in sinovi, Frankfurt*«. Njegovi ženi je bilo ime Gutele Schnapper. Sinovi so bili tile: Prvorojenec Amschel Meyer (1773—1855) je ostal v Frankfurtu in je po očetu vodil menjalnico dalje; drugi sin *Salomon Meyer* (1774—1855) je preko Berlina prišel 1820 v Avstrijo in se naselil na Dunaju (formalno je postal »samostojen« šele 1848; do takrat je bil zgolj član frankfurtske firme); Nathan Meyer (1777—1836) je odšel v London; pretežno v Neaplju se je zadrževal Karl Meyer (1788 do 1855); Pariz za prestolnico si je izbral Jacob Meyer (James, 1792—1868). Za nas sta posebno važna Salomon Meyer in njegov sin *Anselm Salomon* (1803—1874), bankir in delničar. Bratska petorica je zavzela visoka mesta gospodarskega sveta takratne Evrope. Dobro znani so bili tudi v diplomatskih in političnih krogih mnogih držav. Tako se je Karl M. Rothschild, prijatelj avstrijskega kanclerja Metternicha (tudi pri Karlu si je ta rad sposojal večje vsote denarja za svojo privatno rabo), zadrževal o priložnosti kongresa svete alianse 1821 nekaj časa v Ljubljani in od tod odpotoval v Neapelj po opravkih. Ko je Avstrija februarja 1836 vzpostavila neplačan generalni konzulat v Frankfurtu na Maini, je cesar imenoval na to mesto Anselma S. Rothschilda.⁶ Lionela N. Rothschilda, šefa londonske menjalnice (sina Nathana M. Rothschilda), provizoričnega generalnega konzula, pa je povzdignil avstrijski cesar avgusta 1839 na stopnjo resničnega neplačanega avstrijskega generalnega konzula v Londonu.⁷

Dunajski grosisti so prosilcem posojali zelo visoke vsote.⁸ Leta 1839 je dala tvrdka Melchior Steiner in nečaki (prišli v Avstrijo iz Švice in so najprej imeli tovarno; pozneje so se usmerili še v bančne posle) Ivanu grofu Batthianyju vsoto 600.000 fl, Antonu grofu Waldsteinu 1.700.000 fl. Steiner je sploh posodil v 20 mesecih kar 4.300.000 fl. To je povzročilo njegov propad. Ker je bil v ozki zvezi z Geymüllerjem, je potegnil za seboj tudi njega. Leta 1836 je posodil Rothschild vojvodi iz Lucce 800.000 fl z jamstvom

avstrijske države; osem let pozneje so istemu vojvodi posodili večjo vsoto Rothschild, Sina, Arnstein & Eskeles. Tvrdba Geymüller & Comp. je mogla še 1844 posoditi 140.000 fl Alojzu knezu Kaunitz-Rietbergu, Filipu grofu L. Saintgenois pa Steiner 1.000.000 fl, knezu Antonu in grofici Tereziji Palffy zopet Arnstein & Eskeles 2,475.000 fl. Od 1838 dalje so si sposojali denar — to je treba podčrtati — tudi industrijci: trumauska bombažna predilnica si je sposodila pri Stametzu, dunajski vodovod pri Sini (240.000 fl), železnar grof Henckel-Donnersmarck (po poreklu iz Beuthena) pri Rothschildu, Sini, Arnstein & Eskelesu 1,125.000 fl. Ko je pričelo prehajati v industrijo med 1842 in 1847 tudi visoko plemstvo, se je marljivo obračalo po posojila na M. L. Biedermanna, S. H. Stametza, Sino, Arnstein & Eskelesa, Rothschilda in druge grosiste. Nadaljnja specialna posojila bom še navedel v besedilu razprave.

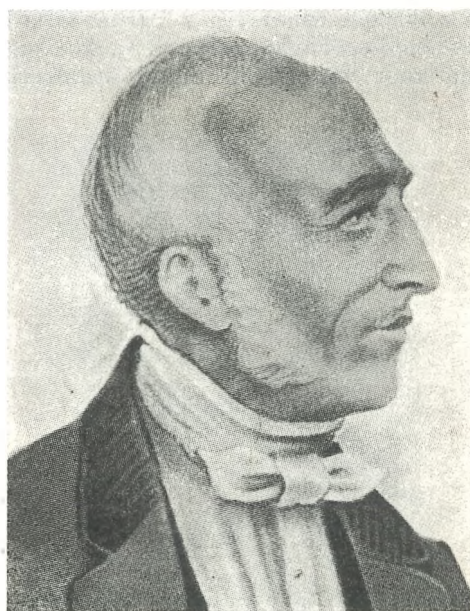
b) Graditelji železnic in lastniki premogovnikov

Leta 1825 je bila ustanovljena železniška družba, ki je zgradila konjsko železnico od Gmundena preko Linza v Budějovice.⁹ Vozila je salzbursko sol na Češko in posredovala osebni promet. Najvažnejši delničarji te družbe so bili Geymüller, Sina in Meyer-Stametz. Ko je spoznal naravnost revolucionarni pomen železnic, je k tej družbi pristopil 1833 tudi S. M. baron Rothschild. V začetku marca 1836 je prejel tudi on privilegij za zgraditev železniške proge na parni pogon Dunaj—Bochnia [Galicija]. Ko je že vedel, da bo dobil privilegij, je februarja osnoval provizorični odbor, ki so ga sestavljali Samuel Biedermann, Daniel baron Eskeles, baron H. Geymüller, baron Sina, Leopold Wertheimstein in drugi. Propagiral je ustanovitev delniške družbe in subskripcijo delnic. Sredi decembra se je konstituirala naslednja direkcija za tako imenovano Severno železnico: S. M. Rothschild, Biedermann, Geymüller, *Matevž Rosthorn*, Wertheimstein. Tej železnici je 1841 posodil Rothschild 1,400.000 fl, 1844 pa 1,050.000 fl.

Splošno znano je bilo, da veljata tvrdki Arnstein & Eskeles in Sina za dunajska nasprotnika Rothschilda in za simpatizerja s francoskim kapitalom. Zato nas ne prese- neča dejstvo, da je knalu za Rothschildom prosil in januarja 1838 tudi prejel Sina dovoljenje za gradnjo raznih prog, tudi za podaljšek Severne železnice v jugovzhodni in južni smeri. Dela pri tej Južni železnici [Dunaj—Trst] je nato sicer nadaljevala država sama, a še pred njeno dograditvijo

je dala oktobra 1854 tvrdkama Arnstein & Eskeles in Sina ter Ernestu Andréju iz Pariza, zastopniku določenega števila francoskih kapitalistov, tako imenovano »predkoncesijo« za graditev več železnic ter nakup premogovnikov, fužin, državnih imenj in gozdov. Skupščina francoskih interesentov v Parizu je sklenila decembra 1854 sprejeti koncesijo z določenimi spremembami in dati Danielu Eskelesu, Simonu Sini, Isaacu Pérciru, predsedniku bančne družbe »Société Générale de Crédit Mobilier« v Parizu, in njenemu zastopniku z imenom Rafael vojvoda Galliera, polnomočje, da smejo nadaljevati pogajanja z avstrijsko vlado. Končno je bila 23. septembra 1858 Južna železnica prodana privatni družbi. Koncesijsko listino je podpisal v imenu države tudi minister Bruck, za kupca pa praški grosist Leopold Lämél, Anselm Rothschild, Paulin Talabot, Édouard Blount, S. Laing in drugi.

Tako lastnikom parnikov, lokomotiv in industrijskih parnih strojev kot grosistom je bilo seveda že zgodaj jasno, da se pričinja z uvedbo parnega pogona tekma za lastništvo premogovnikov. Tržaška grosistična tvrdka Reyer & Schlick si je zato (in ker je tudi sicer naraščala potrošnja premoga) pridobila maja 1827 določeno število jamskih mer premogovih ležišč pri Drnišu blizu Šibenika (parniška zveza med Trstom in Benetkami je bila koncesionirana v korist Angleža Morgana že 1818!). V jeseni 1829 so se pričele zanimati za preostale zaloge drniškega premoga tvrdke Rothschild, Gey-

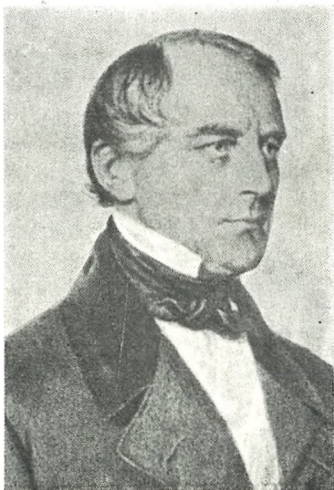

Anselm Salomon baron Rothschild (Iz knjige Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein, Wien 1937, str. 48/49)

müller & Comp., Stametz & Comp., Neuwall, Löwenthal, Wertheimstein, Schnapper, Sina, Arnstein & Eskeles. Družba je hotela dobiti v rudarsko last pravzaprav vso obalo Dalmacije in Istre ter dovoljenje za brezcarinski uvoz in izvoz tega premoga. Koncesija za »C. kr. izključno privilegirano Jadransko premogokopno glavno družbo« nosi datum 3. februarja 1831, privilegij pa 22. junija 1835 ter je veljal 30 let;¹⁰ glavnic družbe je znašala 1.000.000 fl. Medtem ko je 1838 družba nakopala 890 ton premoga, se je proizvodnja med 1839 in 1849 sukala okoli poprečja 4500 ton letno. Največ premoga je pridobila pri Labinu. Vse se je dogajalo prav v bližini slovenskega narodnostnega ozemlja. O naših »grosističnih« premogovnikih bo govor pozneje.

c) Prijatelji francoskega kapitala

Pristaši idej francoskega zgodnjega socialista Saint-Simona (1760—1825) so se imenovali saint-simonisti. Med drugim so zagovarjali tudi naslednjo tezo: Funkcija banke je, da dà sposobnim industrijcem na voljo dovolj kapitala; zato naj banke vodijo gospodarstvo.¹¹ Ta saint-simonistična misel je vplivala na dva brata, po poreklu Škota, ki sta prišla v Pariz iz Marseilla. Pisala sta se *Emil in Isaac Péreire* (Isaac je bil v Parizu trgovec in je prejel v Avstriji leta 1838 preko opolnomočenca, milanske firme Pasteur & Giraud, privilegij za 15 let za izum posebnega postopka kondenzacije loja in drugih maščob).¹² Brata Péreire sta se resno ukvarjala z mislijo, ustanoviti v Parizu tako kreditno banko. To še toliko bolj, ker sta že imela vzor v belgijski banki, ustanovljeni

Karl Ludwig baron Bruck (Iz knjige Ein Jahrhundert... str. 16/17)

leta 1822, ki se je imenovala Splošna družba za pospeševanje nacionalne industrije (»Société Générale pour favoriser l'industrie nationale«). Péreiroma je uspelo, da sta v novembru 1852 ustanovila bančno družbo z naslovom Splošna družba za mobilni kredit (»Société Générale de Crédit Mobilier«; mobilni — premični, okretni kredit, torej kredit, ki se lahko takoj angažira in kmalu vrača obresti, skratka kredit, ki se hitro »obrača«). Taka saint-simonistična misel je bila živa na Dunaju že pred tem. Že 22. decembra 1837 je predal na Dunaju svilar nar Leopold Schick iz Sechshausa načrt za ustanovitev trgovske posojilnice v obliki delniške družbe (Actien-Gesellschaft für Commercial-Leih-Anstalt), da bi se oživila industrija in trgovina, dne 29. novembra 1839 pa je predlagal Jožef baron Dietrich, naj se organizira avstrijska industrijska banka. Industrijci so njegovo misel podpirali, saj je baronovo vlogo podpisalo 50 industrijcev in manufakturstov.^{12a} Zakaj ni prišlo do realizacije? Morda je oponiral dunaj. grosist. kapital.

Brata Péreire sta želela ustanoviti svojo podružnico tudi na Dunaju in to kljub Rothschildovemu nasprotovanju. Želja ni bila brez stvarne osnove, ker je imel Crédit Mobilier zagovornike med nekaterimi dunajskimi grosisti, ki so bili Rothschildovi nasprotniki (Sina, Eskeles!), in zato, ker je delo in uspehe te pariške bančne družbe pazljivo zasledoval Karl Ludwig baron Bruck, avstrijski trgovinski minister od novembra 1848 do maja 1851 ter finančni minister od 1855 do 1860. Ta širokopotezni mož je stremel namreč za tem, da preobrazi Avstrijo iz agrarne države v državo industrijskega in denarnega gospodarstva. Veljal je za duševnega očeta avstrijske verzije Crédit Mobiliera.

Francoski kapital je prišel v Avstrijo zlasti po dveh poteh: po železniških in bančnih delniških družbah. Avstrijski gospodarski zgodovinarji upravičeno pišejo, da je postal s tem Dunaj podružnica zahodnoevropskega podjetništva za srednjeevropsko in vzhodnoevropsko kolonizatorstvo.¹³ Francozom so direktno ali indirektno odprli pot v Avstrijo dunajski grosisti in sicer v glavnem zato, ker jim je kljub velikim lastnim kapitalom zmanjkalo denarja za tako velika podjetja, kot so gradnja železnic in utemeljevanje bank. Tu je prvič kapituliral grosistični kapital pred bančnim kapitalom.

2. TRŽASKI GROSISTI

a) Pomorski trgovci

Glede števila tržaških patentiranih ladij za dolgo plovbo se opazi v desetletjih ob prelomu XVIII. in XIX. stoletja zelo močno

nihanje. To nihanje je odsev političnih in vojaških dogodkov tistega časa, nikakor pa še ne rezultat sijajne gospodarske prosperitete. To nam dokazuje tudi naslednja razpredelnica:

Leto	Število ladij	Leto	Število ladij
1797	28	1814	28
1798	340	1815	125
1801	559	1818	542
1802	710	1823	564
1805	948	1827	594
1806—13	ni podatkov	1835	531

Jasno je, da je silni skok števila ladij v letu 1798 posledica campoformijskega mira: ukinitvev beneške republike in avtomatični vpis mnogih drugih ladij v tržaški register. Tudi vsi naslednji skoki gredo na rovaš te avtomatičnosti. Malo je namreč verjetno, da bi mogli tržaški kapitalisti večji del teh ladij kupiti (Opombo, da za čas 1806—13 ni podatkov, imajo viri, se pravi, neko poročilo iz Trsta na Dunaj). Ob vzpostavitvi avstrijske oblasti 1814 tudi nad Primorjem je Trst pričel svojo kariero tam, kjer jo je končal skoraj pred 20 leti: pri svojih 28 ladjah dolge plovbe. Naslednjih 20 let od 1815 do 1835 je čas prve konjunktore. Rahla kriza se je pojavila v letu kongresa v Ljubljani 1821, ko je register izkazoval le 305 ladij. Zato pa je bilo tega leta vpisanih na borzi, ustanovljeni 14. junija 1811, največ borznih tvrdk — kar 59 po številu (leta 1818 še 55; leta 1833 samo 44; leta 1839 pa 50). Od teh 50 borznih tvrdk je bilo 15 lastnic ladij dolge plovbe; 12 izmed lastnic je bilo članic trgovske konzulte (Z ustanovitvijo tržaške borze je prenehal vpliv borze v Benetkah, ki je še 1780 določala cene blaga v Trstu).¹⁴

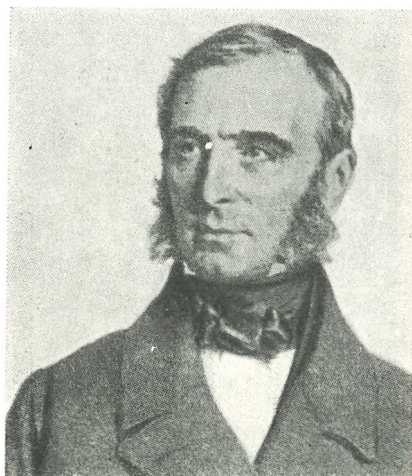
Funkcionarji trgovske konzulte, člani borze in lastniki ladij v predmarčni dobi so bili grosisti, ki so važni tudi za našo gospodarsko zgodovino. Z nekaterimi se moramo seznaniti, če hočemo zadovoljivo razumeti gospodarski razvoj na našem ozemlju. Pričenjam z dvema zelo starima družinama, ki sta že 1624 pridobili privilegirani položaj zaradi dajanja posojil avstrijskemu cesarju. To sta družini Morpurgo iz Gradiške in Parente iz Trsta.¹⁵ Del Morpurgov se je precej pozneje naselil v Trstu. V splošnem so se skoraj vsi ukvarjali s trgovino in raznimi manufakturami, zlasti še s svilarškimi (od začetka XVIII. stoletja dalje). Še leta 1829 čitamo, da je Abraham Morpurgo, trgovec v Trstu, prejel privilegij za izum, s katerim je izboljšal predenje svilnih odpadkov s pomočjo nekega stroja.¹⁶ David Morpurgo je imel v letih pred 1845 manufakturo svilenih izdelkov tudi v Splitu. Parenteji so bili ves čas trgovci. Pozneje sta se obe družini zblížali. V začetku junija 1840 je bila v Trstu protokolirana komanditna družba

Morpurgo & Parente. Za firmo so osebno jamčili Elio pl. Morpurgo, Giuseppe Morpurgo in Gustavo Landauer, vsi tržaški grosisti; komanditisti so bili tvrdka Rothschild Frères iz Pariza s kapitalom 236.250 fl in mladoletna Giuglio in Paolina Morpurgo, vsak z vlogo 27.563 fl, ter Isaac Morpurgo, trgovec v Frankfurtu, z deležem 18.375 fl (skupaj 309.751 fl). Aaron Isaac Parente je bil znan lastnik ladij dolge plovbe in večkratni borzni deputat.^{16a}

Reyer & Schlick je bila stara veletrgovska hiša, ustanovljena leta 1789. Oba člana sta bila pogosto borzna deputata, tvrdka je bila lastnik premogovnika, ladij in rafinerije sladkorja v Dunajskem Novem mestu (novembra 1821 sta prejela tudi privilegij za rafiniranje sladkorja na hamburški način).¹⁷ Znana osebnost je bil Franz Taddäus vitez Reyner, ki ga bomo še večkrat srečali.

Grosist *Carlo d'Ottavio Fontana* (tudi: Carlo d'Ott Fontana) je veljal poleg Sine za največjega avstrijskega uvoznika tobaka. Bil je borzni deputat in znano je, da je prošil dvorno komoro že v začetku decembra 1829, naj mu podaljša za eno leto privilegij za hidravlični parni stroj, ki mu ga je prepustil konec novembra 1828 izumitelj Jožef Ressel. Nekoliko manj znan je Carlo Antonio Fontana. Bil je tudi borzni deputat in eden izmed direktorjev družbe za zavarovanje blaga pred požarom in škodo na morju, ustanovljene 1840.¹⁸

Pasquale Revoltella je bil rojen v Benetkah.¹⁹ Prišel je zgodaj v Trst in tu postal trgovec. Leta 1839 je odkupil tovarno sladkorja blizu Belvedera na Dunaju od Francozov Bonnet & Bayard ter jo uspešno vodil dalje. S tem je postal sosed Heinricha Wertheimsteina, ki si je tudi omislil skoraj so-

Giovanni vitez Brentano (Iz knjige Ein Jahrhundert . . . str. 64/65)

časno podobno rafinerijo v isti okolici. Stabilimento Tecnico, ustanovljen 1857 (ko je bila dograjena železniška proga do Trsta), je bil delo barona Revoltelle, dalje še Reyerja in Schlicka itd. Revoltella je bil velik prijatelj s Karlom Ludwigom baronom Bruckom in je sodeloval tudi z Lessepom pri ustanovitvi finančne skupine za gradnjo Sueškega prekopa. Otvoritve prekopa ni dočakal, ker je tik pred tem umrl.

Večkrat bomo brali tudi ime *Brentano*. To je bila stara lombardska družina in Giovanni Antonio je pričel svojo kariero prav v Trstu. Bil je lastnik ladje in član trgovske konzulte. Neki drug Brentano, Edoardo Giorgio, trgovec v Liverpoolu, je postal sredi junija 1857 avstrijski provizorični konzul v tem mestu.²⁰ Znana imena so bila še *Giovanni Guglielmo Sartorio*, *L. M. Brucker*, *Ernesto Meticke*, *Pompeius vitez Panzera*, *Giuseppe Chiozza*, *Carlo Lodovico Chiozza*, *Graziadio Minerbi*, *Caliman Minerbi*, *Vita Minerbi*, *Sabato Levi Mondolfo*, *Sabato di Moisè Levi Mondolfo*. Carlo Lodovico Chiozza je že leta 1780 zgradil v Trstu tovarno mila. Ker je 1809 proizvodnja močno trpela, je postavil novo tovarno ob Padu. Leta 1814 je tržaški obrat spet pričel dobro uspevati. Firma je septembra 1840 prevzela enoletni privilegij za izum novega pralnega in toaletnega mila, ki so ga maja podelili Luigiju Mayerju.²¹ Proti koncu 1840 je obrat prišel v roke Giorgia Antonia Chiozze, ki je 1844 postavil še novo tovarno mila v Tržiču (Monfalcone).²²

b) Utemeljitelji zavarovalnic

Dobro je že znano, da so bile v Avstriji utemeljene prve velike moderne zavarovalne družbe prav v Trstu (nevarnost trgova-

J. Potočnik, Anton Domian (ok. 1775)

nja po morju). Tako je že 1822 Giuseppe Lazzaro Morpurgo ustanovil »Assicurazioni Generali di Trieste e Venezia«; istega leta je bila ustanovljena še »Azienda assicuratrice«. Konec februarja 1831 so prejeli dovoljenje za ustanovitev »Adriatico Banco d'Assicurazioni« direktorji Dutilh, *Angelo Gianichesi* (med drugim tudi grški konzul) in drugi. Iz te banke je 1838 izšla »Riunione Adriatica di Sicurtà«. Tudi tu je bil eden izmed prvih direktorjev *Daniel Peter Dutilh*. Ta rojeni Holanec je že 1825 osnoval v Trstu grosistično tvrdko, ki je bila po strukturi komanditna družba. Tri leta pozneje se ji je pridružila neka druga družba in ime se je spremenilo v »Dutilh, Tichy & Comp.« Do leta 1836 je bil Dutilh tudi deležnik firme »Czeike, Dutilh & Comp.«, ki je bila lastnica ljubljanske in graške čistilnice sladkorja. Grosisti in direktorji Anton Tichy, Matteo Giorgio Ivanovich, Giorgio Meclisa, Giuseppe Brambilla so smeli konec junija 1831 ustanoviti zavarovalno družbo »Società slava d'Assicurazioni marittime«.

Seveda bi mogel vrsto zavarovalnic še precej podaljšati,²³ saj je delovalo konec decembra 1840 v Trstu 12 privilegiranih zavarovalnih družb (s skupaj 8,110.000 fl osnovnega kapitala) in 15 podobnih družb brez privilegija (imele so skupaj 1,775.000 fl kapitala). Vseh 25 družb je premoglo 9,885.000 fl osnovnega kapitala.

Toda iz zavarovalništva je izšla zelo važna oseba gospodarskega življenja v Trstu. To je bil *Karl Ludwig baron Bruck*, ki izjemoma ni bil niti grosist niti še ne politik; bil je le izvrsten organizator gospodarstva.²⁴ Po poreklu je bil Nemeč iz Elberfelda in se je 1821 zaposlil pri grosistu Reyerju. Ta mu je dal mesto v »Azienda assicuratrice«, ki ji je bil direktor. Kmalu je Bruck postal tajnik tega zavoda. Samostojno aktivnost je pričel s tem, da je 1831 ustanovil »Stabilimento centrale delle unite compagnie di sicurtà«. Nadvse pomemben pa je zato, ker je prišel proti koncu 1832 na dan z mislijo, da bi združil več zavarovalnih družb v poseben Lloyd.

c) Utemeljitelji Avstrijskega Lloyda

Brucku je 1833 dejansko uspelo, da se je združilo sedem zavarovalnih družb v »Tržaški Lloyd« (Triester Lloyd, Lloyd Triestino), ki je bil po strukturi društvo (Verein, Unione). Kmalu se je preimenoval v »Avstrijski Lloyd« (Österreichischer Lloyd, Lloyd Austriaco). Njegovi statuti so bili sankcionirani sredi junija 1834. Imel je nalogo, zbirati podatke trgovskega in pomorskega značaja. V

letih okoli 1836 je namreč Avstrija vzdrževala razen internunciature v Carigradu in agenture za Moldavijo in Valahijo v Jassyju še 33 generalnih konzulov, 51 vicekonzulov in 158 agentov na zunanjih tržiščih. Lloyd sam pa je imel leta 1847 kar 141 agentov, 1850 celo že 168 agentov. Dne 2. avgusta 1836 je bil ustanovni občni zbor Lloydove II. sekcije (za I. sekcijo je odslej veljal omenjeni informacijski center). Ta je bila za razliko od I. sekcije po strukturi delniška družba z naslovom »Parniška družba« (Dampfschiffahrts-Gesellschaft, Società della navigazione a vapore) z glavnico 1.000.000 fl. Družba je imela svoje lastne parnike. Njen prvi parnik na kolesa je priplul iz Londona v Trst v aprilu 1837. Predsednik družbe je bil Franz Thaddäus vitez Reyer, posle vodeči direktor Bruck. V direkciji so še sedeli L. M. Brucker, Marco Parente, bavarski konzul Schnell-Griot, grški konzul Angelo Gianichesi, Giovanni Sartorio in drugi; vsaj leta 1842 je bil Lloydov tajnik I. Hagenauer.²⁵

Januarja 1840 so tudi že govorili o ustanovitvi III. sekcije Avstrijskega Lloydja kot javne hranilnice in posojilnice. Načrte so opustili, ker se je takrat pokazala hujša kriza. Zato so v oktobru 1842 drugi grosisti ustanovili zvezo municipalnih in trgovskih korporacij z naslovom Monte civico commerciale. Kot direktorji so tu fungirali C. A. Fontana, Elio Morpurgo, A. I. Parente, G. G. Sartorio, Ernesto Meticke, vitez Panzera in drugi.

Omenjena kriza je bila že druga v kratkem času. Prva je nastopila 1837 in je bila posledica hude krize v Angliji in še zlasti v ZDA. Druga je bila odmev vojne med egiptskim pašo in turškim sultanom 1839–1840. Obe bi gotovo bili za Trst blažji, če ne bi imelo mesto izdatnih trgovskih zvez z Egiptom in bližnjim vzhodom, in če bi Avstrija zastopala bolj sproščeno in elastično pomorsko trgovinsko politiko. Kriza je prizadela seveda tudi Avstrijski Lloyd. S posredovanjem kanclerja Metternicha mu je dunajski Rothschild posodil 500.000 fl proti zastavi parnikov.

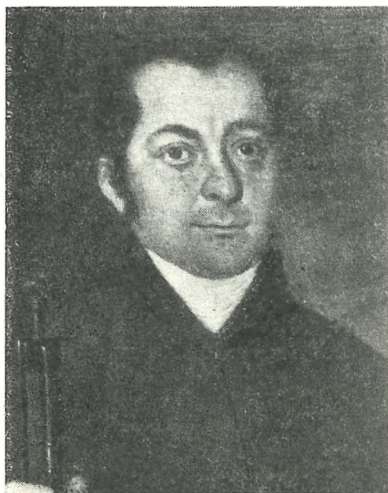
Lloyd je pričel izdajati tudi svoje glasilo od januarja 1835 dalje; imenoval se je »Giornale del Lloyd Austriaco di notizie commerciali e maritime«, od naslednjega leta dalje »Journal des Österreichischen Lloyd«. Bil je predvsem gospodarski časnik; s politiko se direktno ni ukvarjal, čeprav med vrsticami naletiš na politične misli, ki so bile presenetljivo podobne Bruckovim idejam.²⁷ Na primer: Trst bo napredoval, če bo Avstrija opustila konservativno gospodarsko

politiko in se bo naslonila na Nemčijo. Listov gospodarskopolični koncept (prohibitivni sistem naj se zamenja s carinskim sistemom) se je močno hvalil, ker je bil liberalen in ker so ga z velikim uspehom prakticirale nemške države; pogostokrat se namiguje na zvezo z »Nemško carinsko zvezo«, ki da zelo prosperira, in podobno. Ker je bil Bruck po prepričanju Velenemec, Journal pa je veljal za Bruckovo glasilo, je razumljivo, da je Journal le imel neko tendenco. List je bil dobro urejevan ter je imel korespondente po Avstriji in tujini. Izmed Ljubljčanov naj omenim vsaj E. H. Costo, čeprav je člankov iz Kranjske več in so podpisani z različnimi kraticami.

5. »VDOR« VELEMESTNIH GROSISTOV NA NAŠE OZEMLJE

Poleti 1826 je Giuseppe Chiozza²⁸ pričel graditi bombažno predilnico v Ajdovščini, toda za deželno tovarniško dovoljenje je 8. decembra 1827 prosil v njegovem imenu Schnell-Griot. Dve leti pozneje se natevajo kot njeni lastniki Graziadio Minerbi, Carlo Lodovico Chiozza in Schnell-Griot (ta je postal že 1824 opolnomočenec založnika sit v Stražišču pri Kranju Antona Globočnika za njegove posle v tujini).²⁹

V času od aprila 1828 do februarja 1834 je obratovala v Ljubljani prva čistilnica sladkorja, ki je bila last štirih tržaških kapitalistov: *Jacoba Veniera in Josefa Perocha* kot javnih družabnikov ter Filipa Cohena in Nadaniela Levija kot tihih družabnikov. Toda že v decembru 1828 je pričela z delom še druga čistilnica sladkorja, ki so ji bili lastniki tvrdka »Dutilh, Tichy & Comp.«, nekaj posameznikov in firma I. M. Stametz & Comp. Od aprila 1831 nista bila več so-

A. Herrlein, Jožef Alborghetti

lastnika Josef Pelican in firma Stametz, ker sta izstopila in prepustila svoji mesti drugim družabnikom. Nova družba je spravila 1833 v pogon še čistilnico sladkorja v Gradcu, a kmalu zašla v finančne težave. Največ je dolgovala grosističnima tvrdkama Arnstein & Eskeles in I. C. Ritter & Comp. Zato je v začetku julija 1837 ljubljanska družba prodala obe rafineriji Arnstein & Eskelesu. Ta je decembra 1841 pritegnila k obema čistilnicama tvrdko Brentano & Comp.^{29a}

Močan industrialec je bil tudi *William Moline*. Rojen je bil v Londonu; v Avstrijo je prišel okoli 1815. Znan je tudi po tem, da je prejel 1826 privilegij za izum rafiniranja sladkorja s paro v brezračnem prostoru (1828 mu je bil privilegij podaljšan za 10 let).³⁰ Dne 9. novembra 1837 so mu dovolili postaviti bombažno predilnico v Ljubljani.³¹ Zato so sklenili William in njegov nečak David Moline kot javna družabnika ter Tržačanka Amalija Czeike, rojena Czeike, kot tiha družabnica, družabniško pogodbo za 5 let. William je vložil v družbo 42.500 fl, David 7.500 fl, Amalija 25.000 fl; poleg tega je prepustil William družbi okoli 3000 vreten. Takoj po pričetku obratovanja so vgradili tudi parni stroj. Pozneje je imel William še obrat za barvanje na rdeče, David pa z Ignacem Škarjo 1840 na Ljubljani parnik.³²

Dne 21. septembra 1842 je bila sklenjena družabniška pogodba med W. in D. Molinejem ter sinom pok. grosista Wertheimsteina, s katero je mladi Wertheimstein prinesel v družbo 75.000 fl in fungiral kot tihi družabnik. Aprila 1852 se je David Moline izselil v Anglijo. Njegovi upniki so novembra prosili za ukinitve konkurza in želeli, da bi Jacob Konow, Lang & Comp. in sin pok. Wertheimsteina, prevzemniki dražbene mase obeh Molinejev, nadaljevali obratovanje bombažne predilnice in tkalnice. Ti so to

William Moline

obljubili in sporočili, da bodo utemeljili delniško družbo.³³ Pogodba o njej je bila podpisana marca l. 1862, pravila potrjena mesec dni pozneje v Trstu. Delniško družbo s 300 delnicami po 1000 fl so utemeljili grosist Jacob Konow iz Trsta (60 delnic), Heinrich Lang iz Trsta (60 delnic), William Moline iz Ljubljane (60 delnic) in konkurzna masa falitne grosistične hiše »Pok. Wertheimsteina sin« na Dunaju (120 delnic). Firma je imela sedež v Trstu in se je imenovala »C. kr. priv. bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani«.³⁴

Dne 30. marca 1869 sta dala vpisati tržaška trgovca Heinrich Rieter in Domenico di Ant. Ruzzier firmo »Tovarna piva in slada Senožče H. Rieterja & D. Ruzziera«.³⁵

Po podatkih literature so bombažno predilnico v Preboldu pričeli graditi v letu 1839; že 1844, ko je bila last neke delniške družbe,³⁶ so ji vgradili parni stroj, ki je bil prvi na slovenskem delu Stajerske. Njena zgodovina nekaj časa ni prav jasna, dokler ne zvemo za leto 1851, da je bila last 23-članske družbe in imela naslov »Pragwalder Spinn- und Weberei-Commerzial-Anstalt in Triest«. Leta 1856 je bila last Angela Gianichesija; okrog 1860 jo je kupila neka delniška družba. Kakšno desetletje pozneje jo je prevzela tržaška firma Cloetta & Schwarz.

Kot posebno obliko »vdora« velemestnega grosističnega kapitala, ki je pa trajal prav malo časa, moremo pojmovati upništvo tvrdk I. Hagenauer in Morpurgo & Parente iz Trsta ter löllinškega železarnarja Eugena pl. Dickmanna iz leta 1841 v korist mislinjskega fužinarja Bonaczyja.³⁷

Na Koroškem je imela svojo železarno tudi družina Rosthorn. Rosthorni so prišli v Avstrijo že pred mnogimi desetletji iz Anglije in niso bili grosisti v ožjem pomenu besede, pač pa znani dunajski industrijci. Najprej so imeli tovarno medenine, pozneje cinkarno na Prevaljah in premošišča okoli tega kraja. V novembru 1827 so kupili gospostvi Volšperk in Sv. Lenart ter nekaj železarskih obratov na obeh posestvih. Kmalu so osredotočili vse železarstvo na Prevaljah. Po iniciativi bratov Rosthorn je bila ustanovljena Volšperška železarska družba (Wolfsberger Eisenwerksgesellschaft) na delnice. Sedež je imela na Dunaju in je pričela poslovati s 1. novembrom 1832 (pravno priznana 19. novembra). Rosthorni so prevzeli 160 delnic, J. H. Stametz 20 delnic, kancler knez Metternich 10 delnic, itd. Bankir družbe je bila tvrdka Stametz, direktor podjetij Avgust pl. Rosthorn. Pozneje so se Rosthorni ločili od Volšperške družbe. Avgusta 1837 so kupili za 160.000 fl vse železarske

obrate na Prevaljah. Šef tvrdke »Bratje Rosthorn« na Dunaju je postal nam že znani Matevž. Leta 1844 je pristopil na Prevalje kot družabnik Eugen baron Dickmann z vlogo 200.000 fl. Pet let pozneje je dobil Dickmann v družbi delničarsko večino. S tem so postale Prevalje dejansko Dickmannovo podjetje.³⁸

Velemestni grosisti so posegli tudi v naše premogovnike. Med prvimi je bila tvrdka Arnstein & Eskeles, ki je istočasno z ljubljansko rafinerijo sladkorja pridobila tudi njen premogovnik v Zagorju ob Savi. Ko je bila k rafineriji pritegnjena firma Brentano & Comp., je bila udeležena v istem zagorskem premogovniku tudi ta tvrdka. Na podoben način preko tovarne je prišel do premogovnika tudi Angelo Gianichesi, in sicer do rudnika premoga v Zabukovci. Ta je menjal lastnika takrat, kadar ga je menjala tovarna. Predvsem naj pa omenim premogovnik v Hrastniku. Do jeseni 1845 mu je bila lastnik ljubljanska trgovska družina Lusner. Dne 22. oktobra ga je od nje kupil baron Bruck. Kot mnogi drugi je tudi on dobro vedel, da bo premog dobil pravo vrednost, ko bo v bližnji bodočnosti speljana železnica do Ljubljane in dalje do Trsta, kjer se bo dobro prodajal; potrebovala ga bo tudi sama železnica. Dober mesec pozneje, dne 30. novembra, je prodal vso rudniško posest »Tržaški premogokopni družbi v Hrastniku in Dolu« (Triester Steinkohlen-Gewerkschaft v Hrastnigg und Doll). To družbo je utemeljil Bruck sam in bil tudi njen deležnik. Ostali člani so bili: dunajski grosistični tvrdki S. M. pl. Rothschild in Arnstein & Eskeles, ter tržaške grosistične firme Pasquale Revoltella, H. R. Schintz, Wollheim & Comp., Morpurgo & Parente, Carlo d'Ott Fontana, Franz Goszleth in drugi. Dominirali so Tržačani, ki so imeli $\frac{4}{5}$ vseh deležev.

Premogovnik Leše pri Prevaljah so imeli od 1824 dalje Rosthorni. V povezavi s potrebami železarne je imel v drugi polovici predmarčne dobe glede proizvodnje vodilno mesto med premogovniki slovenskega narodnostnega ozemlja.

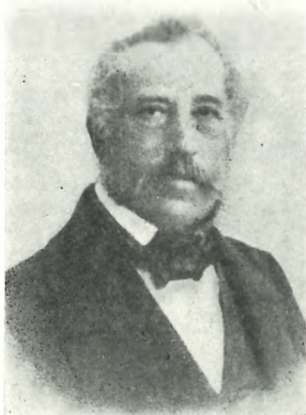
Doslej nisem omenil v razpravi razen dunajskih in tržaških grosistov nobenega drugega kapitalista. Prav v zvezi z našimi premogovniki pa moram omeniti Habtmanna iz Innsbrucka. Za tirolski grosistični kapital je značilno, da je bil — vsaj kar se tiče našega ozemlja — izoliran, nepovezan s tržaškim in dunajskim grosističnim kapitalom. Tudi ni bil tako močan kot oba sosedna kapitala. Angažiral se je le v premogovniku Zagorje ob Savi. Ko je Jožef Atzl ustanovil

poleti 1842 »Premogokopno družbo v Zagorju ob Savi« (Steinkohlengewerkschaft am Saustrome zu Sagor), sta k njej pristopila Filip grof Spaur-Valor in advokat dr. Alfons Widmann, oba iz Innsbrucka. Toda ta dva nista bila grosista. Pravi grosist je pristopil v družbo šele dve leti pozneje. To je bil Franc Jožef Habtmann, ki je kupil več kot $\frac{1}{3}$ vseh družbinih kuksov. Habtmann je bil zemljiški gospod, veletrgovec, tovarnar, menjalec; bil je v resnici milijonar. Ob smrti 1850 so njegova aktiva znašala 1.822.621 fl, pasiva 740.710 fl (saldo 1.081.911 fl). Sicer je bilo v družbi še nekaj Innsbručanov, toda vsi so bili bolj skromni kapitalisti.

4. GROSISTIČNI KAPITAL SLABI. BANČNI KAPITAL SE KREPI

Razlika med grosističnim in bančnim kapitalom ni samo v velikosti osnovne glavnice, ampak tudi v strukturi njihovih lastnikov. Delniška družba je sestavljena iz mnogo lastnikov z manjšimi vsotami, vodstvo družbe je kolektivno, odloča občni zbor, ima nadzornika, ki ga določi državna oblast. Grosistična tvrdka temelji bolj na individualizmu, vodi jo posameznik ali zelo ozek krog družbenikov, komisarja nima. Za prehodno obliko moremo imeti banko, kjer so glavni delničarji (in posledično: upravni svetniki) še stari grosisti, vendar je njim svoboda akcije že omejena, ker ima delniška družba obvezno statute, ki jih odobri državna oblast (grosistična tvrdka nima statutov).

Če si odmislimo prvi avstrijski mobiliarni kreditni zavod, to je Spodnjeavstrijsko eskomptno družbo, ustanovljeno 1853, velja za prvi denarni zavod, ki je temeljil na francoskem vzorcu Crédit Mobiliera, »C. kr. priv. avstr. Kreditni zavod za trgovino in obrt« (K. k. priv. Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe).³⁹ Ustanovljen je bil 31. oktobra 1855. Pri uteme-

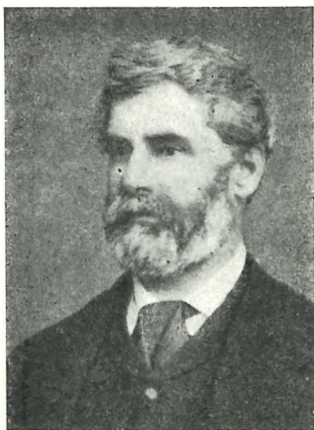

Fidelis Terpine

ljitvi je sodeloval tudi S. M. pl. Rothschild, toda glavnico je podpisala še vrsta drugih magnatov, npr. Stametz-Mayer, Eskeles, M. L. Biedermann itd. Deželnoknežji komisar je bil Giovanni Antonio vitez Brentano. V upravnem svetu so sedeli Anselm Salomon baron Rothschild, grosist Leopold Lämél iz Prage itd. Credit-Anstalt je utemeljil več podružnic, v Pragi na primer 1857, v Trstu 1861 — itd. Prav dunajski Credit-Anstalt je bil tisti, ki je posodil štorskemu železarju Putzerju v letih 1857 in 1862 vsoto 235.000 fl.

Naslednji močni denarni zavod je bil »C. kr. priv. Splošni zemljiškokreditni zavod« (K. k. priv. allgemeine Boden-Credit-Anstalt), katerega statuti so bili potrjeni 15. junija 1863. Posojal je proti hipotečnemu kritju. Inicijativa za njegovo ustanovitev je izšla iz skupine avstrijskih veleposestnikov in grosistov. Od teh naj navedem zlasti Moritza Schnapperja in Simona Sino. Prav Sini je uspelo, da je za načrt o ustanovitvi zainteresiral dve veliki francoski banki, namreč Crédit Mobilier in Crédit Foncier. Zato najdemo v vodstvu te banke imena Isaac Péreire, Frémy (guverner pariškega Crédit Fonciera) itd. Približno v tem času je prišlo do ustanavljanja bank tudi »v provinci«: Banca commerciale Triestina 1859, brnska eskomptna banka 1862, praška eskomptna banka 1863, graška eskomptna banka 1864. Ker se Boden-Credit-Anstalt po svojih statutih ni smel ukvarjati s financiranjem in utemeljevanjem drugih podobnih zavodov in podjetij, si je za te namene utemeljil banko z imenom »Dunajsko bančno društvo« (Wiener Bank-Verein). Ta tipični predstavnik avstrijske verzije Crédit Mobiliera je pričel poslovati v maju 1869.

Medtem so se dogajale v vrstah grosistov velike spremembe. Ze leta 1849 je šla v konkurz tvrdka Brentano & Comp. (Zastopala

Valentin Zeschko

sta jo Giovanni Antonio in Giorgio Edoardo Brentano). Med to tvrdko v konkurzu in firmo Arnstein & Eskeles je bil podpisan aprila 1853 še dogovor, da pripade $\frac{1}{3}$ vseh lastninskih pravic pri ljubljanski čistilnici sladkorja in pri rudniku v Zagorju dunajski tvrdki. Toda gospodarski propad se je hitro bližal tudi tvrdki Arnstein & Eskeles. Nekdaj blesteča firma je bila konec maja 1858 prisiljena, zadolžiti se za 1.000.000 fl pri avstrijski Nacionalni banki. Obljubila ji je vsoto vrniti do 1. januarja 1863. Za njeno zavarovanje je nudila štiri petinsko udeležbo pri ljubljanski čistilnici sladkorja. Prišla je celo tako daleč, da se je 6. maja 1859 zadolžila pri ljubljanskem trgovcu in manjšem grosistu Antonu Krisperju za 4624 fl 46 kr. Vsoto je vrnila šele 31. decembra 1860. Čeprav je morda opravil Krisper za to vsoto kak formalen posel, je vseeno znak, da dunajski grosist ni več imel moči, da bi to opravil v svoji režiji brez zadolževanja pri »provincialnem« malem grosistu. Dne 20. maja 1859 je namreč odprlo dunajsko trgovsko sodišče poravnalni postopek. Javni družabniki te tvrdke so bili Daniel Bernard baron Eskeles in dediči po Ludviku baronu Pereira-Arnsteinu. Postopek se je zaključil avgusta 1860. Važno je vedeti, da so maso zastopali: Priv. österr. Nationalbank, Credit-Anstalt, Erste österr. Sparkassa, Nieder-österr. Escompte Gesellschaft in notar. Razen njega torej sami važni denarni zavodi.

Simon Sina je umrl 1856, sledil mu je Wertheimstein; Bruck je napravil samomor 1860, kmalu za njim je propadla tvrdka Arnstein & Eskeles; Wollheim je bil v likvidaciji že 1865; Revoltella je preminil 1869. Rothschildi in drugi grosisti so se vraščali v delniške družbe. V letih pred 1870 je pričelo v Avstriji silno hitro naraščati število raznovrstnih delniških družb. Mnoge niti niso imele solidne finančne osnove. Avstrijci imenujejo ta leta »Gründerzeit« ali tudi »Zeit der Gründomanie« (po naše doba ustanavljanj, doba utemeljevalske manije).⁴⁰ Število novo izdanih koncesij za delniške družbe je naraščalo takole:

Leto	Število	Leto	Število
1867	26	1871	175
1868	32	1872	376
1869	141	1873	154
1870	101	V maju kriza	

Torej so izdale oblasti v teh 6 letih in pol kar 1005 koncesij za nove delniške družbe. Kriza v maju 1873 je odločilno zavrla gründomanijo. V 6 letih, kolikor je trajala kriza, so izdali le 43 novih koncesij. Po drugi strani je jasno, da je Gründerzeit mobiliziral silne količine do tedaj latentnega kapitala

in ga vrgel v obtok. Crédit Mobilier je načel in Gründerzeit je končal podrejanje vele-mestnega grosističnega kapitala kapitalu bank in siceršnjih delniških družb.

5. NASI DOMACI GROSISTI

Kadar primerjamo okolje, v katerem so živeli in delovali vele mestni grosisti, z okoljem naših grosistov, ne smemo imeti istih mer; ne smemo pozabiti, da so prvi delovali v mestih, ki so že kaj malo vedela o fevdalizmu in močno živela v kapitalističnem miljeju, drugi pa na »podeželju«, ki je bilo še dokaj fevdalno in še uveljavljalo določen pritisk na svoje meščanske naselbine Ljubljano, Celovec, Celje, Maribor.

Število letnih sejmov se je v predmarčni dobi na slovenskem ozemlju precej povečalo, tudi kmečko trgovanje je bilo še dokaj močno. Pridružilo se mu je tudi krošnjarjenje (prvi cesarjev manifest proti krošnjarjenju je iz leta 1824). V letih okoli 1840 je izdala samo novomeška kresija letno okoli 2500 krošnjarskih dovoljenj, predvsem ljudem s področja Ribnice, Kočevja, Suhe in Bele krajine. Po drugih predelih Ilirskega gubernija je bilo krošnjarstvo znatno slabše razvito. Samo za bombažno robo sta dali krošnjarskih dovoljenj:⁴¹

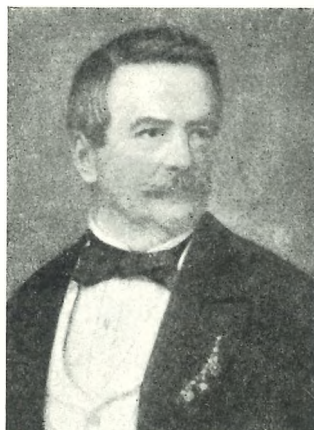
Leta	Koroška	Kranjska
1843	15	943
1844	9	962
1845	44	942

Krošnjarjenje sta komaj poznali obe koroški okrožji, podobno še postojnsko okrožje; ljubljansko okrožje je izdalo letno okoli 90 takih dovoljenj, vsa druga so odpadla na Novo mesto. Krošnjarjenje seveda ni bilo toliko rezultat pomanjkljive prodajne organizacije mestnih trgovcev, kolikor bolj edeu izmed osnovnih načinov preživljanja v pasivnih krajih (ki so pozneje dali mnogo izseljencev).

Na vmesnem ozemlju med Dunajem in Trstom gospodarskih problemov ni manjkalo. Kako so nekateri ljudje predlagali rešitev iz zagate? Ljubljanski trgovec in grosist Ivan Mühleisen, član trgovske komisije za Kranjsko, je napisal 15. februarja 1838 poročilo,⁴² ki kulminira v naslednjih zahtevah: prvič, *nujno je treba dobiti veliko kapitala*; drugič, pomnožiti je treba šole in dvigniti njihovo kvaliteto, da bo teoretična izobrazba potegnila ljudstvo iz zaostalosti (in nadaljuje: nemogoče je šolstvo vpeljati v nemškem jeziku, ker celo v Ljubljani ne znajo vsi nemško; s »kranjskim« jezikom je težava, ker je njegova literatura omejena na nekaj pesmi in molitvenikov. Duhovščina

naj se na deželi bolj posveti pouku poljedelstva in industrije. Najbolj rudarski in železarski predel na Gorenjskem od Kranjske gore do Begunj, ki ima 3 velike fare, 7 duhovnikov in preko 20 vasi, nima niti ene same šole. Zato so tovarne na Gorenjskem prisiljene iskati potrebni kvalificirani personal drugje); tretjič, bilo bi smiselno, izdajati časnik v »kranjskem« jeziku, ki naj bi objavljaj nove izkušnje s področja industrije in poljedelstva; v ta jezik naj se prevedejo tudi najboljše tehnične in poljedelske knjige; četrtič, ker je še mnogo kontrabanda, se je treba še naprej boriti proti njemu (tu je seveda mišljena vsa »nekontrolirana« trgovina, ki je poklicne trgovce že desetletja žulila); petič, *treba je dati poslovnim ljudem večje politične pravice in višja politična mesta* (ta zahteva, oziroma predlog je bil še v osnutku prečrtan in ni prišel preko gubernija na Dunaj). Mühleisen kot član razvijajočega se meščanstva je namreč tu pisal o angleških, francoskih, švicarskih in severnoameriških trgovcih, tovarnarjih in veleposestnikih [= farmarjih], ki da so že člani parlamenta, senata, raznih deputacij in odborov ter da že opravljajo velike funkcije, doma pa da vrata še vedno niso odprta liberalizmu [sc. gospodarskemu in političnemu]. Ni dvoma, da so prišle te ideje v Ljubljano skozi Trst. Dunaj je mislil drugače: poleg drugih vodij države je bil tudi kancler Metternich prepričan, da se dá vzpostaviti sistem liberalnega gospodarstva ob istočasnem omejevanju osebne in politične svobode.⁴³ To zablodo so demantirali dogodki leta 1848 najbolj pač na samem Dunaju.

Podobno poročilo je oddal že 1836 za Koroško Jakob Scheliessnigg, inšpektor podjetij Ferdinanda grofa Eggerja. Izjavil je, da se Korošci potegujejo za polno akcijo svo-

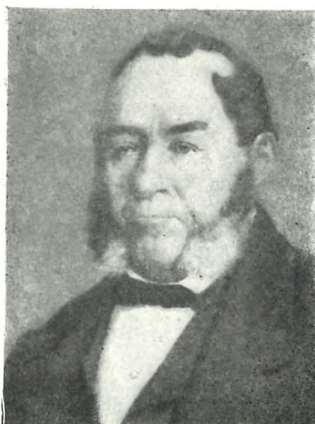
Anton Samassa

bodne konkurence. Precej je razglabljal o odpravi podložništva in dodal, da so kmetje zaradi fevdalnih bremen veliki reveži. »Zdi se, da je čas, da bi posnemali primer v nemških državah in bi napravili kmeta za svobodnega lastnika svoje kupnopravne posesti s pomočjo transakcije z njegovo zemljiško in desetinsko gosposko«. Tudi Scheliessnigg se pritožuje, da manjka šol, zlasti tehniških in trgovskih.⁴⁴ Sicer je res, da se je Matija Ahacel potegoval za ustanovitev nižje tehniške šole v Celovcu že od leta 1832 dalje⁴⁵ in da je 1834 pričela v Ljubljani s poukom Mahrova trgovska šola,⁴⁶ toda to je bilo še vse premalo za tolikšno ozemlje s številnimi fužinami, veletrgovinami, tovarnami in rudniki.

Trenutno še ni mogoče dati celotne slike razraščanja grosistov in grosističnega kapitala za vse slovensko narodnostno ozemlje, vendar so podatki samó za Koroško in Kranjsko tudi poučni. Pregled tovarn, manufaktur in trgovin (brez rudnikov, plavžev, obrtnikov itd.) za leto 1833 pravi, da sta imeli:⁴⁷

	Kranjska	Koroška	Skupaj
Podjetij	77	145	222
Osnovnega kapitala (fl)	579.110	664.350	1.243.460
Delavcev	345	1.155	1.500
Davka (fl)	6.000	11.580	17.580

Koroška je bila torej v splošnem bogatejša od Kranjske, toda v poprečju je imelo kranjsko podjetje ok. 7520 fl osnovnega kapitala, koroško le ok. 4580 fl. Kranjsko premoženje je bilo veliko bolj osredotočeno v Ljubljani kot koroško v Celovcu. Prav zato bomo iskali domače grosiste prej v Ljubljani kot kjer koli drugje. Ljubljansko okrožje (v resnici le Ljubljana z delom Gorenjske) je imelo 17 manufaktur in tovarn ter 55 trgovcev, novo-meško okrožje samo 2 obrata (papirnici v Žužemberku in Radečah), postojnsko 3 podjetja (tovarno cinobra v Idriji, steklarno v

Jakob Cohn Mayer

Cerknici in propadajočo bakrarno v Štorjah). Jasno je, da se mora zahvaliti Ljubljana za tolikšno število trgovcev trgovski ali posredovalni poti: hrvaške in ogrske pokrajine — Sava—Ljubljana—Postojna—Trst, Koroška pa svojemu železu in svincu. Sicer so imeli Korošci ceneno vodno pot po Dravi, plovni od Zgornjega Dravograda do izliva, toda po Dravi navzgor si prišel le v hribovito, zaprto deželo. V predmarčni dobi ni suha pot iz Benetk proti severu nič več peljala skozi Koroško, temveč skozi Ampezzo. V letih okoli 1840 je bil zelo aktiven pooblaščen koroški splavarski mojster Proy, ki je deloval pod firmo Naggler & Proy.⁴⁸ Vozil je predvsem železo, jeklo, svinec in les. Ni mi še znano, če je bil Proy tudi grosist.

Če razvrstimo koroška in kranjska podjetja iz omenjene statistike po višini osnovnega kapitala (kapitalov pod 1000 fl ne upoštevam), dobimo naslednjo razpredelnico:

Višina osnovnega kapitala (fl)	Število tvrdk na	
	Kranjskem	Koroškem
1.000	2	17
2.000	4	15
3.000	6	9
4.000	2	8
5.000	5	9
6.000	25	7
8.000	10	21
10.000	5	5
10.700	1	—
12.000	—	4
20.000	2	1
24.000	—	1
85.000	—	1

Koroška je prevladovala v najmanjših (1000—2000 fl) in največjih (od 10.000 fl navzgor) kapitalih, Kranjska v srednjih vsotah (6000 + 8000 fl). V Ljubljani je imela Czeikejeva cukrarna 150.000 fl osnovnega kapitala, Venierova cukrarna 60.000 fl, toda iz razpredelnice sem ju izpustil, ker je bil to tržaški grosistični kapital. Na Koroškem je imela osnovne glavnice 85.000 fl le sukarna Franca Moroja, 24.000 fl pa Lodronova fužina v Gmündu. Po 20.000 fl sta imela ljubljanska grosista Mojzes Heymann in Ivan Dežman, po 10.000 fl špecerist Simon Pesjak ter tvrdka Terpinc & Fabriotti, vsi iz istega mesta. Vsota 10.700 fl pripada idrijski tovarni cinobra.

Razvrstitev po dejavnostni panogi dá takole sliko:

Panoga	Kranjsko	Koroško
1. Fužine	9	84
2. Trgovine z mešanim blagom na drobno	6	15
3. Trgovine z galanterijo	1	5
4. Trgovine s špecerijo	17	18
5. Trgovine z deželnimi pridelki in usnjem	20	5
6. Veletrgovine s tekstilom	9	1
7. Stoklarne	2	1
8. Veletrgovine z železnino	2	2
9. Mlini za papir	3	3

Stolpec vsebuje samo tvrdke, ki sta jih imeli obe deželi. Kranjska je namreč poleg tega imela še po eno tovarno cinobra, vžigalic, pil in bakrarno, ki jih Koroška ni imela, nasprotno pa je na Koroškem delovala po ena tovarna železa, šiber, orožja, sukna, dalje knjigarna in veleblagovnica, po dve tovarni minija in pločevine ter pet tovarn svinčevega belila, česar Kranjska ni poznala.

Končno dá seštevek vpisov in izbrisov tvrdk pri merkantilnem sodišču v Ljubljani naslednjo razpredelnico:

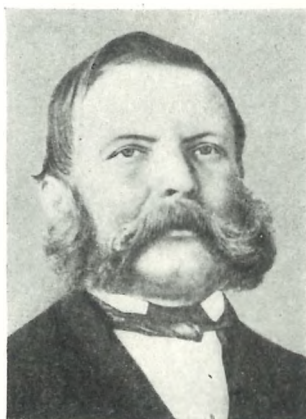
Leto	Vpisov	Izbrisov	Stanje	Leto	Vpisov	Izbrisov	Stanje
1817	?	?	?	1835	4	5	50
1818	?	?	?	1836	8	5	55
1819	?	?	?	1837	16	7	64
1820	5	—	5	1838	5	2	67
1821	5	—	6	1839	7	5	69
1822	5	—	9	1840	2	2	69
1823	1	1	9	1841	7	5	75
1824	1	1	9	1842	6	2	77
1825	5	—	14	1843	6	1	82
1826	1	—	15	1844	7	—	89
1827	6	1	20	1845	2	1	90
1828	5	—	25	1846	15	4	99
1829	1	—	26	1847	8	5	104
1830	4	1	29	1848	5	1	108
1831	8	2	35	1849	10	1	117
1832	6	1	40	1850	5	5	117
1833	2	1	41	1851	12	5	126
1834	10	2	49	1852	—	—	126

Trgovine na območju ljubljanskega merkantilnega sodišča so hitreje naraščale kot na območju podobnega celovškega sodišča. Iz obeh prejšnjih tabel in iz tega podatka sledi, da je Koroška absolutno dominirala v fužinah, Kranjska [beri: Ljubljana] pa v trgovinah z deželnimi pridelki in usnjem. Ker so tovarnarji svoj nakopičeni kapital sproti investirali v izgradnjo obratov in nakup strojev, jim ga za posojanje in investiranje drugam ni nič ostalo. Drugače je bilo s trgovci. Ti so akumulirani kapital laže posojali (investicije v lastno poslovalnico niso zahtevale velikih vsot) in laže gradili sebi in drugim nove obrate. *Domače grosiste moramo torej iskati prav med trgovci, se pravi, med ljubljanskimi trgovci.* Podatki naslednjega poglavja bodo to potrdili.

a) Posojevalci in industrijci

Na prelomu XVIII. in XIX. stoletja je imela Ljubljana nekaj prav močnih trgovcev in menjalcev. To so bili Jožef Albor-

ghetti, Anton Rudolf, Tomaž Dreo, Leopold Frörenteich, Franc Zeschko in drugi, predvsem pa moram podčrtati *Antona Domiana*. Ta je imel trgovino že od sredine XVIII. stoletja in je bil znan poslovni človek tudi zunaj meja Kranjske, proti koncu stoletja je imel v Ljubljani tudi več hiš in je precej posojal denar. Leta 1792 je celo kupil mlin za papir v Goričanah.⁴⁰ Imel je sina Franca in Ignaca. Ta dva sta 12. junija 1804 prosila preko magistrata dvor, naj jima dovoli osnovati grosistično tvrdko, češ da moreta izkazati vsoto, ki se zahteva od grosistov.⁵⁰ Iz zanimive prošnje želim reproducirati nekaj pasusov v ilustracijo njunih razmer. Trdita, da uživa tvrdka doma in v tujini velik ugled in da je z aprilom 1801 opustila trgovino na drobno in se ukvarja le še z menjalništvom, špedicijo, komisijsko trgovino in špekulacijo na veliko. Firma ima zaposlenih mnogo trgovcev in obrtnikov (založništvo in veletrgovstvo!). Dvorni dekret z dne 16. maja 1791 dovoljuje organizirati grosistične tvrdke tudi v provinci; ker imata brata tudi sicer vse lastnosti, ki se zahtevajo na dunajskem trgu od 23. maja 1774 dalje *in ker v Ljubljani do tedaj še ni bilo nobene take grosistične tvrdke*, upata prejeti povoljen odgovor. Tega z Dunaja ni bilo, brata pa sta imela še naprej vodilni položaj v Ljubljani. *Franc Domian* je bil leta 1811 kot »trgovec in bankir« predsednik trgovskega sodišča in je istega leta ustanovil z grosistoma Gašperjem Kandučem in Antonom Rudolfom zavarovalno družbo za plovbo po Savi. Franc je bil tudi občinski svetnik (1810 menda prostozidar). Ni mi še znano, kaj je bilo z bratoma po likvidaciji Ilirskih provinc. Ko je bilo 4. oktobra 1820 ustanovljeno v Ljubljani Hranilniško društvo (Sparcasse-Verein), ki je utemeljilo hranilnico, ju med ustanovitelji ni bilo, pač pa beremo imena drugih grosistov: Gašper

Anton Krisper

Kanduč, Ivan Jurij Mulle, Jožef Seunig, Jožef Friderik Wagner, Franc Galle; izjema je bil le župan Ivan Hradeczky.⁵¹

Prav tako nista sodelovala pri hranilnici dva poslovna človeka, ki sta prišla v Ljubljano v času Ilirskih provinc iz bavarskega Memelsdorfa. To sta bila Abraham in Mojzes Heymann. Mojzes († okt. 1840) je bil veletrgovec s suknom in menjalec (protokoliran 14. III. 1810). Med grosiste se je povzpел zelo hitro. Organiziral si je trgovino tudi v Trstu in imel 1819 osnovnega kapitala več kot 20.000 fl. Posojal je prav znatne vsote denarja. Ljubljansko poslovalnico mu je vodil nečak Simon Izak Heymann, ki je dal svojo lastno trgovino protokolirati 1843. leta. Pred tem je bila 1837 vpisana trgovina *Gustava Heymanna*, 1840 še trgovina Mojzesovega sina Friderika.⁵²

Ljubljanski trgovec *Štefan Neumann*, koncesioniran v oktobru 1817, je prosil že približno 2 leti pozneje (7. jan. 1820) dovoljenje za postavitev čistilnice sladkorja v tem mestu.⁵³ Čeprav dovoljenja ni prejel, priča to dejstvo že samo po sebi, da je imel akumuliranega precej kapitala. *Matija Pogačnik*, trgovec v Ljubnem pri Radovljici, je prejel 17. marca 1822 privilegij za izum izdelave zelo dobrih in uporabnih česal za volno (privilegij veljal do 1837).⁵⁴ Ni dvoma, da se za trgovčevimi česali skriva založništvo.

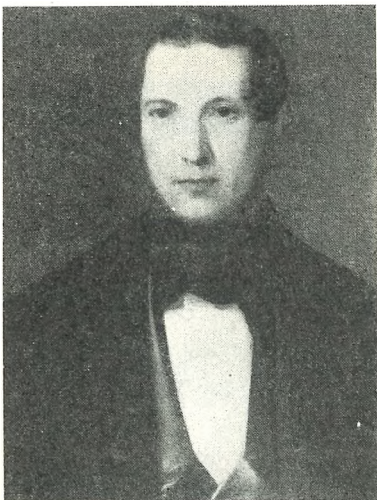
Zanimiv podjetnik je tudi *Jožef Steinauer*, ki je v letih 1824–31 združil v svojih rokah na Spodnjem Štajerskem 3 fužine in plavž, pridobil je pa tudi nekaj kopov premoga.^{54a}

Gašper Kanduč je prodal 1. januarja 1825 svojo trgovino z deželnimi pridelki za 14.083 fl *Lambertu Karlu Luckmannu*, čeprav jesam še naprej ostal trgovec.⁵⁶ Luckmannova

tvrdka je imela 6000 fl osnovnega kapitala; s tem seveda še ni rečeno, da je bil brez akumuliranega kapitala. Nasprotno, kreditiral je prenekatero podjetje. Tako je fužinarja *Zoisa* že precej pred 1848 zalagal v obliki predujma z denarjem in žitom. O tem je ta izstavil *Luckmannu* 27. junija 1848 zadolžnico za 51.517 fl. Dne 1. julija 1867 so jo razveljavili, ker se je do tega časa dolg povečal na preko 140.000 fl. O tej grosistovi kontokorentni terjatvi so izjavili nosilci tvrdke »*Karla barona Zoisa dediči*«, da je posojilo in da dolgujejo *Lambertu Karlu Luckmannu* 119.000 fl, njegovi ženi *Ivani Heleni*, roj. *Mayer*, pa 21.000 fl. Obresti so pričele teči z januarjem 1868.

Vsekakor se moram na kratko zadržati še pri naslednjih trgovcih: *Ivan Kristijan Kanz* je dal proti koncu 1820 protokolirati trgovino z deželnimi pridelki, špedicijo in komisijo s fondom 12.000 fl;⁵⁶ za izum nove kresilne gobe je užival privilegij od 1829 do smrti 1838 (imel je zaposlenih 15 delavcev pri proizvodnji te gobe).⁵⁷ Decembra 1827 je bila vpisana trgovina *Ivana Mühleisna*, pred tem knjigovodje pri nekem celovškem trgovcu; konec januarja 1828 je sklenil družabniško pogodbo z *Ivanom Moschitschem*, vendar se je z njim 1830 razšel in sam vodil svojo trgovino dalje.⁵⁸ Znan je med drugim po tem, da je bil upnik *Andrieujeve* železarne v Štorah. *Jakob Cohn Mayer* je bil protokoliran septembra 1834 kot trgovec s suknom, se pa kmalu povzpел v krog močnejših ljubljanskih grosistov.⁵⁹ Podobno razvojno pot sta šla tudi *Jožef Seunig*, trgovec z usnjem od 1836 dalje, in *Vincenc Seunig*, trgovec z deželnimi pridelki od 1858 dalje.⁶⁰ *Anton Krisper* je trgoval s špecerijo in železnino od 1836 dalje, *Jožef Anton* ga je nadaljeval v špeceriji, železnini in barvah od 1856 naprej.⁶¹ Trgovec v Kočevju *Franc Černe* je v tem mestu leta 1842 gradil (morda tudi že dogradil) parni mlin in žago.⁶²

Več prostora sem odmeril ljubljanskemu trgovcu *Ivanu Baumgartnerju*.⁶³ Za čas od 1. decembra 1836 do 1. decembra 1842 je sklenil družabniško pogodbo špediter *Ivan Baumgartner* s trgovcem *Ivanom Liningerjem*, toda tvrdka je ugasnila konec leta 1838. Z delom je nadaljeval *Lininger* sam, *Baumgartner* pa je dal dva meseca pozneje vpisati trgovino za špecerijo in železnino s firmo »*Baumgartner & Comp.*«, kjer je bil družabnik njegov svak *Peter Mayerhoffer*. Zdi se, da je bil *Baumgartner* špediter še dalje, sicer ne bi brali v *Journalu Avstrijskega Lloyda*, da je šlo skozi roke *Baumgartnerjeve* tvrdke v 20 mesecih 1844–45 okoli 3900 ton žita iz Ogrske v Trst.⁶⁴ *Baumgartner* je

M. Langus, Jožef Krisper (1844)

bil od 1839 član neke druge družbe, ki je kopala premog v Zagorju ob Savi. Poleti 1853 je pričel v družbi s trgovcem Ivanom Julijem Kanzom z industrijsko proizvodnjo kisa.⁶⁵ Že marca 1854 sta Baumgartner in Moritz Ehrenreich, lastnik gospostva Ponoviče, ustanovila družbo za proizvodnjo špirta in likerja. Baumgartner je dal kapitala 50.000 fl, Ehrenreich pa stavbo in raznega orodja v vrednosti 15.756 fl, kajti Ehrenreich je proizvajal likerje, parfume in špirit že od konca 1852 dalje.⁶⁶ Maja 1854 sta družabnika pritegnila v družbo še Dunajčana Petra Giacomozzija z vlogo 20.000 fl. Firma se je imenovala »C. kr. priv. ponoviška tovarna špirta in likerja«. Nato so za vodstvo poslov v Trstu ustanovili v tem mestu poseben urad (Bureau) pod Petrovim vodstvom. Po raznih spremembah je bila februarja 1856 vpisana »Ponoviška tovarna špirta E. Meticke« z družabniki: tržaškim grosistom Ernestom Metickejem kot javnim družabnikom (22.500 fl), Ehrenreichom (15.000 fl) in dunajsko firmo Schwarzenfeld & Comp. (12.500 fl) kot tihima družabnikoma. Določeno je bilo, da se bodo denarni posli opravljali preko Monte civico commerciale v Trstu.⁶⁷ Sčasoma je prešla tovarna v vele-mestne roke. Prav konec leta 1862 so sklenili v Trstu družabniško pogodbo Edoardo Meticke, Michael Stern (oba Trst) in Edvard Reidsen (Dunaj) z namenom, da bodo protokolirali firmo »Ponoviška tovarna špirta Meticke & Comp.« z družbenim kapitalom 200.000 fl.⁶⁸

Septembra 1860 je protokoliral Jožef Strzelba obrat za izdelavo mila; junija 1861 sta pa sklenila družabniško pogodbo za postavitev mila Julij Zeschko in Julij Partel z obratnim kapitalom 14.000 fl. Ta družba je ugasnila 1864, nakar je šel Partel v družbo z Zupančičem.⁶⁹ Vsi so bili Ljubljanečani.

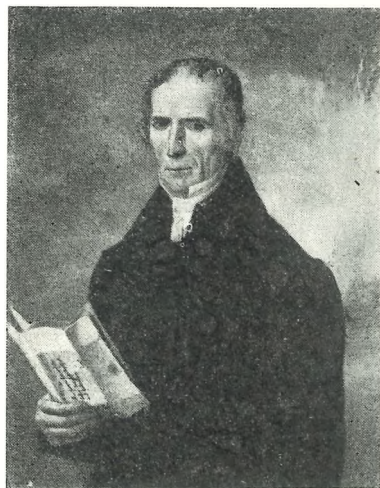
Dotedanja Baumgartnerjeva ljubljanska trgovska družba je ugasnila septembra 1861; takoj nato je bila vpisana tvrdka Ivan Baumgartner, trgovina z deželnimi pridelki. Dve leti pozneje je pritegnil v družbo še oba svoja sinova Kamila in Ivana mlajšega in dal vpisati tvrdko »Ivan Baumgartner & sinova, trgovina z deželnimi pridelki«.⁷⁰ Sorodnik ljubljanskih Baumgartnerjev je bil tržaški trgovec *Jožef Baumgartner*. Ta je prišel poleti 1858 na dan s prav fantastično prošnjo. Želel je na svoji parceli na Volarju (»Karolinenhof« na Ljubljanskem barju) izkoriščati v industrijske namene šoto; pridobival bi gorilna in mazilna olja, parafin, amoniak, lesno kislino, razne gorilne snovi in celo umetni asfalt. Prošnji ljubljanski magistrat ni ugodil.⁷¹

Svojevrstna je tudi prošnja ljubljanskega trgovca in špediterja Franca Sartorija; poleti 1845 je prosil za privilegij za medkrajevne vožnje tovarnega blaga na progi Gradec—Trst, češ da je železniška proga zgrajena samo do Gradca, on pa bi poskrbel za hitro dostavo blaga po železniški trasi. Bil je odklonjen, ker se za to niso dajali privilegiji.⁷²

Trgovska hiša »*Bratje Sunko*« iz Slovenskih Konjic je poleg druge dejavnosti pričela v letih okoli 1844 prevažati in preprodajati premog železniških premogovnikov okoli Konjic in Slovenske Bistrice. Član te trgovske družbe Karel Sunko je 1846 prevažal premog in koks za erar na železniško postajo Poljčane. Kmalu nato se je preselil Karel v Zidani most in tu pričel s trgovino na svoje (Zidani most križišče železniške in vodne poti!). Akumuliral je toliko kapitala, da je prosil in novembra 1854 prejel dovoljenje za gradnjo tovarne sveč in mila v Radečah pri Zidanem mostu in v njej montiral tudi parni kotel. Aprila 1856 sta tovarno kupila trgovca Jožef Šantel in Jakob Friedrich.⁷³

Prav 1. januarja 1854 je bila sklenjena 10-letna pogodba za ustanovitev tovarne gorilnega olja v Podgradu pri Zalogu. Pogodbo so podpisali Franc grof Auersperg (vložil 10.000 fl), Franc Rudež (15.000 fl), Gustav Heymann (6000 fl), Gašper Burkhard (4000 fl) in Simon Podboršek (15.000 fl). Osnovni kapital junija 1854 protokolirane »Osterberger Öhlfabrik bei Laibach« je torej znašal 50.000 fl.⁷⁴

Ljubljanski trgovec *Primož Hudovernik* je dal oktobra 1860 protokolirati tovarno sit iz konjske žime v Stražišču, ki jo je nada-

M. Langus. Ivan Kosler (1780—1864), veleposestnik in kočevski župan, trgovec v Trstu, podjetnik

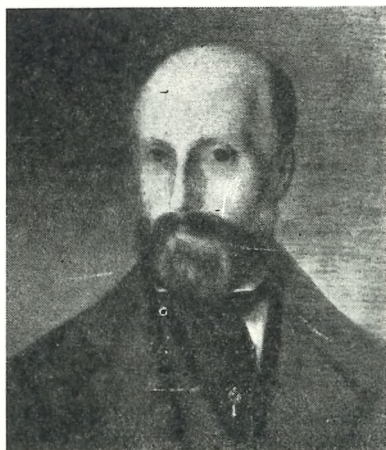
ljeval za Gašperjem Preuzem že od junija 1857 dalje.⁷⁵ Domnevam, da je fungiral Hudovernik pred tem kot založnik ali vsaj večinski odjemalec Prevčevih sit.

Plinarno v Ljubljani je sezidal in dal v pogon L. A. Riedinger 18. novembra 1861. Nova delniška družba jo je pridobila zase že naslednjega dne, vendar so statute odobrili šele 23. julija 1863. Družbo so utemeljili: Lambert Karel Luckmann (predsednik), Vincenc Seunig (podpredsednik), zvonolivar Anton Samassa (tajnik), posestnik Andrej Malič, trgovec dr. Nikolaj Recher in L. A. Riedinger, tovarnar v Augsburgu.⁷⁶

S 1. januarjem 1867 je pričela delovati družba (vpis 9. II.) s firmo »Bratje Kosler, tovarna piva in špirita«,⁷⁷ že 1862 pa tovarna žičnikov Emerika J. Mayerja.^{77a}

b) Rudarski in železarski podjetniki

Karel Sunko je gotovo dobro vedel, da je premog surovina bodočnosti. Pridobil si je nekaj premogovnikov ob Savinji v višini Celja. Ker je rudarstvo tista gospodarska panoga, ki zahteva precej več investicij kot pa industrija in ker se ne pride zlahka do rud ali rudnin, je poleti 1857 vstopil v družbo z Ivanom Baumgartnerjem, Mihaelom Ambrožem in drugimi Ljubljanci pri nekem premogovniku v Zasavju, zabukovski premog pa opustil. Še pred vključitvijo v družbo je prodal Jožefu Baumgartnerju rudnik svinca pri Vitanjah. Kljub vsemu se je naslednjega leta (1858) zadolžil za 6000 fl pri dunajski trgovski tvrdki Jos. Ant. Pegg & Ichzehnthaller. Tudi kočevski trgovec Franc Černe je posegel zavoljo svojega parnega mlina v premogovništvo in si pridobil nekaj kopov blizu Kočevja.

M. Stroj, Ivan Baumgartner

Ivan Baumgartner je sodeloval v premogovništvu že od leta 1839 dalje. Leta 1842 je ustanovil drugo družbo, ki si je pridobila kope svinca na Dolenjskem in drugod, 1845 tudi premogovnik v Šemniku pri Zagorju. Njegova proizvodnja premoga ni bila znatna.

Ljubljanski grosistični kapital je posegel v kopanje svinca v Knapovžah pod Sv. Katarino.⁷⁸ Dne 2. aprila 1859 se je konstituirala (in 30. aprila 1861 vpisala) »Svinčarska družba v Knapovžah«, kjer so bili glavni deležniki: trgovec Andrej Mallner in Jakob Mayer z 9/50 deleža, tovarnar Fidelis Terpinc s 6/50 deleža, trgovec Ivan Mühleisen s 3/50 deleža; po 2/50 deleža so imeli trgovci Primož Hudovernik, tvrdka »Karla barona Zoisa dediči«, blagajnik vevške papirnice Ivan Fabriotti, tovarnar iz Andritza Josef Bischof; po 1/50 deleža so imeli tovarnar Valentin Zeschko, Žiga Zois, Jožef Auersperg in drugi. Kot direktor družbe je fungiral J. C. Mayer, kot blagajnik Ivan Kham. (Jamske mere so bile podeljene že leta 1855 nekemu privatniku; družba ni torej pričela kopati svinca kot prvi reflektant).

Pot grosistov do železarstva ni tako ravna. Ljubljanski trgovec *Ivan Pothorn* je po desetletnem zakupništvu kupil aprila 1836 od sorodnikov bratov Jurija in Karla Tanzerja mlin za papir v Radečah in ga dobro vodil nekaj let.⁷⁹ Pozneje, poleti 1860, ko je papirnico verjetno prodal, je dal protokolirati podjetje »Ljubljanski parni mlin Ivana Pothorna«. ⁸⁰ Vendar so ga dve leti pozneje od njega odkupili trgovci Lambert Karel Luckmann, Vincenc Seunig in Karel Holzer.⁸¹ Že zgoraj smo videli, da je bil L. K. Luckmann istočasno velik upnik tvrdke »Karla barona Zoisa dediči«. Ko je leta 1869 dala ta firma iniciativo za ustanovitev železarske »Kranjske industrijske družbe«, so 16. julija Zoisi ter Lambert Karel Luckmann, Vincenc Seunig, Karel Holzer in *Aleksander Dreo* prosili oblast, naj jim dovoli ustanoviti citirano družbo s sedežem v Ljubljani. Statute so odobrili 15. avgusta; nova delniška družba je imela osnovnega kapitala 600.000 fl (1200 delnic po 500 fl). Ni dvoma, da je bilo Luckmannovo posojilo avtomatično všteto v glavnico; namesto denarja je dobil delnice. »Kranjska industrijska družba« je bila vpisana 18. septembra ob istočasnem izbrisu parnega mlina.⁸²

c) Ustanovitelji industrije papirja

Dne 1. maja 1827 sta sklenila družabniško pogodbo na 3 leta *Fidelis Terpinc* in *Franc Fabriotti* za ustanovitev tvrdke »Trgo-

vina z deželnimi pridelki Fidelis Terpine in Franc Fabriotti.⁸³ Terpine je bil sicer vpisan kot lastnik gospostva Fužine pod Ljubljano, toda v resnici je bil sin trgovca z deželnimi pridelki Blaža Terpinca iz Kranja z obratnim kapitalom 500 fl. Ko je Fidelis izkazal merkantilnemu sodišču fond 10.000 fl. je bila firma 26. maja 1827 protokolirana. Točno čez 10 let je bila izbrisana; trgovino z dežel. pridelki je nadaljeval Fabriotti sam.

Dne 23. novembra 1840 je Terpine prosil in 9. januarja 1841 prejel dovoljenje za zgraditev tovarne papirja.⁸⁴ Sredi avgusta 1841 je sklenil družabniško pogodbo s *Francem Galletom* in *Valentinom Zeschkom* za deset let za podjetje z naslovom »Mehanična tovarna papirja v Vevčah pri Ljubljani« (Mechanische Papier-Fabrik zu Josefthal bei Laibach). Pogodba prizna, da je nosil največ stroškov Terpine in da so v družbo povabili tudi Josefa Bischofa, lastnika tovarne papirja v Freiburgu. Ta je pristopil in ker ni stanoval v Ljubljani, je smel na stroške družbe enkrat letno potovati v Ljubljano. Jasno je, da so ga sprejeli v družbo, ker je bil strokovnjak za proizvodnjo papirja na mehanični način. Ta je predvsem poslal v Ljubljano svojega tehničnega vodjo Josefa Langerja. Gradnja tovarne je bila dovoljena 9. aprila 1842, obratovanje pa 20. junija 1843. Štiri dni pozneje je bila protokolirana »C. kr. privilegirana mehanična tovarna papirja Vevče pri Ljubljani«. Družba sama je imela sicer kapitala 90.000 fl, toda protokolirana firma le 20.000 fl obratnega kapitala. Stroje so dobili iz Anglije in jih maja 1843 montirali; delati so pričeli s 50 delavci. Parni kotel je bil pregledan septembra 1843; para ni služila za pogonsko silo.⁸⁵ Ker so medtem zgradili nove obrate, je bila 5. aprila 1854 dovoljena sprememba naslova v »C. kr. priv. mehanično tovarno papirja, olja in barvnega lesa Vevče pri Ljubljani« (vpisano 29. avgusta). Vlogo za to spremembo so podpisali Terpine, Zeschko ter Karel in Anton Galle.⁸⁶ Izostala sta Bischof in Franc Galle. Družabniška pogodba z dne 5. decembra 1860 določa, da je Anton Galle izstopil iz družbe in odstopil svoj delež Karlu Galletu; na novo je vstopil *Valentin Krisper* z 1/5 deleža.⁸⁷ Medtem je prenehala obratovati oljarna; zato so 26. septembra 1863 spremenili, oziroma skrajšali naslov v »C. kr. priv. vevške mehanične tovarne papirja in barvnega lesa«. Tri leta pozneje (29. septembra) je pristopil v družbo še *Josef Krisper*.⁸⁸ Terpine in Zeschko sta sama še posebej ustanovila 1. julija 1867 družbo »Terpine & Zeschko, tovarna sukna in kocev pri Ljubljani« (vpisana 22. oktobra).⁸⁹

Družba okrog vevške papirnice je pokazala nenavadno visoke ambicije. Fidelis Terpine, Valentin Zeschko, Karel Galle, Josip Krisper, Valentin Krisper in njihov prijatelj *dr. Oskar Pongratz* so 14. avgusta 1869 izjavili, da nameravajo ustanoviti delniško družbo, ki ji je namen, dvigniti industrijo na Kranjskem ter izkoriščati mnoge naravne dobrine v deželi, zlasti večinoma še neizrabljene vodne sile; te da hočejo prevrednotiti z utemeljitvijo industrijskih obratov. Predvsem bi družba kupila papirnico v Vevčah, Janeziji, na Studencu (v fužinskem gradu), v Goričanah, Medvodah in Virju (danes Verju). Družba bi imela naslov »Vevške tovarne papirja in industrijska družba« (Josefthaler Papier-Fabriken und Industrie-Gesellschaft) in sedež v Ljubljani. Njen fond so začasno določili na 3.000.000 fl. Na Dunaju so bili načelno za ustanovitev, zahtevali so le modifikacijo nekaterih členov statuta, ker bi prvotna, samo za vevško papirnico registrirana družba, sedaj močno razširila svojo dejavnost še na druge industrijske panoge, oziroma pristop novih ljudi je terjal spremembe že sam po sebi. Res je februarja 1870 zahtevala oblast, da spremene naslov; spremenili so ga — oziroma zožili — v »Delniško družbo c. kr. priv. vevških tovarn«. Vendar iz delniške družbe ni bilo nič in sredi junija 1870 se je že vedelo, da so koncesionarji opustili načrt za organiziranje te družbe.⁹⁰ Firma je ugasnila 19. novembra; takoj je bila vpisana likvidacijska tvrdka. Papirnica je šla v likvidacijo še v stari obliki (javna trgovska družba), pač pa je realizirala obliko delniške družbe tvrdka

M. Stroj Lambert Karel Luckmann (1798–1870)

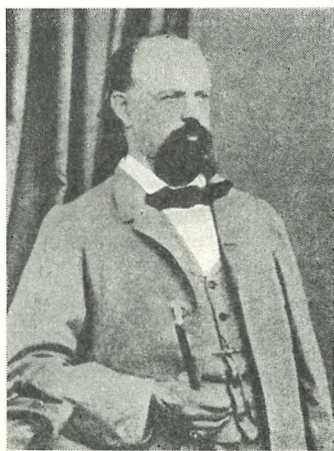

Vincenc Seunig

»Leykam-Josefsthall AG. für Papier- und Druck-Industrie«, ki je bila vpisana že 1. decembra in imela svoj sedež v Gradcu. Delničarji te družbe so bili ljubljanski podjetniki in dobro znana stara graška tvrdka Leykam.

6. DOMAČI DENARNI ZAVODI

Ljubljansko hranilniško društvo s svojim denarnim zavodom je bilo edino tako društvo na slovenskem ozemlju približno 14 let. Z 12. februarjem 1835 je pričel delovati »Sparcasse-Verein« tudi v Celovcu.⁹¹ Ker mi njegova aktivnost še ni točneje znana, se bom več zadržal pri ljubljanski poslovalnici. Čeprav je bila ta odprta za javnost 4. novembra 1820, je delala prva leta zelo skromno: ob koncu 1821 so znašale vloge 12.003 fl 58 2/4 kr (izdanih 324 hranilnih knjižic), do konca 1822 so narasle za nadaljnjih 12.476 fl 19 kr (232 novih knjižic). Dne 20. maja 1835 je bilo društvu dovoljeno, da je hranilnici priključilo zastavljalnico in privzelo ime »Ilirska hranilnica s priključeno zastavljalnico, Ljubljana« (Illyrische, mit dem Ver-satzamte vereinte Sparcasse zu Laibach).

Aleksander Dreö

Čeprav hranilnica ni imela v naslovu pri-stavka »in posojilnica«, je gotovo pričela posojati raznim strankam večje vsote denar-ja, saj je to pomenilo zanesljive obresti. Zdi se, da prav zaradi te aktivnosti hranilnice niso mogli ljubljanski grosisti privzeti v svojem okviru večje bankirske vloge. To bo treba seveda šele dokazati. Hranilniško dru-štvo bi moglo posojati denar zlasti od 1825 dalje zato, ker se je do takrat že nabralo precej vlog. Društvo je upravljalo v raznih letih z naslednjim premoženjem (v fl, kraj-earje zaokrožim navzgor):⁹²

Leto	Vsota	Leto	Vsota
1821	15.513	1847	1,216.570
1825	150.159	1848	1,152.128
1828	218.495	1849	1,126.155
1830	506.067	1850	1,158.479
1834	458.994	1857	2,212.645
1836	549.858	1859	3,122.147
1837	684.455	1865	4,115.251
1838	731.658	1867	5,261.650
1839	808.152	1869	6,579.555
1841	985.521	1870	7,545.902
1842	1,097.407	1871	8,196.455

Zlasti opozarjam na dejstvo, da je vlagatelje obvladoval nemir v obeh revolucionar-nih letih 1848 in 1849, leta 1849 bolj kot prej. Upoštevanja vredne panike v sploš-nem ni bilo, saj je bilo 1849 premoženja za približno 7,5 % manj kot 1847. Skozi ves čas do uveljavitve modernih bank in bančnega kapitala so ta denarni zavod vodili in ga kontrolirali sami znani grosisti: Gašper Kanduč, Franc Galle, Jožef Seunig, Jožef Wagner, Anton Samassa, Vincenc Seunig, Karel Holzer, Lambert Karel Luckmann, Jožef Luckmann, Fidelis Terpin, Valentin Zeschko, Aleksander Dreö in drugi. Znani so bili še župan Ivan Hradeczky, dr. Jožef Supan, Andrej Malič itd. V glavnem poslovni svet, ki je zasedal vodilna mesta tudi v mer-kantilnem sodišču, v deželni komerčni komi-siji, pozneje Trgovinski in obrtni zbornici, v izgradnji industrije, ki je obvladoval vele-trgovino itd.

Leta 1868 so hoteli ljubljanski trgovci Henrik Skodler, Jožef Kordin, Matija Gregorič, Ivan Remšak in Edmund Terpin usta-noviti »Prvo ljubljansko menjalnično druž-bo« (Erste Laibacher Geldverwechslung-Ge-sellschaft). Ker je izstopil Terpin 19. decem-bra 1868, Remšak pa 27. aprila 1869, je bila družba razpuščena 22. junija 1869.⁹³

Dne 17. junija 1867 je prosil odbor, ki so ga sestavljali Aleksander Dreö, Jožef Luck-mann, Vincenc Hansel, Rihard Janežič, Jo-žef Hauffen, Albert Samassa in drugi, za dovoljenje, da organizira delniško družbo z

naslovom »Trgovska in obrtna banka za Kranjsko« (Handels- und Gewerbebank für Krain). Dne 5. decembra je res bilo dovoljeno konstituiranje »Ljubljanske obrtne banke« (Laibacher Gewerbebank). Imela je glavnice 100.000 fl in je bila protokolirana 28. januarja 1868. Prvi direktorij so sestavljali Aleksander Dreo (predsednik), Andrej Malič (njegov namestnik), Hauffen, Jožef Luckmann, Albert Samassa, Edm. Terpin, Emerich C. Mayer itd.⁹⁴

Nadalje je smela 22. maja 1869 postaviti podružnico v Ljubljani »Generalna banka za industrijo, trgovino in obrt na Dunaju« (Generalbank für Industrie, Handel und Gewerbe in Wien).⁹⁵

Zaton naših grosistov je torej sledil zatonu podobnih velemestnih firm s približno 15-letno zakasnitvijo.

POVZETEK

V članku želim samo poudariti pomen grosističnega kapitala, ne pa podati na primer celotno industrijsko zgodovino našega ozemlja predmarčne dobe tja do 1870.

Videli smo, da je pojem »grosističnega kapitala« znatno širši od pojma »trgovskega kapitala«. Prvi drugega obsega, vsebuje, drugi pa sam po sebi ni vedno imel tistih ambicij, ki so bile značilne za grosiste: udeleževati se na več področjih, da bi se kapital čim izdatneje obrestoval. Da sem lahko tudi naše grosiste spravil pod streho istega historičnega pojma, sem moral le-to precej razširiti, to je, ozki obseg »gremija grosističnih tvrdk« razrahljati in ga prilagoditi zlasti našim razmeram.

Predvsem se opazi, da so velemestni grosisti znatno povečali svojo aktivnost kmalu po letu 1820. Domači so potrebovali še približno 20 let, da so se okrepili do pomembnejše samostojnosti. Če si odmislim zgodnjo Domianovo ambicijo, naj naštejemo le primere Baumgartnerjeve tvrdke, Pothornove papirnice, Terpinčeve tovarne papirja, Luckmannovega posojila Zoisu, ljubljanske hranilnice, ki je presegla prvi milijon goldinarjev vlog — itd. Leta okoli 1840 so pomembna tudi zato, ker se je velemestni grosistični kapital vselil v nekatere naše premogovnike in od tod izrinil naše podjetnike. Sicer pa so to leta prvih parnih strojev, liberalnih Mühleisnovih meščanskih političnih in Scheliessnigovih agrarnih zahtev, Bleiweisovih »Novic« in tako dalje, skratka, pomemben sunek v kapitalizem in liberalizem. Upam, da sem dovolj trdno dokazal, da so naši grosisti primerno živahno sodelovali pri utrjevanju poti v kapitalizem.

OPOMBE

1. Alois Brusatti, Unternehmensfinanzierung und Privatkredit im österr. Vormärz, Wien 1960, str. 354 (Mitteilungen des österr. Staatsarchivs, 15. Bd). — 2. Osnutek trg. in obrt. zakona iz 1854 določa, da je treba za dosego veletrgovstva (Grosshandlung) izkazati fond 60.000 fl, za komandit. družbo poseben fond 30.000 fl, detajlisti v krajih do 10.000 prebivalcev 2000 fl, do 20.000 prebivalcev 4000 fl, preko 20.000 prebivalcev ali v gl. mestih kronovin, v uprav. mestih Ogrske in predmestjih Dunaja 6000 fl, v notranjem Dunaju 12.000 fl. Toda to je delitev po formi, ne po funkciji (Državni arhiv SR Slovenije, Ljubljana [= DAS], Namest. arhiv, fasc. 21, 1, 1850-60). — 3. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 3, 1859-40. — 4. Bericht über die gegenwärt. österr. allgem. Industrie-Ausstellung, Beilage zum Journale des Österr. Lloyd Nro XXVIII, Wien, 20. Juli 1845. — 5. Egon Caesar Conte Corti, Die Rothschilds. Des Hauses Aufstieg, Blütezeit und Erbe. Neubearbeitet und weitergeführt von Walter Gong. Frankfurt/M, 1962 — v celoti. Za te in druge grosiste prim. tudi literaturo v op. 1, 9, 13, 38. — 6. DAS Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36. — 7. DAS, Gubern. arhiv Reg VIII, fasc. 31, 3, 1839-40. — 8. Prim. op. 1, str. 341-377. — 9. Geschichte der Eisenbahnen der österr.-ungar. Monarchie..., I. Bd, 1. Tl, Wien-Teschen-Leipzig 1898, str. 152-192, 320-321; za konjsko železnico prim. op. 1, str. 363. — 10. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36. — 11. Adolf Weber, Geld, Banken, Börsen, München 1955, str. 142-143. — 12. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1, 1858. — 12 a. Arhiv finanč. ministrstva, Dunaj, komerčni akti, fasc. št. 6-8 (1831-1840). — 13. Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit (Wiener histor. Studien, Bd IV), Wien-München 1958, str. 25-26. — 14. Guido Cristofori, Die Entwicklung und Bedeutung Triests als Hafen im nördlichen Adria-raum. Dissertation an der rechts- und staatswissenschaftl. Fak. der Universität zu Innsbruck, im Mai 1954 [tipkopis], str. 33. — 15. Arhiv dvor. komore, Dunaj, Notranjeavstr. komerc, fasc. 439. Dalje prim. Josip Zontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana, 1957, str. 17, 18, 68-70, itd. (SAZU, Dela 11, Institut za zgodovino, sekcija za obč. in nar. zgodovino, 3). — 16. Arhiv fin. ministrstva, Dunaj, Komerčni spisi, fasc. 30-31, 1831-40. — 16 a. Prim. moje Premogovništvo na Slovenskem... (tipkopis). — 17. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31. — 18. Vladimir Murko, Josip Ressel, življenje in delo, Ljubljana, 1957, str. 81 (Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VIII). — 19. Giulio Cervani, L'economia triestina ed il Canale di Suez nelle lettere del barone Pasquale Revoltella (Problemi del Risorgimento triestino, vol. II° del Centro Studi per la Storia del Risorgimento, Suppl. al Vol. XXIII, Sez. 1ª degli »Annali Triestini« a cura dell' Università di Trieste, Trieste 1955, str. 19-58). — Andrea Benedetti, Pa-

squale Revoltella o l'opera da lui svolta per la realizzazione del Canale di Suez (La Porta Orientale, Rivista... Trieste, Anno XXVI, No 7-8, luglio-agosto 1936, str. 265—276). — 20. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 21. Ibidem, fasc. 31, 1-, 1840. — 22. Journal des Österr. Lloyd, X/14 z dne 2. februarja 1845. — 23. Benedetti, kot v op. 19, str. 264. — 24. Prim. op. 26. — 25. Journal des Österr. Lloyd, VII/42 z dne 25. maja 1842. — 26. Martin Riedlinger, Das Journal des Österreichischen Lloyd, seine Stellung zur Regierung. Dissertation... an der phil. Fak. der Universität Wien, Wien im Juni 1948 (tipkopis) — v celoti. — 27. Elisabeth Kreutner, Bruck und die deutsche Zoll- und Handelseinigung im Spiegel der wiener Presse von 1848-1853. Inaugural-Dissertation... von der phil. Fak. der Universität Wien, Wien..., Jänner 1944, str. 114 do 116, 154. — 28. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 28, 1825-26 in fasc. 31, 1827-28. — 29. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 20, 1825-24. — 29 a. Za obe rafineriji prim. Vlado Valenčič, Sladkorna industrija v Ljubljani. Ljubljana, 1957 (Knjižnica »Kronike«, 5). — 30. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835-36. Gl. tudi op. 29 a. — 31. Ibidem, fasc. 31, 4, 1837-38. — 32. Ibidem, fasc. 31, 3, 1839-40. — 33. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 34. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1-6, 1861-62; Okrožno kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 12. — 35. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 36. — 36. Prim. op. 4. — 37. Prim. moj Vzpon in zaton spodnještajer. fužinarstva, Kron X, 1962, str. 152—153. — 38. Za te in nasl. odstavke prim. moje Premogovništvo na Slovenskem do sredine 19. stoletja (Lj, 1961; tipkopis; z literaturo). — 39. Fritz G. Steiner, Die Entwicklung des Mobilbankwesens in Österreich von den Anfängen bis zur Krise von 1873, Wien 1915 (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte..., VIII. Heft — v celoti). — Ein Jahrhundert Creditanstalt-Bankverein, Wien 1937, str. 4—66. — 40. Felix Pinner, Die grossen Weltkrisen im Lichte des Strukturwandels der kapitalistischen Wirtschaft, Zürich und Leipzig 1937, str. 94—5, 100, 209, 213—15, 229. — 41. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 6, 1847—48 in Mühleisnov spis med viri iz op. 47. — 42. Ibidem, fasc. 31, 3, 1839—40. Fran Vavovec, Slovenski časnik 1537—1843, Maribor 1961, piše na str. 205, da je Mühleisen načel vprašanje slov. lista 12. sept. 1839, kar je torej poldrugo leto prepozno. — 43. Alois Brusatti, Die Staatsgüterveräusserungen in der Zeit von 1780—1848. Eine wirtschaftsgeschichtl. Untersuchung zum Problem des österr. Liberalismus (Mitteilungen des österr. Staatsarchivs, 11. Bd, Wien 1958, str. 253—274). — 44. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 45. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835-36. — 46. DAS, Dežel. vlada, konvolut 673 (Mahrova trg. šola). — 47. Vsi odstavki od vključno zgoraj navedenega Mühleisnovega poročila do vpisov v knjige merkantil. sodišča temelje na podatkih v DAS, Illyrische Provinzial-Handels-Commission 1798-1849 (predvsem tabele). Takratni statistiki ločijo: a) policijske obrti (čevljarji, krojači, muzikanti itd.); b) ko-

mercialne obrti (zvonarji, pilarji, žagarji itd.); c) trgovino in obrt (trgovine, manufakture, tovarne); d) posebne zaposlitve (zdravniki, poštarji, stavbeniki itd.). Plavži in rudniki so montanicum. Za nas je tu važna le točka c). — 48. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 49. Ibidem, Reg III, fasc. 45. — 50. Ibidem, Reg III, fasc. 32. — 51. DAS, Dežel. vlada, konvolut ad No 551 (Kranjska hranilnica). Za Domiane primerjaj še VI. Fabjančič, I. j. sodniki in župani, III, str. 796—797. — 52. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 15, 20, 22, 24, 358; tom III, fol. 78, 180. — 53. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1—31, 1819-20 in op. 29 a. — 54. Ibidem, fasc. 31, 2, 1835—36; fasc. 31—36; Illyr. Provinzial-Handels-Commission 1798-1849, seznam izključ. privilegijev. — 55. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1—17, 1825-26; Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 74, 77, 80. — 56. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 24'. — 57. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1835-36; fasc. 31, 1, 1838; Illyr. Prov.-Handels-Commission 1798-1848, seznam izklj. privilegijev. — 58. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 151'. — 59. Ibidem, fol. 266. — 60. Ibidem, fol. 315; Firmenprotokol 1835-63, fol. 114. — 61. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 322; Firmenprotokol 1835-63, fol. 53. — 62. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1843-44; prim. moj članek Iz zgodovine kočevskega premogovnika (v zborniku Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora, Kočevje 1963). — 63. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, II, fol. 328; tom III, fol. 34, 36, 180, 501 sl. — 64. Journal des Österr. Lloyd X/118 z dne 2. oktobra 1845. — 65. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2—4, 1850-60. — 66. Ibidem. — 67. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1835-63, fol. 28. — 68. Ibidem, fol. 337. — Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 15. — 69. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 3, 23. — 70. Ibidem, fol. 1; DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1835-63, fol. 287. — 71. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2—4, 1850-60. — 72. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1, 1845. — 73. Gl. opombo 71. — 74. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom III in vir v op. 71. — 75. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1835-63, fol. 220. Rudolf Andrejka je pisal o Kanduču, Domianu in Hudoverniku v Kron VII, 1940, str. 245—47, o paromlinu, plinarni in Mayerjevi žičarni v Kron VI, 1939, str. 91—96, o Terpinu in Baumgartnerju v Kron I, 1934, str. 114—120. — 76. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 19. — 77. Ibidem, fol. 29. — 77a. O njej piše Andrejka v Kron VI, 1939, str. 96. — 78. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1835-63, fol. 274. — 79. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 4, 1837-38. — 80. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1835-63, fol. 196. — 81. Ibidem, fol. 354. — DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1—2, 1861-62. — 82. Okrož. kot org. sodišče, register Druž I, fol. 3 in 39. — 83. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 31, 1827—28 in Merkantil. sodišče, Firmenprotokol, tom II, fol. 101 sl., 405. —

84. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 51, 3, 1839-40. — 85. Ibidem, fasc. 51, 2, 1843-44. — 86. DAS, Namest. arhiv, fasc. 21, 2-4, 1850-60. — 87. DAS, Merkantil. sodišče, Firmenprotokol 1855-65, fol. 228. — 88. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 6. — 89. Ibidem, fol. 32. — 90. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 5-, 1869-70. — 91. DAS, Gubern. arhiv, Reg VIII, fasc. 51, 3,

1839-40, — 92. Dežel. vlada, fasc. 21, 12, 1871-72 in Drago Potočnik v op. 94. — 93. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 51. — 94. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 1-, 1867-68 in fasc. 21, 5-, 1869-70. Okrož. kot trg. sodišče, register Druž I, fol. 35. Prim. tudi Drago Potočnik, Laibacher Gewerbebank, Kron IV, 1957, str. 117. — 95. DAS, Dežel. vlada, fasc. 21, 5-, 1869-70.

OB 150-LETNICI VOJNIH OPERACIJ 1813—1814 V MEJAH ILIRSKIH PROVINC

FERDINAND TANCIK

(Nadaljevanje)

Istočasno sta se 13. septembra spopadla pri Zalogu 2 bataljona francoske redne vojske s četo 7. brodskega graničarskega polka, ki mu je poveljeval major Hugo Rheinbach. Francoska pehota se je morala umakniti proti zahodu, vendar le začasno, ker sta francoska bataljona potisnila avstrijski odred z zavzetih francoskih položajev, da se je moral umakniti in se pridružiti Rebrovičevi brigadi, ki so jo sestavljali 4 pehotni bataljoni in 2 eskadrona 5. huzarskega polka Radetzkega, ki je prodirala iz Novega mesta proti Medvedku (15 km vzhodno od Višnje gore). Marcoguetova divizija in 4 bataljoni italijanske garde, ki je prodrla do Šmarja, je potisnila avstrijske enote do Višnje gore, jim sledila in ko je zavzela tudi Višnjo goro je preprečila glavnini generala Radivojevića, da bi pomagala Nugentovim enotam. V Višnji gori je ostala posadka 4 bataljonov italijanske garde s 3 topovi, ki jim je poveljeval brigadni general Lecchi, Marcoguetova divizija pa se je vrnila po končanih operacijah na področju Višnje gore nazaj v Ljubljano. Generalmajor Rebrovič je 15. in 16. septembra z bataljonom madžarskega 52. pehotnega polka Franca Karla, 4 četami 6. varaždinsko-st. jurjevskega graničarskega polka, dvema eskadronoma huzarjev in polovično položajno baterijo prodiral proti položajem francosko-italijanske vojske. Na njegovem desnem krilu mu je sledil polkovnik Milutinović z bataljonom 8. gradiščanskega graničarskega polka, na levem krilu pa major Rheinbach s četo 7. brodskega graničarskega polka. Pri Radohovi vasi je krenil Milutinović jugozahodno z glavne ceste in prodril do višnjegorskega gradu, kjer so ostale 3 njegove čete. Z ostalimi 3 četami je prodiral dalje proti francosko-italijanskemu desnemu krilu. Po zavzetju višnjegorskega gradu so 16. sep-

tembra Avstrijci zavojevali tudi nasprotnikove položaje na višinah pri Višnji gori in potisnili ostanke Lecchijevih enot do Šmarja. Avstrijci so zaplenili 2 šestfuntna topa in havbico.

Na severnem bojišču Ilirije je začelo 12. septembra desno krilo notranjeavstrijske vojske prodirati proti Zili. Med Paternionom in Sv. Mohorjem so Avstrijci razporedili lovski bataljon. Piatova brigada je zasedla Sv. Mohor. Pred prodirajočim 8. lovskim bataljonom polkovnika Mumba se je 18. septembra umaknila mestna posadka iz sestave francosko-italijanske vojske proti Podklostru.

Na južnem bojišču desnega francosko-italijanskega in levega krila notranjeavstrijske vojske so dalje prodirale enote generalmajorja Nugenta. Nugent je 10. septembra krenil proti Buzetu in 11. septembra že zavzel to važno cestno križišče, ko se mu je vdala mestna posadka, sestavljena iz beneško-istrskih brambovcev. Še isti dan je prodril do Kopra, ki ga je 12. septembra zavzel zaradi istočasne blokade luke, kjer sta mestu grozili dve angleški vojni ladji iz 1. angleške pomorske divizije. V Kopru je zaplenil 7 topov in prodiral potem dalje proti Trstu, kjer je 12. septembra zasedel višine okoli mesta. Istočasno je proti Pulju prodiral njegov poročnik Deisz z 20 graničarji in oddelkom brambovcev. Mesto je oblegal tudi angleški brik iz sestave 1. angleške pomorske divizije, ki je priplul z Reke z 80 možmi močnim desantnim oddelkom. Mestna posadka se je 11. septembra vdala Avstrijcem in jim izročila 57 topov. 12. septembra so Avstrijci že gospodovali v vsej Istri in na osvojenih kvarnerskih otokih.

Razen blokadnih enot, ki jih je generalmajor Nugent pustil pred Trstom, je njegova glavnina, ki jo je predstavljala bri-

gada, sestojęča iz bataljona madžarskega 52. pehotnega polka Franca Karla, 4 čet 5. varaždinsko-križevskega graničarskega polka, 3 vodov 5. huzarskega polka Radetzkega in 4 trifuntnih topov, krenila po postojnski cesti do Jelšan. Generalštabni kapetan Zucchieri, ki je prodiral iz Trnovega preko Zagorja proti Petelinju, je zadel pri Radolovi vasi na predhodnico desnega krila francosko-italijanske armade in se je moral umakniti nazaj do Trnovega. Šele 14. septembra mu je uspelo doseęi Jelšane, kjer so se že utrdile Nugentove enote. Franco-sko-italijanska vojska se je v nižini pripravila za boj in njeno topništvo je z 10 topovi onemogočilo, da bi avstrijsko topništvo z ognjem uspešno ščitilo napredovanje Nugentovih enot. Avstrijci so se morali pred premočjo enot divizijskega generala

Pina umakniti do Sv. Mateja pri Kastavu. Majorja Gavendo iz 5. huzarskega polka Radetzkega je s 3 četami 5. varaždinsko-križevskega graničarskega polka in pol eskadrona 5. huzarskega polka Radetzkega in odredom 400 graničarjev iz 2. otoškega graničarskega polka pustil generalmajor Nugent v Skalnici, sam pa se je umikal dalje proti Reki in je po bitki pri Kastvu moral spremeniti smer umika in kreniti proti Pazinu. Ruggierijeva in Perreymontova brigada sta 15. septembra potisnili iz Skalnice Gavendove enote, ki so krenile proti Reki, a so se morale potem še dalje umikati po karlovški cesti pred zasledovanjem obeh brigad. Po uspešnem napredovanju proti Reki je divizijski general Pino odvedel iz Reke Ruggierijevo in Perreymontovo brigado. Pri Lipi je pustil 1 bata-

ljon, z drugim bataljonom pa je okrepil posadko v Trstu in s Palombinijevo divizijo krenil dalje proti Postojni. Po odhodu glavnine Pinijevega 3. namestništva iz okolice Reke je Gavenda kmalu znova zavzel Reko.

Zaradi nujnih operacijskih premikov francosko-italijanske armade podkralja princa Eugena Beauharnaisa se je 17. septembra spremenil tudi bojni raspored njegovih oboroženih sil. Rouyerjeva divizija je bila med Bistrico in Pod Vetrovi, Gratienova divizija je bila razporejena med Pod Vetrovi in Paternionom in del Piatove brigade iz njene sestave je bil v Sv. Mohorju. Campijeva brigada je imela svoje bojne položaje pri Jesenicah, Pegotova brigada je varovala savsko mostišče pri Črnučah, ostali njen del je bil nameščen v Ljubljani, medtem ko je Marcoguetova divizija in italijanska kraljeva garda branila svoje položaje pri Šmarju. 1. bataljon Palombinijeve divizije, ki je bila razporejena pri Postojni, je obvladoval področje pri Lipi. Perreymontova konjeniška brigada je bila v Postojni poleg Palombinijeve divizije.

Bojni raspored (Ordre de bataille) iz 17. septembra je delil francosko-italijansko armado v 2 skupini. Levokrilno skupino so sestavljale: Quesnelova divizija s Pegotovo brigado in italijansko kraljevo gardo, Marcoguetova divizija z Janinovo in Depeyrouxovo brigado, Palombinijeva divizija z Ruggierijevo, Galombertovo in Perreymontovo konjeniško brigado, ki so skupno štejele 23.000 pešakov, 2.000 konj in 70 topov. Desnokrilna skupina je vsebovala Rouyerjevo divizijo s Schmitzovo in Arnaudovo brigado, Gratienovo divizijo s Piatovo in Montfalconovo brigado, Gouyonovo konjeniško brigado in Giflengovo rezervno divizijo z Mazzuchellijevo brigado v Tirolah. Desnokrilna skupina je štela 30.100 mož, 3.000 konjenikov in 50 topov. Desnemu krilu je poveljeval princ Eugen, levemu pa generalpodpolkovnik Grenier.

Skladno z bojnim rasporedom francosko-italijanske armade je bila razporejena tudi 2. rezervna skupina glavne avstrijske armade generala Johanna Hillerja. Enote generala Fennerja so bile med Brixnom in Bozenom, generalmajorja Ekhardta pri Spittal, 8. lovski bataljon med Spittalom in Sv. Mohorjem. Glavnina notranjeavstrijske armade je bila razporejena pri Celovcu, predhodnica Frimontove brigade je bila v Vrbi pri Rožeku, generalmajor Fölseis pred Črnučami. Radivojevičeva divizija je bila pri Novem mestu s svojo predhodnico pri Šmarju, generalmajor Nugent v Pazinu in

enote kapetana Lazarevića so imele položaje pred Trstom.

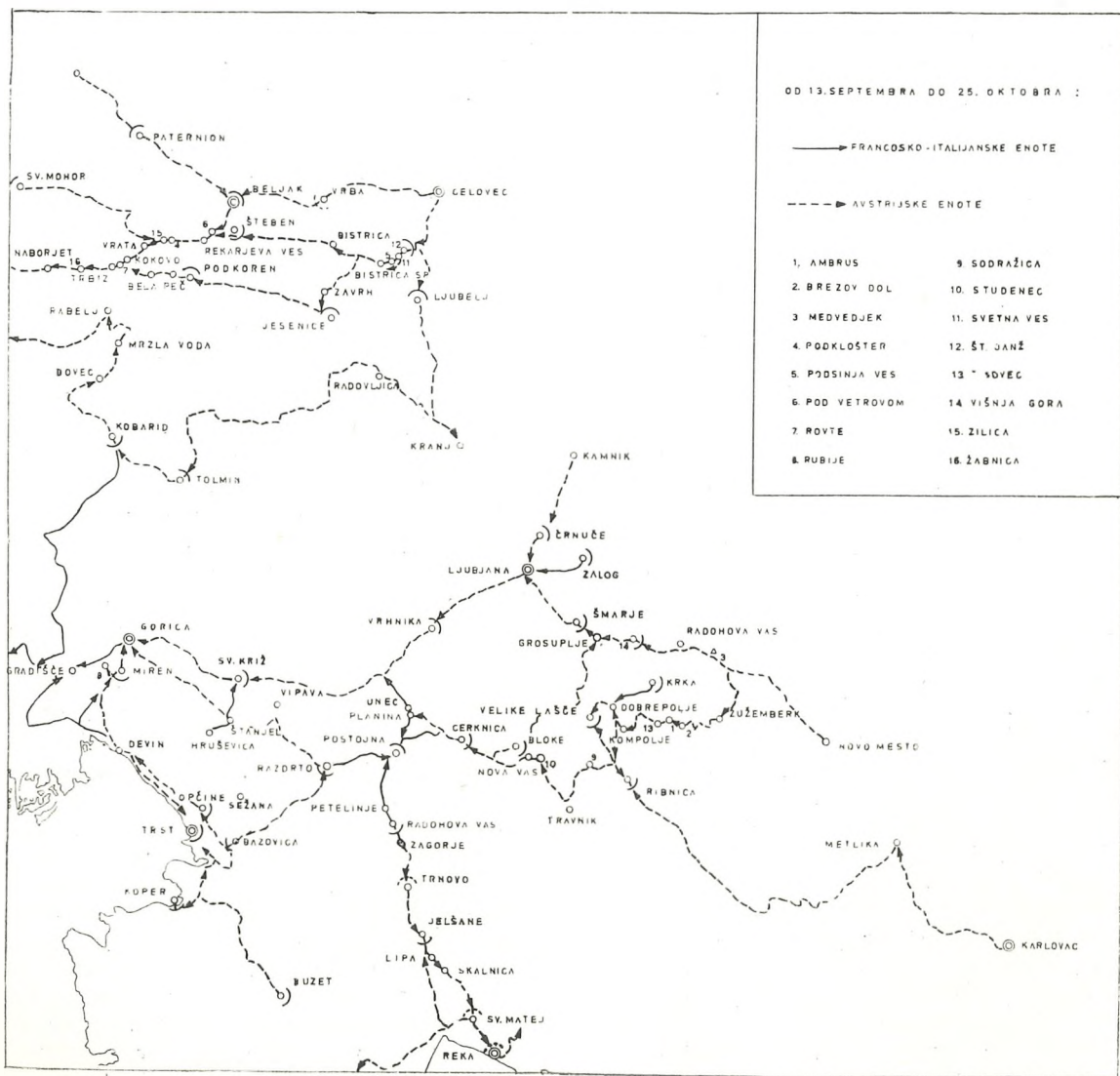
Trije avstrijski divizionii štajerskega 27. pehotnega polka Chastelerja so 19. septembra prekoračili Dravo in lovci teh enot so prodrli do Svetne vesi. Njim so sledili ostanki 1. bataljona 27. pehotnega polka Chastelerja. Avstrijski odred je skupno z 2. bataljonom 27. pehotnega polka Chastelerja potisnil 3 francosko-italijanske bataljone z njihovih položajev, ki so bili med Svetno vesjo in Šentjanžem. Eugenove enote so se preko Podsinje vesi umaknile v okope pri Zgornji in Spodnji Bistrici. Ko je prekoračil general Frimont Dravo in prispel za hrbet italijansko-francoskim položajem pri Bistrici, so se morale pred premočjo avstrijskih enot umakniti Rouyerjeve sile skozi Zavrnh na Jesenice, delno pa proti Štebenu v Ziljski dolini. Divizijski general Verdier je preusmeril enote pri Beljaku in Paternionu proti Podkloštru, kjer je osredotočil tudi Rouyerjevo in Gratienovo divizijo. Kmalu po teh uspehih avstrijske vojske je uspelo Mayerjevi brigadi Verdieru iztrgati Ljubelj. Iz tržiške in kranjske garnizije sestavljena enota posadke z Ljubelja se je po umiku pridružila brigadi Campija, ki je bila razporejena med Jesenicami in Podkorenem. Zaradi padca Ljubelja je bila pretrgana zveza med enotami divizijskega generala Verdiera in desnokrilno operativno skupino francosko-italijanske armade, ki ji je poveljeval princ Eugen Beauharnais. Ko so Avstrijci zasedli še Beljak, jim je uspelo prodreti do Zile in Pontablja. Oddelek Frimontijeve divizije je napredoval skozi Zavrnh proti Jesenicam, kjer je 23. septembra prisilil generala Campija, da se je umaknil proti Podkorenju. Frimontijeva glavnina se je razporedila potem med Radovljico in Kranjem. Njegove predhodnice so že dosegale področje celotnega toka Save Bohinjke in tudi Tolmin in Kobarid v dolini Soče. Tako je 23. septembra Hillerjeva notranjeavstrijska armada že obvladovala dolino Save od Jesenic vse do Kranja, ko je presekala črto bojnih položajev francosko-italijanske armade na dva neenaka dela in tako ogrožala glavno mesto province Kranjske in sedež guvernerja Ilirije s treh strani. Pred Črnučami je bil generalmajor Fölseis, generalmajor Rebrovič pri Šmarju in generalmajor Živić se je utrdil pri Postojni in njegove enote so se raztezale vse do Razdrtega. Ker je generalmajor Nugent prodiral proti Trstu se je tudi desno krilo francosko-italijanske armade premaknilo iz Ljubljane v

Gorico. General Fontana je 25. septembra s francoskim in italijanskim bataljonom in oddelkom gardnih lovcev odbil pri Črnučah napad enot generalmajorja Fölseisa na okope pri savskem mostišču.

Princ Eugen je 28. septembra krenil s kraljevske gardo proti Vrhniki, kamor mu je iz Šmarja sledil Marcoguet. Tudi zaščitnica francosko-italijanske armade je 29. septembra zapustila okope pri Črnučah in odšla proti zahodu. Fölseis je 30. septembra napredoval do Ljubljane in dalje proti Grosuplju, kjer se je združil z generalmajorjem Rebrovičem. Fölseis in Rebrovič sta napotila polkovnika Legerja z močnejšim oddelkom v Ljubljano, ki se je 5. oktobra vdala, sama pa sta sledila enotam generala Pegota. Podkraljevo desno krilo je bilo prisiljeno se še nadalje umikati,

zato je 30. septembra prispelo vrhovno poveljstvo, ki ga je varovala Marcoguetova divizija, v Postojno. Palombinijeva divizija je dospela do cestnega vozlišča v Razdrtem. Pri Planini je predhodnica generalmajorja Rebroviča dosegla Pegotovo brigado in se 1. oktobra z njo borila pri Postojni. Marcoguetova divizija je prispela 1. oktobra v Razdrto z vrhovnim poveljstvom. Istočasno je tudi Palombinijeva divizija dosegla Sezano. Princ Eugen je z vrhovnim poveljstvom zapustil Razdrto in 3. oktobra prispel v Vipavo, ki jo je kmalu zamenjal 4. oktobra z varnejšim taboriščem pri Sv. Križu pri Ajdovščini, kjer se mu je pridružil odred, ki je prispel iz Hrušice pri Štanjelu.

Francosko-italijanska armada je 19. septembra pričela potiskati levo krilo generala Radivojevića nazaj proti Hrvaški. Z av-

strijskih položajev pri Beli cerkvi so pregnali 3 čete madžarskega 52. pehotnega polka Franca Karla in potem zavzeli tudi druge položaje generala Radivojevića pri Šmarju. Po teh uspehih je Palombini kmalu napredoval do Višnje gore, Marcoguet pa je sledil umikajočim se Radivojevićevim enotam do Grosuplja. Generalmajor Rebrović se je 20. septembra moral dalje umakniti do Medvedjka in po njegovem umiku 22. septembra je general Janin zasedel Višnjo goro. Iz Postojne je Palombini krenil v Cerknico in je med njo in Studencem pri Blokah razporedil svojo divizijo. Medtem je general Perreymont prodiral z 2 bataljonoma in eskadronom proti Krki in se potem v Višnji gori povezal z enotami generala Janina. Pred Palombinijevim pritiskom sta varovala levo krilo Rebrovićeve enote polkovnika Starhemberg in Milutinović z bataljonom 8. gradiščanskega graničarskega polka, bataljonom 6. varaždinsko-st. jurjevskega graničarskega polka in eskadronom 5. huzarskega polka Radetzkega, ki so krenili v Žužemberk. Perreymont je 23. septembra odšel iz Krke skozi Dobropolje. Starhemberg in Milutinović sta mu sledila skozi Brezov dol, Ambrus in Tisovec proti Dobropolju. Perreymont se je utrdil v Velikih Laščah. Milutinović je iz Kompolja z bataljonom 6. varaždinsko-st. jurjevskega graničarskega polka krenil po cesti, ki je vezala Ribnico z Velikimi Laščami. Drugi oddelek je prodiral preko Travnika pri Loškem potoku proti levemu krilu Perreymontovih enot, ostali so pa napredovali po ljubljanski cesti proti Velikim Laščam. Pred avstrijsko premočjo so se enote Perreymonta umaknile v tankajšnje gozdove.

Iz Karlovca se je istočasno bližal bojišču generalmajor baron Živić z bataljonom 4. slunjskega, 3 četami 3. ogulinskega graničarskega polka in huzarji preko Metlike proti Ribnici, ki jo je zavzel s Starhembergovo in Milutinovićevo pomočjo. Avstrijska polkovnika sta 26. septembra prodirala dalje proti Blokam. Generalmajor Živić je došel do Sodražice in potem napredoval preko Studenca do Nove vasi. V bližini Nove vasi se je utrdil Palombini, ki se je 27. septembra že moral umakniti v Cerknico in od tam še dalje preko Unca v Postojno, kjer se je 28. septembra ponovno utrdil. Milutinović in Starhemberg sta mu sledila, vendar jima je šele pri Grosupljem uspelo dohiteti eno njegovih brigad.

Nugent, ki je 19. septembra prodiral iz Pazina proti Kopru, kamor je došel 20.

septembra, je poslal proti Postojni odred majorja Gavende. Nugent je 29. septembra napredoval že do Bazovice in pri Opčinah trčil 3. oktobra na Palombinija, ki se je pred njim umaknil in 5. oktobra prešel Sočo pri Gradišču s polovico svoje divizije. Drugo polovico divizije je usmeril proti Mirnu na Vipavi, da je zavaroval umik podkralju Eugenu. Nugent je obkolil posadko v Mirnu in potem dalje prodiral skozi Devin proti Gorici. Poročnik Max Füller iz nižjeavstrijskega 3. pehotnega polka nadvojvode Franca Karla je s 40 možmi varoval most preko Vipave pri Rubijah, vendar se je moral kmalu umakniti pred 1.200 možmi italijansko-francoske pehote, konjenice in 3 topovi.

Ko je namesto Verdiera postal generalpodpolkovnik Grenier poveljnik levokrilne operativne skupine francosko-italijanske vojske, je po umiku desnokrilne skupine začel 4. oktobra koncentrirati svoje enote in 5. oktobra je združil levokrilno skupino pri Trbižu. Gratienova divizija se je premaknila od Rekarjeve vasi do Podkloštra, Rouyerjeva divizija je zasedla utrjeno taborišče pri Trbižu, Campijeva brigada je razporedila svoje enote pri Beli peči (pri Fužinah) in napotila bataljon iz svojega sestava proti Kobaridu, da bi varoval gorski prehod pri Bovcu pred avstrijskimi letječimi enotami, ki so napadale z juga, ker je uspelo podpolkovniku Mengenu z eskadronom 3. ulanskega polka nadvojvode Karla zavzeti Tolmin. Pri Trbižu osredotočeno levo krilo francosko-italijanske vojske se je 6. oktobra začelo umikati. Rouyer je krenil proti Naborjetu, Campi proti Bovcu, le Gratien je sam vztrajal v Trbižu do 8. oktobra, dokler Campi ne bi došel v Bovec in Rouyer v Raccolano, če je ne bi že prej zavzeli Avstrijci, ki so hitreje prodirali skozi Mrzlo vodo in Rabelj v dolino Jezernice.

Med bojem Nugentovih enot s Palombinijevo divizijo 5. oktobra pri Mirnu so postali bojni položaji italijansko-francoske vojske vzhodno od Soče že tako izpostavljeni pritisku notranjeavstrijske vojske, da je 6. oktobra prešel Sočo pri Gorici italijanski podkralj princ Eugen s svojim vrhovnim poveljstvom in krenil v Gradišče. Podpolkovniku Milutinoviću je 6. oktobra uspelo, da je z 200 graničarji in vodom 5. huzarskega polka Radetzkega zavzel Gorico. Nugent je ob spodnjem toku Soče pustil Gavendov odred, sam pa je prodiral proti Trstu.

Desnokrilna operativna skupina francoško-italijanske armade je bila 6. oktobra 1813 takole razporejena: Marcoguetova divizija je od Gradišča in Romansa segala na sever, južno se je do morja razprostirala Palombinijeva divizija. Zahodno od Gradišča je bila Pegotova brigada. V samem Gradišču je bilo vrhovno poveljstvo z italijansko kraljevo gardo.

Hillerjeva notranjeavstrijska armada je bila v začetku oktobra še med Beljakom in Ziljsko dolino. 7. oktobra pa je že napredovala do Trbiža, od koder so se morale Grenierove enote umakniti 8. oktobra proti Žabnici in še dalje do Pontablja, ki ga je 8. oktobra že dosegla levokrilna skupina generala podpolkovnika Greniera. Avstrijcem je 8. oktobra uspelo zavzeti Trbiž in Žabnico. Istočasno so prodirale proti Trbižu tudi enote iz Podkloštra, ki so morale poprej zavzeti mostišče pri Kokovu. Proti Trbižu so prodirale še 4. avstrijske kolone. 1. kolona, ki jo je vodil general Marschall preko Göriascher Alp skozi Wagengraben do Kokova in dalje proti Trbižu, so sestavljale skupina generalmajorja Winziana pod vodstvom inženirskega poročnika Sallaba, skupina generalmajorja Ekhardta, vsebujoča 4 čete 8. lovskega bataljona, 9 čet 65. pehotnega polka Bianchija, eskadron huzarjev Frimonta, 5 čet furlanskega 13. pehotnega polka Reiskega, bataljon slavonskega 53. pehotnega polka Ivana Jelačiča, bataljon sedmograškega 51. pehotnega polka Splenyja, je prodirala preko Sommerwirtha in Bartolgrabna pri Ziljski Bistrici do Trbiža. 2. kolona generalmajorja Mayerja je na levem krilu prodirala od Rateč proti Beli peči (Fužinam) s 4 četami 9. lovskega bataljona, bataljonom furlanskega 13. pehotnega polka Reiskega in 3 četami koroškega 26. pehotnega polka Hohenlohe-Bartensteina. 3. kolona generalmajorja Vecseya je ob desnem bregu Zile napredovala do Bele peči in prodirala dalje proti Rovtam pri Trbižu z 2 bataljonoma štajerskega 27. pehotnega polka Chastelerja in 4 brambovskimi četami. V sredini je prodirala 4. kolona konjeniškega generala Frimonta s 3 bataljoni koroškega 26. pehotnega polka Hohenlohe-Bartensteina in huzarji, bataljonom 9. petrovaraždinskega graničarskega polka in 2 baterijama po cesti od Vrat (med Podkloštom in Trbižem) proti Kokovu. Zaradi avstrijske premoči se je generalpodpolkovnik Grenier umaknil z levokrilno operativno skupino francoško-italijanske vojske do Pontablja.

Grenierova levokrilna operativna skupina francoško-italijanske armade je 11. oktobra pričela delno razporejati svoje enote že v dolini Tagliamenta. Rouyerjeva divizija je na skrajnem levem krilu dosegala Venzonc, Gratienova Ospedaletto in Gemono. Campijevo brigado je pri Kobaridu potisnil odred polkovnika Mongena do Quesnelove divizije pri Gradišču.

Generalmajor grof Nugent je 11. oktobra prispel pred Trst s svojo brigado, ki so jo sestavljali bataljon madžarskega 52. pehotnega polka Franca Karla, bataljon 5. varaždinsko-križevskega graničarskega polka, bataljon istrskih brambovcev in pol eskadrona 5. huzarskega polka Radetzkega. Polkovnik Rabiè se je z 800 možmi tržaške posadke umaknil v tržaški grad. Njegovo francosko topništvo je razpolagalo s 55 težkimi topovi. Istočasno z Avstrijci se je pojavil v tržaški luki tudi angleški admiral Freemantle s svojo eskadro in je v pristanišču izkrcal angleško pomorsko pehoto in velikokalibrski top, s katerim je 12. oktobra začel obstreljevati tržaški grad. Prav tako je z Visa s transportno ladjo priplul tudi angleški polkovnik Robertson s 450 možmi angleških kopenskih čet, 20 topničarji, 4 poljskimi topovi in 2 šestcolskima (147 mm) možnarjema. Kapetan d'Aspre je vdrl v mesto z 2 četama 52. pehotnega polka Franca Karla, četo 5. varaždinsko-križevskega graničarskega polka in vodom 5. huzarskega polka Radetzkega. Rabièjeva posadka se je vdala 28. (29.) oktobra. Avstrijci so po vdaji francoško-italijanske posadke zaplenili v Trstu 182 topov.

Vrhovno poveljstvo je 23. oktobra zapustilo Gradišče in se premestilo v Videm, ker se je levo krilo 2. rezervne skupine glavne avstrijske armade topniškega generala Johanna Hillerja že nevarno približevalo Soči. Italijanskemu podkralju princu Eugenu je kmalu sledilo tudi ostalo desno krilo francoško-italijanske armade. Ruggierijeva brigada se je pa vsa premestila iz Palme v Codroipo, kamor je 25. oktobra prispelo tudi vrhovno poveljstvo. Soulierova brigada je 24. oktobra usmerila svoj premik proti Sv. Danielu. Polkovnik Starhemberg in generalmajor Vecsey sta 25. oktobra prodrli do Vidma, ki sta mu prihajali na pomoč Marcoguetova divizija in Campijeva brigada.

Avstrijski odredi iz sestava levokrilne operativne skupine notranjeavstrijske armade generala Radivojeviča so 18. avgusta prešli mejno reko Savo, ki je mejila Ilirske

provincie in Avstro-Ogrsko pri Zagrebu, Sisku in Petrinji. Odredom, ki so prodirali v Civilno in Vojno Hrvaško, je poveljeval general Tomašič. Njegova predhodnica, ki jo je vodil graničarski podporočnik Jožef Heraković, je naglo prodirala proti južni Dalmaciji. Ko je dosegla obalo, jo je angleški brik prepeljal na Mljet, kjer se ji je pridružilo 200 mož 3. ogulinskega graničarskega polka. Z Mljeta so pripluli v Boko Kotorsko, kjer so osvojili francoske utrdbe Espagnol, Perast in Novi. Vendar je bila Herakovićeva skupina prešibka za nadaljnje samostojne vojne podvige, zato jo je angleška vojna ladja odpeljala na Reko, ki so jo 23. avgusta morali Francozi dokončno prepustiti Avstrijcem.

Generalmajor Tomašič je 23. oktobra krenil iz Gospića v provinci Vojni Hrvaški z bataljonom 1. ličanskega graničarskega polka, ki mu je poveljeval podpolkovnik Popović, divizionom banderialnih huzarjev in divizionom navadnih vstašev, ki se jim je 27. oktobra pridružil še bataljon 10. prvega navadnega graničarskega polka. Tomašičev odred je prekoračil mejo med provincama Vojno Hrvaško in Dalmacijo, ki jo je branil general Roize z 2. divizijo ilirske oborožene sile, sestojede iz 8 bataljonov, ki so šteli 6.000 mož. 2 pandurska bataljona in 3 bataljoni hrvaških graničarjev so že v začetku sovražnosti med francosko-italijansko armado in Hillerjevo notranje-avstrijsko vojsko prebegli k Avstrijcem. V Kninu in Budvi je bilo 140 francoskih orožnikov, 200 francoskih in italijanskih topničarjev in mornarji ilirske flote. Tomašičev odred je 30. oktobra prodril do Knina, kjer je poveljeval mali garniziji, ki so jo sestavljali orožniki s franc. kapetanom Damareyem. Tomašič je pa 31. oktobra zavzel kninsko trdnjavo, iz katere se mu je pridružila dalmatinska posadka. Generalmajor Tomašič je nato prodiral dalje na zahod proti Zadru, v katerem so oborožene sile generala Roize štejele 900 mož 1. liškega graničarskega polka, 500 pešakov 4. italijanskega lahkega pehotnega polka, 70 topničarjev, 17 ladij s tristo možmi posadke, 2 četi po 150 mož in 1 elitno četo uradnikov. V Zadar je končno odpoklical tudi vso brigado orožniškega odreda in zadarskega okrožja. Tako je zbral 2000 mož za obrambo Zadra. Vojski je poveljeval polkovnik Gond, policiji vojni komisar Germain, topništvu poveljnik bataljona Piquet, orožništvu poveljnik eskadrona Rigade, floti pa poročnik vojne ladje La Chadenède. Pred Punta-Amica pri Zadru se je 25. oktobra

zasidrala angleška fregata L'Alceste, ki ji je poveljeval kapetan Blace. Orožniki zadarske divizije so se razporedili na primorskem mostu, da bi preprečili morebitno izkrcavanje desantnih enot. Angleški fregati se je 26. oktobra pridružil še brik, ki je križaril po kanalu pred Zadrom in oviral ladje, ki so dovažale živež iz otoka Ugljana v Zadar. Iz Benkovca se je 1. novembra umaknila v Zadar pred napredujočimi Avstrijci tudi orožniška brigada.

Ker so se v zadarski garniziji 2. decembra uprli hrvaški graničarji in pandurji, se je 4. decembra morala vdati zadarska posadka. Topništvu generala Roize so 6. decembra v Zadru zaplenili Avstrijci 286 topov.

Medtem ko je glavnina avstrijske vojske s sodelovanjem angleške vojne mornarice oblegala Zadar, je generalmajor Tomašič napotil polkovnika Danesa z vstaši, ki so se samostojno vojskovali, proti Splitu. V Danesovem odredu so bili vojaški begunci in ujetniki, ki so jih Angleži v svojem pomorskem oporišču na Visu formirali v 1. hrvaški bataljon. Ta bataljon je kasneje sodeloval s floto angleške vojne mornarice, ki ji je poveljeval admiral Freemantle pri

osvajanju južnodalmatinskih luk: Slano, Hercegnovi, Cavtat in Ston. Polkovnika Danesa je z njegovim odredom izkrcalo pri Makarski 30. oktobra angleško ladjevje z Visa. Iz Makarske je prodiral proti Skadrinu, v katerega je vkorakal 31. oktobra. 1. novembra je zavzel Šibenik, iz katerega se je umaknil francoski poveljnik s 25 Italijani, 20 Hrvati in 40 narodnimi gardisti v utrdbo San Nicolo. Iz Šibenika je prodiral dalje proti Trogiru, kamor je prispel 6. decembra. Ko so 7. decembra napredovali Avstrijci do Solina, je angleški kapetan fregate Hoste že 5 dni oblegal Split, katerega je branil poveljnik bataljona Bouillerot, bivši kapetan 60. rednega pehotnega polka. Pred prodiranjem avstrijskih enot so se orožniki iz ogroženega Sinja umaknili v Klis. Kapetan Bouillerot je odpoklical v Split z otoka Brača tudi podpolkovnika Narodne garde Capogrosso z njegovo enoto. Kapetan Bouillerot je 30. oktobra zapustil Split s splitsko in solinsko garnizijo, ki so ju sestavljali: 140 orožnikov poveljnika bataljona Grisogonoja, 19 vojakov 4. italijanskega lahkega pehotnega polka podporočnika Perroja, 9 francoskih orožnikov poročnika Frémonona in 7 italijanskih topničarjev poročnika Sartorija. Tema garnizijama so se pridružili še francoski vojaki in uradniki iz Splita. Tudi iz Klisa je prispelo 110 orožnikov in 7 vojakov. V splitski luki so se vkrcali na razpoložljive plovne objekte ilirske flote in odpluli proti Italiji. S kapetanom Bouillerotom je zapustilo Split 320 mož francosko-italijanske vojske in ilirske uprave iz province Dalmacije. Splitski župan in polkovnik Narodne garde Capogrosso sta 2. novembra izročila mesto angleškemu kapetanu fregate Hostu, ki je zaradi vojnih uspehov pri osvajanju mest v Dalmaciji napredoval v komodorja. V Splitu je izkrcal 600 Hrvatov, ki so z njim pripluli iz Dubrovnika in Stona. V Solinu, ki ga je oblegal polkovnik Danese s tamkajšnjimi prebivalci, so se 2. novembra vdali orožniki iz predstraže kliške garnizije. Ko je prodiralo iz Sinja proti Vrliki 60 pandurjev in 5 orožnikov s kapetanom Basićem, ki jih je 31. oktobra poslal kapetan Bouillerot zaradi istočasnega avstrijskega vdora s severa, so pri srečanju z vstaši prebežali pandurji k nasprotnikom. Kapetan Basić se je moral s svojimi preostalimi orožniki 4. novembra vrniti v Klis. Po 5-dnevnem obleganju Klisa, ki ga je ogrožal polkovnik Danese s 1600 vstaši, je zbežalo iz kliške posadke 141 pandurjev. Z ostalimi

250 branilci je kapetan Kernpotich zavračal napade Danesejevega odreda vse dotlej, dokler niso pričeli trdnjave obstreljevati s topovi. 16. novembra so se vdali branilci že skoraj razrušene utrdbe.

Avstrijski general Milutinović je z eskadronom in 2 krajiškima bataljonoma, ki so skupno šteli 2.500 mož, 26. decembra iz zavzetega Zadra prodiral proti Splitu. Njegove enote so skozi Omiš napredovale do Makarske, iz katere se je posadka s poveljnikom Nonkovićem umaknila v utrdbo Norin ob spodnjem toku Neretve. Na tej utrdbi je 18. februarja po 20-dnevnem obleganju še vedno plapolala francoska trobojnica. Avstrijski major Marojević, ki je vodil 63-dnevno obleganje trdnjave Norin, ni mogel Nonkoviću preprečiti prodora skozi avstrijske položaje, še manj pa njegovega umika v Bosno.

Angleški kapetan Lowen je 10. oktobra na otoku Lopudu netil upor proti ilirski oblasti med prebivalci. Uspelo mu je pridobiti protifrancosko razpoložene deželane, ki jih je vodil grof Caboga in drugi patriciji, da so z njegovimi 50 mornarji skupaj začeli oblegati Dubrovnik, kjer so zavladali republikanci in se je ponovno okrepilo francosko razpoloženje. Ker vstaši niso bili vajeni dolgotrajnega obleganja, je upal poveljnik dubrovniške garnizije general Montrichard, da bodo Dalmatinci kmalu opustili obleganje mesta in se vrnili na svoje domove. General Montrichard je sklenil v svojem generalštabu, ki je bil nastanjen v Gružu, da bo s 300–400 vojniki presenetil upornike v noči med 8. in 9. decembrom. Njegov obkoljevalni manever sta izvajala Gargurić, ki je prodiral po cesti od zaliva Dubrovniške reke proti Gružu z bataljonom 4. slunjskega graničarskega polka, in Paccioni, ki se je bližal izpostavljenim uporniškimi položajem z bataljonom italijanskega pehotnega polka, a ni presenetil oblegalcev.

General Milutinović se je v Splitu vkrcal na transportno ladjo in odplul proti Gružu, kjer ga je v luki že pričakoval poveljnik oddelka angleške vojne flote, ki je sodelovala z Avstrijci ob Jadranski obali, komodor Hoste. Milutinovićeva kolona, ki je štela le 7 in pol čete, ker je ostal z delom njegovih enot polkovnik Danese v Splitu, je prodirala iz Makarske ob obali dalje do Gradaca, kjer se je vkrcala in odplula proti Stonu; tam sta se ji pridružili še dve četi 4. slunjskega graničarskega polka. General Milutinović se je 2. januarja 1814

izkrca v Gružu, kamor je že 3. in 4. januarja prispel tudi njegov odred iz Stona. Bataljon 1. liškega, 2 četi 4. slunjskega graničarskega polka, bataljon vstašev in eskadron banderialnih huzarjev je iz Gruža prodiral proti Dubrovniku, kjer je pustil 3 čete in z ostalimi enotami krenil 5. januarja proti Kotorju, a se je že 13. januarja spet povrnil pred Dubrovnik. Ob obali je razporedil 3 baterije in potem čakal zavezniške pomoči komodorja Hosta. Deli dubrovniške garnizije generala Montricharda, ki jo je sestavljalo 700 vojakov 4. italijanskega lahkega pehotnega polka, 50 mož 4. slunjskega graničarskega polka ter 400 narodnih gardistov, nekaj francoskih topničarjev in orožnikov, so v noči med 20. in 21. januarjem naskočili avstrijske baterije, ki jih je že prej spopolnil komodor Hoste z 2 možnarjema, 6 osemnajstfuntnimi in 2 šestfuntnima topovoma. Med izpadom enot generala Montricharda so Avstrijci zajeli predstraže narodne garde. Čeprav so 22. januarja skušali Avstrijci osvojiti ključno utrdbo Imperial, jih je zavrnila trdnjavska posadka, da so se morali umakniti v Gruž, kjer jih je varovala angleška vojna mornarica. 21., 22. in 23. januarja je angleško topništvo obstreljevalo utrdbo Imperial z 10 topovi, ki so jih razpostavili na cesti Dubrovnik—Sv. Jakob. Hrvaški bataljon je zavzel Bosanko in Brgat ter tako zavaroval angleško baterijo. Premoč združenih avstrijsko-angleških sil je prisilila posadko utrdbe Imperial, da jo je 26. januarja zapustila in se umaknila v Dubrovnik. Po padcu utrdbe Imperial, ki je varovala Dubrovnik od severa, je bila nadaljnja obramba mesta zaman, zato je general Montrichard prepustil Angležem in Avstrijcem Dubrovnik in utrdbo Imperial, ki so jo 29. januarja zasedle enote avstrijsko-angleškega odreda. Francoska garnizija generala Montricharda je zapustila Dubrovnik, se v lukj vkrcala na ladje ilirske flote in odplula v Ancono. Avstrijci so v Dubrovniku zasegli 163 topov francoskega topništva.

Še pred koncem leta 1813 je angleška vojna mornarica v imenu guvernerja okupirala otoke nekdanje Dubrovniške republike: Dakso, Šipan, Lopud in Koločep. Na Hvaru se je 10. novembra izkrcał angleški major Slossor z angleškimi enotami in od delkom 3. ogulinskega graničarskega polka. Njegov odred je še isti dan zavzel mesto. Le utrdba Napoleone se je še upirala obleganju kapetana Kneževića vse dotlej, dokler je ni uspelo osvojiti 14. novembra, ko

se je vdala tudi posadka utrdbe Espagna. Avstrijci so od Angležev zahtevali, da jim poleg Visa, Lastova, Mljeta, Korčule in Hvara izroče tudi dubrovniške otoke, vendar jim niso ugodili, ker se je Avstrija pridružila koaliciji šele po njenih očitnih uspehih. Angleži so zasedli otočje vse dotlej, dokler ne bi drugače odredil angleški admiral Freemantle.

Ruska vlada je 21. septembra iz Petrograda obvestila svojega zaveznika črnogorskega vladiko Petra I. Petrovića Njegoša, da je minila dobra tri leta trajajoča nevtralnost zaradi Napoleonove kontinentalne blokade, ki je močno škodovala ruskemu gospodarstvu, predvsem pa zaradi ustanovitve Velikega Vojvodstva Poljske na škodo Rusije. Črnogorska vojska je prekorčila ilirsko-črnogorsko mejo, obšla Maini Gradino (1282 m) in pri Martinovičih krenila po cesti proti Budvi. Ko so se Črnogorci približali Budvi, se je med 22. in 23. septembrom v tamkajšnji garniziji uprl 3. ogulinski graničarski polk, katerega pripadniki so ubili svojega poveljnika, francoskega kapetana, in poleg njega tudi orožniškega brigadirja. Črnogorcem je upor hrvaških graničarjev omogočil, da so 23. IX. zavzeli z njihovo pomočjo Budvo. Po tem vojnem uspehu je krenil črnogorski vladika s svojo vojsko dalje proti Boki in 23. septembra obkolil utrdbo Sv. Trojice, katere posadka je obvladovala cesto Budva—Kotor. Utrdbo je branil poročnik Campagnola s 40 vojniki 4. bataljona 4. italijanskega lahkega pehotnega polka. Uspelo mu je, da je z nekaj vojniki odšel iz trdnjave, toda Črnogorci so ga opazili in ga za skalami čakali v zasedi. Ko je s svojimi 8 vojniki došel do njih, so ubili njega in nekaj njegovih spremljevalcev, ostanku pa se je posrečilo, da se je umaknil v Škaljare in Kotor. Po kratkem boju z italijanskimi vojniki, ki so še ostali v trdnjavi, so vanjo vdrli Črnogorci in jo oplenili. Med plenjenjem je nastal v trdnjavi požar, ki je zajel kmalu tudi smodnišnico, da je eksplodirala in popolnoma razrušila utrdbo. Črnogorci so se umaknili z njenih ruševin in se pridružili oblegalcem pred Kotorom.

Vhod v Kotorski zaliv so branile baterija na rtu Oštri, baterija v Hercegovem, baterija pri Rose, 2 bateriji na rtu Verigi in baterija na otoku Sv. Djordje pred Perastom. Črnogorci so 28. septembra osvojili baterijo na rtu Verigi. Zato so bili topničarji pri Rose prisiljeni, da so zabili ustja cevi svojim topovom in jih tako onesposobili, da bi se jih poslužili Črnogorci, sami

pa so se umaknili v Hercegnovi. Med črnogorskim obleganjem Kotora je priplula 13. oktobra angleška fregata Bacchante, ki ji je poveljeval komodor Hoste, v Kotorski zaliv in se vsidrala pred Hercegnovim. Fregato je spremljal brik. Vojska črnogorskega vladike in bližina angleških vojnih ladij je opogumila posadke v Dobroti, Perastu in Risanu, da so se 14. oktobra uprle. Prebivalci Perasta so v mestu zavzeli utrdbo. Hrvaška posadka na otoku Sv. Djordje je umorila francoskega poveljnika Calamana in se vdala Črnogorcem. Bokeljčani in Črnogorci so 14. novembra napadli Hercegnovi, kjer se jim je pridružila še hrvaška garnizija. Hercegnovsko trdnjavo Espagnol je branil polkovnik Holevacz, poveljnik 3. ogulinskega graničarskega polka. Ker ni imel moštva, temveč le peščico častnikov in topničarjev, se je umaknil iz trdnjave in se vdal Angležem. Komodor Hoste je razorožil branilce in zaplenjene topove vkrcal na ladjo ter odplul pred Kotor. Izpred Kotora je odplul do otoka Sv. Djordja, kjer je vkrcal še topove tamkaj osvojene baterije, nato je z osmimi topovi odplul proti Dubrovniku. V noči med 28. in 29. oktobrom je 350 hrvaških vojakov kotorske garnizije razorožilo italijanske vojake. Ker je general Gauthier s svojimi oslabljenimi silami pričakoval vdor črnogorske vojske v mesto, se je umaknil v trdnjavo Sv. Jovan, kjer mu ne bi mogli škodovati topovi, ki so jih Črnogorci postavili pred mestom. Ko je nevarnost minila, se je general Gauthier znova premestil v mesto in utrdil mestna vrata. Kotorska garnizija, ki ji je poveljeval Mihajlovič, je štela le 25 hrvaških graničarjev in 300 Italijanov, med katerimi so bili poleg pešcev tudi topničarji in orožniki. V Dobroti so se zbrali 10. novembra delegati vseh bokeljskih krajev in sklenili s Črnogorci zvezno pogodbo. Sestavili so tudi začasno vlado pod predsedstvom črnogorskega vladike Petra I. Petrovića Njegoša, v kateri je bilo 9 Bokeljčanov in 9 Črnogorcev. Začasna vlada je dalje vodila operacije proti Kotoru. Pravoslavni člani vlade so na skrivaj poslali odposlanca Savo Plamenca k ruskemu carju Aleksandru I., da bi v Petrogradu dosegel s pogajanjmi z rusko vlado, da bi postali Boka Kotorska in Črna gora ruski protektorat. Katoliška stranka se je pa nasprotno hotela podvreči avstrijskemu cesarju Francu I. Angleški komodor Hoste se je s svojimi vojnimi ladjami v začetku januarja 1814 ponovno pojavil pred Kotorom s topništvom. General Gauthier se je s svojo gar-

nizijo 4. januarja vdal Angležem, ki so mu dovolili, da je zapustil Kotor in odšel s svojo garnizijo v Fermo.

Eskadrila angleške vojne mornarice, ki ji je poveljeval komodor Hoste iz sestava flote admirala Freemantla in je imela svoje oporišče na otoku Visu, je prepustila zavzeto Boko črnogorski vojski, s katero je sodelovala v vojnih operacijah v Boki Kotorski. Komodor Hoste je Črnogorcem 12. januarja izročil še Kotor in potem odplul proti Dubrovniku. Tako je postal črnogorski vladika Peter I. Petrovič Njegoš absolutni gospodar Boke Kotorske. Ko je prispel komodor Hoste v Dubrovnik, je sporočil generalu Milutinoviću o zavzetju okrožja Boke Kotorske in ga obenem obvestil o političnem položaju v teh mestih. Avstrijce je močno vznemirilo širjenje črnogorske oblasti proti Jadranskemu morju.

Zato je avstrijski general Milutinović z 10 četami, ki so skupno šteje 3.600 mož in 15 ladjami odplul iz Dubrovnik in 6. januarja prispel pred Hercegnovi, kjer ga je že pričakovala črnogorska vojska na bojnih položajih. Črnogorski vladika Peter I. Petrovič Njegoš ga je opozoril 7. januarja, da je črnogorska vojska zavzela Boko v imenu ruskega carja Aleksandra I. in, da bi lahko avstrijsko nasilje tako razjarilo Črnogorce, da bi prenehalo zavezniško razmerje med Črno goro in Avstrijo. Ker niso uspela pogajanja med generalom Milutinovićem in črnogorskim vladiko o prepustitvi okrožja Boke Kotorske avstrijskim oblastem, se je moral vrniti v Dubrovnik odred generala Milutinovića.

Dobović iz Prčana je 16. marca sporočil generalu Milutinoviću, da pred Hercegnovim pričakuje 2.000 Avstrijcem vdanih Bokeljčanov avstrijsko vojsko, da bi jim pomagala Črnogorcem iztrgati Boko Kotorsko. 2 bataljona avstrijskega odreda sta ostala v Dubrovniku, z bataljonom 1. liškega in s četo 4. slunjskega graničarskega polka je pa Milutinović krenil proti Hercegnovemu. Ko je končno došel tja, ga ni pričakal niti en Bokeljčan, temveč le pogumna črnogorska vojska, ki je zasedla strateške višine okoli mesta in z minami prisilila odred generala Milutinovića, da se je moral naglo umakniti.

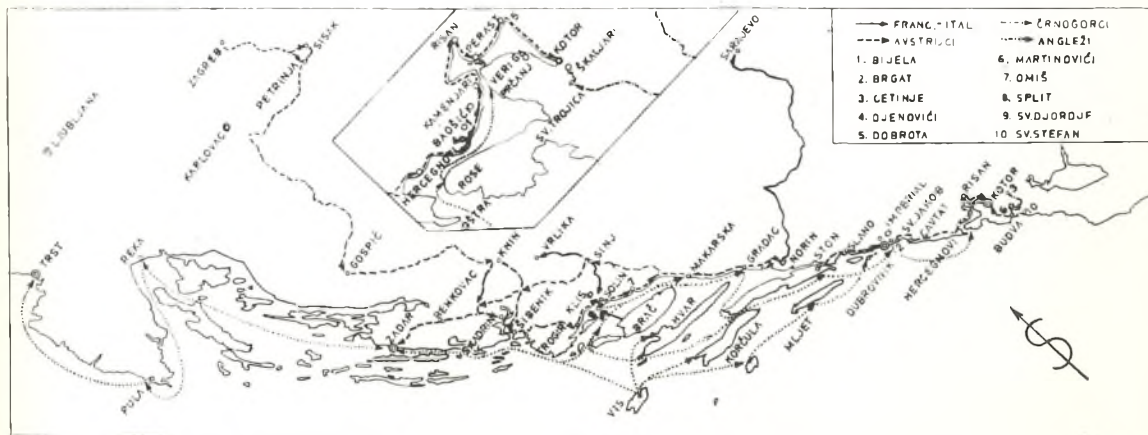
Neuspehi avstrijske vojske so prisilili avstrijskega generalmajorja Tomašiča, da je 17. aprila napovedal vojno Črnogorcem. V Dubrovnik so pričele prihajati nove enote avstrijske vojske. Vojna galija je

pripeljala dva bataljona in poljske topove. Milutinovičev odred se je povečal za nekaj tisoč mož. Pred odhodom iz Dubrovnika so se uprli hrvaški vojaki, ki so med obleganjem Dubrovnika prebegli k Avstrijcem. Graničarji 4. slunjskega graničarskega polka, ki so se naveličali dolgotrajnega vojskovanja, so hoteli, da jih vojaške oblasti demobilizirajo in po dolgih letih službovanja v enotah mejne pehote vrnejo na njihove domove, vendar so jih Milutinoviču zveste enote zajele in prisilile, da so krenili v Cavtat, kjer se je 5. junija zbralo 26 čet; te so šteje 3.600 mož. Zbrane enote so potem krenile proti Kotoru, le del Milutinovičevih čet, topove in strelivo so vkrcali na 15 ladij, ki so odplule proti Boki Kotor-ski.

General Milutinović se je 7. junija pojavil pred Hercegovnim. Ko mu je uspelo razorožiti mestno posadko, njegovim 4 četam pa nadzorovati okoliške komunikacije, so druge njegove enote lahko napredovale proti rtu Verigi. Vojnih operacij v Kotor-skem zalivu se je udeležila tudi avstrijska flota s sodelovanjem angleškega brodovja. Zavzela je baterijo na rtu Rose. Vendar ni mogla doseči Verige zaradi močnega vetra in so se morale ladje vsidrati v Komburški ožini. Brodovje je doseglo svoj cilj šele zvečer, ko se je polegel veter. Medtem je močna skupina Črnogorcev in Risancev napredovala proti Danovicim, in je trdno sklenila pred napadalci braniti vsako ped zemlje. Kljub temu, da so srdito napadali avstrijske položaje, so morali odstopati korak za korakom, dokler niso dospeli do Baošića. Tudi v tem naselju se niso mogli obdržati, morali so se umikati dalje preko Bijele in so se ustavili šele v Kamenarijih, kjer so se utrdili za nizkim kamenitim zidom. Istočasno so se ustavile Milutinovičeve

čete na zavzetih položajih na rtu Verigi, kjer jim je uspelo 9. junija uničiti črnogorsko baterijo, katere moštvo se je umaknilo. Kljub tem uspehom avstrijske vojske ni mogel Milutinović prodreti neposredno do Kotora, kar mu je branila posadka v Perastu. Tretjina prebivalcev Risana je sestavljala uniformirano stražo začasne črnogorsko-bokeljske vlade, zato je Milutinović zagrozil Risančanom v posadki Perasta, da bo avstrijska vojska streljala njihove rojake, če se posadka v Perastu ne bo pokorila njegovim enotam, ki so prodrle že na strateške višine Boke Kotor-ske in patroljirale po gorskih stezah, ki vežejo severovzhodni del Boke Kotor-ske s Črnogoro. Te enote so varovale pred črnogorskim presenečenjem avstrijske kolone, ki so prodirale ob obali. Medtem se je bližalo zahodni obali Kotor-skega zaliva avstrijsko brodovje z desantnimi enotami, ki so nameravale zavzeti Prčan, z ostanki odreda pa je general Milutinović šel po obali proti vzhodu skozi Drahovac in Dobroto. Iz Prčana je došel tudi del odreda, ki je zavzel mesto in nasproti obale pri Kotoru zavzel svoje bojne položaje. Združene avstrijske enote so se pričele bojevati z glavno črnogorskih sil, ki je počasi izgubljala zemljišče. Ko se je zmračilo, je glavna črnogorske vojske začela napadati položaje Milutinovičevih enot, druga skupina levo in desno krilnih bočnih enot črnogorske vojske je s pobočja vzpetin okoli Kotora valila skale na presenečeno avstrijsko vojsko. Milutinovičev odred se je moral umakniti v naselja, ki obkrožajo Kotor, avstrijski generalštab se pa je nastanil v Dobroti in Prčanu.

Naslednji dan, 10. junija, se je nadaljeval boj med črnogorsko in avstrijsko vojsko. Šele zvečer je enotam generala Milutinoviča uspelo potisniti Črnogorce nazaj v

Kotor. Enote avstrijskega odreda, ki so obvladovale vzhodno področje Kotorskega zaliva med Kotorom in črnogorsko mejo, so zavrnilo pomožno kolono črnogorske vojske, ki je prodirala iz Cetinja na pomoč vladikovi vojski v Boki Kotorski. Avstrijska flota je 11. junija razporedila plovne objekte svojega brodovja pred Kotorom in s topništvom začela obstreljevati mesto. Ker se je Peter I. Petrović Njegoš zavedal premoči avstrijske vojske, je predlagal kapitulacijo s pogojem, da izobesijo Črnogorci rusko zastavo v Kotoru. Avstrijci so sprejeli njegov predlog in na obali je zaplapolala ruska zastava. Črnogorska vojska je nato zapustila Kotor in se vrnila v črnogorsko kneževino.

Avstrijski major Dubović se je potem izkrčal v Sv. Stevanu, obkolil naselje, ki se je še branilo, in hotel prodirati iz Budve preko Grbalja (Župe) do Kotora. Med obleganjem Sv. Stevana in Budve je njegovim enotam zmanjkalo živeža in posadkama obleganih mest je uspelo njegovo vojsko potisniti do Kotora, kjer se je oskrbel s potrebnimi za nadaljnje obleganje. Končno mu je moral črnogorski polkovnik Nikić predati Budvo in se vrniti po cesti preko Maina Gradine nazaj v Črno goro.

Naslednji mesec je Avstrija pridobila tudi otoke nekdanje Dubrovniške republike, ko so jih 16. julija 1814 Angleži evakuirali: Šipan, Lopud in Koločep. Angleške mornariške enote so 15. julija zapustile tudi Hvar, ki mu je 20. julija sledila Korčula in 27. julija še zadnje oporišče flote admirala Freemantla Vis. Avstrijski cesar Franc I. je 8. avgusta ponovno organiziral nekdanje dalmatinske vojaške enote.

S prenehanjem obstoja zadnje ilirske province Dubrovnik in Kotora se je končalo v Sloveniji, Hrvaški in Dalmaciji obdobje dolgotrajnih vojn in z njimi tudi despotizem vojaškega diktatorja, ki je napredne pridobitve francoske revolucije podredil svojim stremljenjem. Čeprav je koalicija hotela ponovno vzpostaviti nekdanji absolutistični plemiški režim v evropskih državah, so bila hotenja njenih voditeljev brezuspešna, da bi v gospodarstvu in politiki dosegli predrevolucionarne družbene odnose. Tlačanstvu bližnji režim, ki

bi omejeval gospodarsko moč buržoazije je prenehal že med veliko francosko revolucijo, dokončno pa je zamrl pod Napoleono vo vlado, ki je stremela z osvajanji zagotoviti Franciji prvenstvo v Evropi.

Zavezniške koalicijske vojne sile so na podlagi Pariškega miru 1814 in sklepov Dunajskega kongresa 1815 ozemlje nekdanje Ilirije vrnilo Avstriji. Provinca Vojna Hrvaška je postala sestavni del Vojne krajine. Iz teritorialnih področij bivše Ilirije. le brez provinc Dalmacije in Dubrovnika s Kotorom, je 1816 Avstrija ustanovila Kraljevino Ilirijo. Prekosavsko Hrvaško so 1822 priključili banovini. Province Kranjska, Koroška in Istra z Gorico so postale 1849 sestavni del avstrijskih kronskih ozemelj. Od tedaj do konca prve svetovne vojne je bila kraljevina Ilirija le še imenski pojem v naslovu avstrijskega cesarja.

OPOMBE

Slovstvo: Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, V. zvezek, Doba manufakturne in začetek industrijske proizvodnje ter hitrega razkrajanja fevdalnih organizacijskih oblik od srede XVIII. do srede XIX. stoletja. Založil Oddelek za tisk in propagando Glavne zadruge zveze, Ljubljana 1962, str. 129-151. — Holz, Oberst Georg Freiherr von: Die innerösterreichische Armee 1813 und 1814, A. Edlinger's Verlag, Wien und Leipzig 1912, str. 1-60, 86-88, 98-108. — Horsetzky Adolf: Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigen Feldzüge in Europa seit 1792, L. W. Seidel & Sohn, Wien 1905, str. 270-275. — Kamon: Napoleonovi ratovi, Vojnoizdavački zavod JNA, Vojno delo, Beograd 1957, str. 280. — Pisani Paul: La Dalmatie de 1797-1815, Editeurs Alphonse Picard et Fils, Paris 1893, str. 454-476. — Potemkin V. P.: Zgodovina diplomacije, prvi zvezek, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1947, str. 562-592. — Specialni repertorij krajev na Koroškem. Izdala c. kr. centralna statistična komisija, Alfred Hölder, Wien 1894. — Specialni repertorij krajev na Kranjskem. Izdala c. kr. centralna statistična komisija, Alfred Hölder, Wien 1894. — Tauber Oscar und Dollecsek: Die oesterreichische Armee 1700-1867, zvezek 8. str. 266-278, zv. 9. str. 289-316, zv. 11, str. 349-355, 375-378, zv. 12, str. 380-401, zv. 13, str. 403-442, zv. 18, str. 579-621. — Mal Josip: Zgodovina slovenskega naroda, Najnovejša doba, Družba sv. Mohorja, Celje 1928, str. 84-86. — Vojna enciklopedija, Beograd, I. 1958, str. 725, II. 1959, str. 356-652, III. 1960, str. 671-673, IV. 1961, str. 787.

KROG IN BUZINCI

IVAN ZELKO

K obravnavanju zemljišča Belmure in srednjeveške Sobote pritegnem še področje naselbin *Krog* in *Buzinec*. O Krogu ni podatkov, da bi v srednjem veku pripadal gospodarskemu dvoru v Soboti. Vendar se za XI. in XII. stoletje more domnevati, da so ga podobno kot Petanjce prištevali k širšemu zemljiškemu kompleksu, namreč k zemljišču Muri, točneje Notranji Muri ali Belmuri.

V bližini Sobote je bilo v srednjem veku naselje Buzinci, pri katerem je treba rešiti problem lokalizacije in presoditi, ali ni morda kraj Buzinci istoveten s Pribinovo Buzinico.

1. CERKVENA DESETINA V KROGU

Do srede XIX. stoletja se je ohranila cerkvena desetina v kraju Krogu, katere začetek sega v XIII. stoletje. Okoliščine o nastanku desetine nam podaja listina iz leta 1298.¹ Tega leta se je osebno oglasil v Pannonhalmi grof in jobagio Železne županije Machya iz Nemes-Csóa, da bi pred benediktinskim konventom uredil svojo in ženino oporoko. Z darilnico, ki jo je ob tej priložnosti izdal pannonhalmški konvent, podeljuje grof Machya v svojem imenu in v imenu svoje bolne žene Helene, ki zaradi notranjih nemirov v državi in dalje poti ni mogla osebno priti v Pannonhalmo, vasvárskemu kapitlju več naselij »cum omnibus utilitatibus et pertinentiis«. Med podeljenimi naselbinami je tudi Krog ob Muri, ki ga je žena Helena podedovala po svojem prvem možu Ezavu (Isou) in ga sedaj daruje cerkvi sv. Mihaela v Železnem gradu z željo, da bi bila ona in mož Machya pokopana v tej cerkvi. — Grof Machya je vzel s seboj v Pannonhalmo pismo ženino oporoko, ki jo je naredila v navzočnosti dominikanskega priora in brata Blaža iz Szombathelya ter šesterih sosednih duhovnikov, ko je težko zbolela.

Z navedeno listino, ki jo hrani v svojem arhivu vasvársko-szombathelyski kapitelj, si je vasvárski kolegiatni kapitelj pridobil določene zemljiške pravice nad Krogom. Toda sčasoma je ista pravica prešla na gyórski stolni kapitelj, za katerega je vasvárski kapitelj izterjaval desetinski dohodek. Kdaj in kako se je to zgodilo, je vprašanje zase. V novem veku si pač gyórski kapitelj lasti desetino in desetinski dohodek v Krogu, o čemer pričata najemni pogodbi iz let 1841 in 1847, s katerima daje gyórski kapitelj občini

Krog desetino v zakup. Listini sta javnosti malo znani in se v madžarskem izvirniku ter v slovenskem prevodu glasita:²

*Szerződés*³

Mi alább irtt Győri káptalan mind azon már régi időktől fogva legjobb jussal minket illető dézmát és dézmabéli jövödelmet, mely T. N. Vassvármegyében fekvő Korongi helységbiül jár, és mely általunk ennek előtte rész szerint kész pénzül, rész szerint külömbféle javakban, és productumokban beszédettett, vagy pedig az esztendőknek és időknek mi volta szerint hol nagyobb, hol kevesebb árendába kiadattott az említett Korongi helységnek, vagyis a helység községének hat egymás után következő esztendőkre, ugymint 1839-ik esztendőtől 1845-ik esztendeig minden második esztendőn fizetendő 17 f és 27 cr. p. p. árendában által adjuk olly formán: hogy a nevezett Korongi helység 1841, 1845, 1845-ik esztendőknben, mindenkor october hónapnak 10-ik napján a felebb kitett árenda pénzeket maga költségén biztos embere által Szombathelyre elküldeni, és ott a mi Tisztünknek, vagy ki-küldöttünknek letenni köteles legyen, a mit ha elmulasztana, négy forint büntetést fizetni tartozzon, melyet a káptalan minden bíró nélkül is rajta meg vehessen. A midőn pedig ezen árendálásnok ideje eltelvén 1845-ik esztendőben a szokott két esztendőbéli árenda le fog fizettetni, akkor ezen szerződésnek tovább való terjesztése végett Expressussai által magát jelenteni el ne mulassa a többször nevezett helység. — Mi pedig Korongi helységnek községe ezen szerződésnek minden pontyait ezennel elfogadjuk. — Melynek nagyobb erősségére ezen szerződés levél mind két részről alá irattatott, és meg petsételtvén, két hasonló párban elkészült, és költ Norsinczon 5-ik Juný 1841.

Győri káptalan

L. S.

Horváth András T. N. győri

káptalani Urod. ügyvéd

L. S.

x Horváth Mihály Korongi Helység
öreg bírója

x Zsálig Iván Korongi Helység
eskütje

Agustich Sándor Tettes N. Vas Vármegyének
(Juras...) ac SzBírója előtt

L. S. (izginul pecát)

Hogy tizenhét forintokat 27 errokat ezüst pengő pénzben tevés végett a T. Győri Káptalannak kezemhez vettem ezennel megismérem. Költ Szombathelyen 2^{ik} Octoberban 1841.

Az az 17. for. 27. crr. ezüst p. pénzben.

Kráncsics József, Apát Szombathelyi Kanonok és Pápóczi Perjely mint a T. Győri Káptalannak Megbizotja.

Hogy tizenhét forintokat 27 errokat ezüst pengő pénzben mint a T. Győri Káptalannak járándó Dézma pénzt a Korongi helység részéről mint az előbb irt Káptalannak megbizottja kezemhez vettem ezennel megismérem. Költ Szombathelyen 23^{ik} Octoberban 1845.

Az az 17. for. 27. cr. p. p.

Kráncsics József Apát és Szombathelyi Ór Kanonok.

Hogy 17 forintokat 27 errok. ezüst pengő pénzben mint a T. Győri Káptalannak 1844 és 1845 évekre járándó Dézma pénz nekem hiány nélkül lefizették ezennel megismérem. Költ Szombathelyen 29^{ik} Septemberben 1845.

Az az 17. for. 27. cr. pengő pénzben.

Kráncsics József Apát és Szombathelyi Ór Kanonok.

Prevod:

Pogodba

Mi podpisani győrski kapitelj dajemo v najem desetino in desetinski dohodek, ki se nas z vso pravico tiče že od davnih časov, kateri nam pripada v Železni županiji ležečem kraju Krogu in katerega smo si dali zbirati deloma v gotovem denarju, deloma v različnem blagu in pridelkih, — ali pa ga izdajali imenovanemu kraju Krogu v najem, kdaj za večjo, kdaj za manjšo (najemnino): po kakovosti let in časov; ali (tako) tudi (sedaj) dajemo krajevni občini v najem za šest naslednjih zaporednih let; namreč za leta od 1839 do 1845, da se vsako drugo leto plačuje 17 f. 27 cr. p. p. na ta način, da je imenovana kroška občina dolžna v letih 1841, 1843, 1845 vsakokrat 10. oktobra na svoje stroške po zanesljivem človeku poslati v Szombathely zgoraj določeno najemnino in jo tam izročiti našemu uradniku ali odposlancu. Ako bi se to opustilo, bi bila (občina) dolžna plačati štiri forinte kazni, katero bi mogel kapitelj od nje izterjati tudi brez vsakega sodnika. — Ko bi ta najemni čas v letu 1845 potekel, tedaj naj ne opusti večkrat imenovani kraj, javiti se po svojih zastopnikih zaradi podaljšanja pogodbe, (kako) se bo plačevala običajna dvoletna

najemnina. — Mi pa občina Krog s tem sprejemamo vse točke te pogodbe. Zaradi večje veljavnosti je bila pogodbeni listina od obeh strank podpisana in opremljena s pečati in izgotovljena v dvojniku ter datirana v Noršincih dne 5. junija 1841.

Győrski kapitelj

L. S.

Horváth Andrej, odvetnik

č. győrskega kapiteljskega gospostva

L. S.

Horváth Mihael, župan kraja Krog

Zsálíg Ivan, zapriseženec
kroškega kraja

Pred Aleksandrom Agustichem. (zapriseženec?) in sodnikom ugledne Železne županije⁴

L. S.

S tem potrjujem, da sem prejel sedemnajst forintov 27 krajcarjev v srebrnem pengő denarju v dobro č. győrskega kapitlja. Datum v Szombathelyu 2. oktobra 1841.

To je 17 for. 27 kr. v srebrnem pengő denarju.

Kráncsics Jožef, opat (—)

somboteljski kanonik in prior (kraja)
Pápóc kot pooblaščenec č. győrskega kapitlja.

S tem potrjujem, da so mi brez primanjkljaja izplačali 17 forintov 27 krajcarjev v srebrnem pengő denarju kot pripada č. győrskega kapitlja kot desetinski denar od kraja Kroga kot pooblaščenec prej omenjenega kapitlja. Datum v Szombathelyu 23. oktobra 1843.

To je 17 for. 27 kr. p. p.

Kráncsics Jožef, opat in somboteljski kanonik de vigilantia.

S tem potrjujem, da so mi brez primanjkljaja izplačali 17 forintov 27 krajcarjev v srebrnem pengő denarju kot pripadajočo desetino č. győrskega kapitlja za leti 1844 in 1845. Datum v Szombathelyu 29. septembra 1845.

To je 17 for. 27 kr. v pengő denarju.

Kráncsics Jožef, opat in somboteljski kanonik de vigilantia.

Druga listina, datirana v Noršincih dne 7. junija 1847, se v besedilu strinja z objavljenim. Razlika je v letnicah, ker se pogodba nanaša na čas od 1846—1851, in v znesku najmnine, ki je zvišan na 17 forintov in 32 krajcarjev. Občino Krog so zastopali: Matija Bölent, župan, Ivan Zsálíg in Štefan Bratkovics, zapriseženca. Vsi trije pečati (győrskega kapitlja, kapiteljskega odvetnika in Aleksandra Agusticha, sodnika Železne župa-

nije) so neokrnjeni. Najeminski znesek je bil na navaden način plačan le za prvi dve leti (1846, 1847) 28. septembra 1847. Nadaljnega plačevanja ni bilo.

2. ZEMLJIŠKA GOSPOSKA KROGA V SREDNJEM IN V ZACETKU NOVEGA VEKA

Najstarejši znani zemljiški gospod Kroga je bil Ezav (Isou = Ezsau⁸), za katerega zve-mo iz listine iz l. 1298.¹ Več kot o imenu pa listina ne poroča.

V letih 1331, 1353, 1355, 1421, 1436 in 1468 se kot zemljiška gosposka na ozemlju Kroga omenja rodbina, imenovana Kroška (... de Korogh).⁶ Simonov sin Nikolaj je bil iz Kroške rodbine in se javlja v letih 1353 in 1355.⁷ Toda l. 1350 si Krog lasti magister Nyku' iz Nagymártona. Kot svojo posest ga pre-pusti svojemu sorodniku Oliveru, kraljev-skemu zakladniku in sodniku z namenom, da naseljuje in uživa področje Kroga. Isto-časno se Oliver obvezuje, da bo oba Kroga, Rakičan (Reketye) in še nekatere druge nase-lbine na Madžarskem, vrnil, ko bo Nykul to hotel, po Oliverovi smrti pa so jih dolžni vrniti Oliverovi bratje in sinovi z vsemi pra-vicami.⁸

Podoba je, da je prav ta Nykul bil vzrok spora, ki je nastal zaradi zemljiških pravic do Kroga med Kroško rodbino in imenova-nim Nykulom. Spor sta reševala deželna sodnika Tomaž (1353) in Drugeth (1355), vendar po dveh letih spora ni prišlo do pomiritve.⁹

L. 1444 sta si zemljiško pravico nad Krogom, Radostinci in pristavo Vrbovčan (Bor-bochan) prisvajali rodbini Taplan in Kys-faludy. Rodbina Taplan se omenja tudi leta 1456 kot zemljiški gospod v Krogu.¹⁰

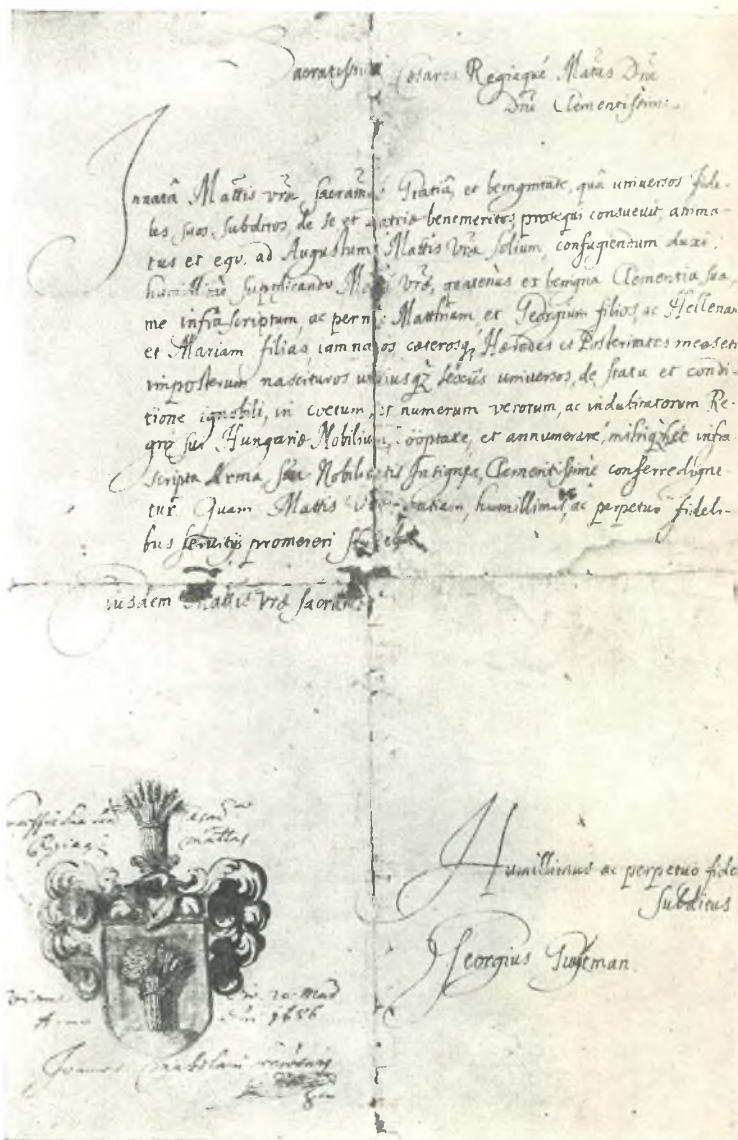
Zaradi pomanjkljivih podatkov je težko določiti, v kakšni obliki in v kolikšnem obsegu so si posamezne rodbine pridobile in uživale zemljiške pravice v Krogu in na njegovem področju.

Zanimivo pa je, kar pravi o zemljiški gosposki v Krogu vizitacijski zapisnik iz leta 1698, da je Krog *posest svobodnikov: bona nobilium*.¹¹

Med kroške svobodniške rodbine spada *Lipičeva* (Lipich) rodbina, ki stopa v ospred-je v XVII. stoletju in se omenja l. 1632.¹² V stari soboški cerkvi je imela kripto (pred l. 1743).¹³ Iz l. 1749 sta znana Anton in Bal-tazar Lipič. Zadnji je bil podžupan Železne županije.¹² L. 1778 nastopa Ivan Lipič kot zemljiški gospod v tišinski župniji (v Ran-kóvcih) in v kraju Lukáčovci.¹⁴

Primer, kako se je povzpел zaradi zaslug za domovino iz nižje družbene stopnje v višjo, je bil *Jurij Gujtman*, ki si je z odo-

britvijo cesarsko-kraljevske pisarne na Du-naju z dne 20. marca 1686 pridobil plemiški naslov zase, za svoja sinova Matijo in Jurija ter hčerki Heleno in Marijo, za vse svoje dediče-potomce, rojene in ki se bodo rodili še v bodoče. Listina o Gujtmanovem plemiškem naslovu se je ohranila do današnjih dni. Po tradiciji izvira iz kroškega področ-ja.¹⁵ Zato jo v tej zvezi objavljam. Sestav-ljena je v slogu XVII. stoletja.¹⁶ Značilen je njegov grb: na zelenem podnožju in modrem ozadju stoji pokoncu postavljen rumeno-rjav pšenični snop. Podoben grb v enaki barvi je tudi na vrhu grba (prim. sliko listi-ne). Spodnji del grba je pravi grb, medtem ko je nad grbom postavljeni pšenični snop čeladni okras.

Listina, s katero je Jurij Gujtman zaprosil leta 1686 za plemiški naslov

Izvirno besedilo Gujtmanove prošnje za podelitev plemiškega naslova z odobritvijo grba je naslednje:

Sacratissim(a)¹⁷ Caesarea Regiaque Matas
Dne Dne Clementissime

Innata Mattis vrae Sacram(ae) Gratia, et benignitate, qua uniuersos fideles suos subditos, de se et patriae benemeritos, prosequi consuevit, animatus et ego, Ad Augustum Mattis vrae Solium, confugiendum duxi, humillime supplicando Ma... vrae, quatenus ex benigna Clementia sua, me infrascriptum, ac per me Matthiam, et Georgium filios, ac Hellenam et Mariam filias, iam na(t)os, ceterosque Haeredes et Posteritates meos etiam imposterum nascituros utriusque Sexus uniuersos, de statu et conditione ignobili, in coetum et numerum verorum, ac indubitatorum Regni Sui Hungariae Nobilium coopere et annumerare, mihiq(ue) et infrascripta Arma, seu Nobilitatis Insignia, Clementissime conferre dignetur, Quam Mattis Vr... (G)ratiam, humillimis, ac perpetuo fidelibus Seruitiis promereri st(ud)eb(o).

Eiusdem Mattis vrae Sacram(ae?)

Humillimus ac perpetuo fidelis subditus

Georgius Gujtmán

Concissit Sua Sacr. Caesarea

Regiaque Mattas

(grb)

Vienne Die 20. Mart.

Anno Dni 1686

Joannes Matolani Secretarius(?) mp.

Izmed kroških svobodnikov XVIII. stoletja so znani: Jožef Zelko, ki mu je umrla leta

Pečat győrskega kapitlja na listini o cerkveni desetini v Krogu z dne 7. VI. 1847: Marija s kruno na glavi je obrnjena na svojo desno stran; v naročju drži otroka Jezusa

1759 hčerka (ex Korong nobilis Josephi Zelko infans puella Anna),¹⁸ ter Mihael Ščap (Schapp) in Žižek (Sisek), ki sta kot »nemešnjaški« priči nastopila l. 1777 v Turnišču ob pravdi, na čigavem področju stoji turniška cerkev.¹⁹

3. KOLONIZACIJSKO STANJE KROGA V SREDNJEM VEKU

Na področju današnjega kraja Kroga razlikujejo v XIV. stoletju dve naselbini: Veliki in Mali Krog (1331: Nogkorug;²⁰ 1350: duas Kurugh;²¹ 1355: Nogkorongh;²² 1405: Kyskorogh²⁰).

V sosesčini Kroga, še na njegovem področju, se v srednjem veku omenja naselbina, ki jo v historičnih zapiskih najdemo v teh-le oblikah: Orbocha (1331),²³ Vrbochanrucy (1355),²² Wrbashanrevi (1355)²⁴ in Borbochan.²⁵ Naselbina je izginila. Protestantki vizitacijski zapisnik iz l. 1627 je ne pozna. Po podatku iz l. 1351 je bila v mejah Velikega Kroga (inter metas possessionis Nogkorug). Pri historičnem zapisku iz l. 1355 je krajevnemu imenu Wrbachan- dostavljena madžarska beseda -revi (rév), slovenski brod. Iz dostavka -revi (brod) je moči sklepati, da je bilo naselje v bližini Mure, kjer je bil brod čez reko.

Skupno s Krogom je omenjena l. 1444 naselbina Radostinci (Radoztynez),²⁶ ki je pa zaradi pomanjkanja podatkov ni moči lokalizirati. Le toliko se predpostavlja, da je bila v bližini Kroga. Morda bi podrobna preiskava tamkajšnjih ledinskih imen nakazala smer, kje moramo iskati zemljiški prostor izginulih naselbin Radostincev in Vrbočana.

4. BUZINCI

Krajevno ime *Bozynch* istoveti Klebel z naseljem *Businiza*,²⁷ kjer je v razdobju 840 do 859 salzburški škof Liupram za kneza Pribine posvetil cerkev.²⁸ Zato nas zanima, kje je bil kraj *Bozynch*, da se presodi, ali obstaja razen jezikovne podobnosti še drug razlog, ki bi podkrepil Kleblovo domnevo.

Naselje *Bozynch* se omenja l. 1366 na področju gornjelendavskega gospostva.²⁹ Natančnejših podatkov, ki bi bili važni pri določevanju lokalizacije kraja *Bozynch*, pa Csánki ne navaja, čeprav ni izključeno, da bi ne bilo kaj več povedanega o naselju *Bozynch* v listini körmendskega arhiva, iz katere je Csánki podatek povzel.

Toda za razjasnitev lokalizacije nam more služiti podatek iz l. 1627, ki navaja krajevno ime *Buzinez* v bližini Murske Sobote.³⁰ Vizitacijski zapisnik iz l. 1627 pravi, da je soboški kantor (ludimagister) dobival hero v vaseh: v Krogu, Buzincih in v Lukačovcih.

Vendar zopet nastopi težava. Krajevno ime Buzinec je po l. 1627 izginilo. Vizitacijski zapisniki iz let 1698, 1756 in 1778, kjer so omenjena vsa krajevna imena na področju soboške župnije, ga ne poznajo. Pač pa navaja vizitacijski zapisnik iz l. 1698 drugo okolnost, iz katere je moči spoznati, kje je bilo naselje Bozynch (1366), Buzincz (1627).

Po vizitacijskem zapisniku iz l. 1698 dajejo bero soboškemu kantorju vasi: Krog, Lukačovci in trg Rakičan.³¹ Namesto kraja Buzinec nastopa l. 1698 Rakičan. Dolžnost dajatve je torej prešla iz Buzinec na Rakičan. Vsekakor je obstajala za to neka vzročna zveza. Severovzhodno od Rakičana, na severni strani Ledave, najdemo ledinsko ime »Büzonsko« (od Buzinsko; na karti Bizensko) in »Büzonski mlin« (na specialni karti napačno: Budinski mlin).³² Semkaj lokaliziram naselje Buzincz,³³ ki se javlja l. 1366 v obliki Bozynch — in je bilo med leti 1627—1698 opustošeno. Uničenje naselja smemo pripisovati turškim vpadom. Podobno so Turki tik pred l. 1627 uničili naselja, ki so bila severovzhodno od Buzinec, namreč Negonce, Tešanovce, Križance, Obranečkovce in Bukovnico. Tri naselja izmed navedenih so v celoti izginila, medtem ko so prebivavci ostali dve naselji Tešanovce in Bukovnico obnovili. Po opustošenju naselja Buzincz so se mogli prebivavci preseliti na zahodno stran Ledave, v sosedni Rakičan, podobno kot so se prebivavci opustošenih krajev Negonce, Tešanovce in Križanec umaknili iz ravnine na bližnje griče, kjer so si zgradili zasilna bivališča, od koder so obdelovali svoja polja v nižjih legah ob požganih in izropanih domovih.³⁴

Opazno je tudi, da je prebivavstvo Rakičana znatno naraslo. L. 1468 je bil kraj Rakičan še kot zaselek (praedium),³⁵ medtem ko je ob koncu XVII. stoletja trg z 229 prebivavci.³⁶ Kajpada je v viharjem XVII. stoletju postal Rakičan privlačen za nezavarovano prebivavstvo zaradi gradu v kraju, ki je prav v XVI./XVII. stoletju prišel do veljave kot obrambna točka v prostrani ravnini.

Prav zaradi dejstva, da so se prebivavci Buzinec zatekli v sosedni Rakičan, more izvirati dolžnost Rakičana, da je po propadu naselja Buzinci Rakičan dajal bero soboškemu kantorju.

Historični zapisek iz l. 1366 pravi, da je naselje Bozynch pripadalo h gornjelendavskemu gospostvu. Dejansko je bilo na meji zemljišč Belmure in Gornje Lendave (Lyndua). V XIV. stoletju pa sta bili obe zemljišči združeni v rokah rodbine Széchy. Zato ga je popisovavec l. 1366 upravičeno prište-

val k zemljišču Lyndwa. Toda po svoji legi je bilo v neposredni bližini Murske Sobotne.

Po ugotovitvi lege se dotaknimo še razlogov, zaradi katerih bi moglo biti krajevno ime Bozynch in Buzincz istovetno z Businizo, kjer je dal knez Pribina postaviti cerkev.

Z jezikovnega stališča ni težavno istovetiti Buzinico z Buzinci, kar pa je težko pri *Pesnici* in *Pušincih*, kamor se najčešče lokalizira Pribinova cerkev v Businizi.³⁷

Madžarska historična zapiska krajevnega imena Bozynch in Buzincz sta podana brez slovenske končnice, podobno kot pri večini prekmurskih krajevnih imen. Glede na druga prekmurska krajevna imena v madžarski navedbi se je celotno krajevno ime glasilo: Buzinci, kakor je tudi narečna ljudska oblika. Sprememba Buzinica > Buzinci je po mnogih stoletjih mogoča kot v primeru: Bukovnica pri Dobrovniku, katere srednjeveško ime je Bukovnik (1326: Bokonuk;³⁸ 1405: Bakonuk³⁹) — in pri krajevnem imenu Dabronc (ob gornjem toku reke Marcala v Zalski županiji), ki je slovanskega izvora⁴⁰ in se omenja l. 1421 v ženski obliki: Konyadobronca.⁴¹

Razvoj imena bi mogel biti: Buzinica (Businiza) > Buzin'ca in pod madžarskim jezikovnim vplivom > Buzinc (Buzincz).

Kakšna je bila cerkev v Buzinici, da je tako brez sledu izginila? O Pribinovih cerkvah v IX. stoletju pravi Milko Kos, da o večini cerkva smemo domnevati, da so bile lesene.⁴² Sicer pa poudarja, da je o zunanji obliki Pribinovih cerkva kaj določnejšega težko reči.⁴³ Pritegnimo še k temu izvajanju madžarskega zgodovinarja Balanyija o po-

Pečat Andreja Horvatha, pravnega zastopnika györskega kapiteljskega gospostva na listini z dne 7. junija 1847. V pravokotnem polju stoji krilati lev z dvignjenim mečem in spreduji šapi. Na vrhu se ponovi isti prizor

deželskih cerkvah na Madžarskem v XI. stoletju, ko so Madžari sprejeli krščanstvo za kralja sv. Štefana; torej na področju nekdanje slovenske Spodnje Panonije. Pravi namreč: »Vaške cerkve so daleč zaostajale v sijaju in velikosti za škofovskimi stolnicami, ki so jih v prvi vrsti zgradili mojstri iz tuje. Po zunanosti so se komaj razlikovale od siromašnih vaških kmečkih koč in so bile večinoma zgrajene iz lesa, v ravnini pa ponekod iz opeke. Ni čudno, ako so se takšne majave zgradbe tako hitro sesule in izginile. Značilno je, da je bil madžarski kralj Ladislav I. komaj pol stoletja pozneje prisiljen z zakonom ukazati, da se znova zgradijo cerkve, ki so zaradi ostarelosti propadle.«⁴⁴

Lesena zgradba kaj lahko brez sledu izgine, kar moremo domnevati tudi o cerkvi v Buzinici. Zlasti še, ako jo prizadene neka katastrofa. Bavarski škofje poročajo leta 900, da so Madžari »požgali božje cerkve in razdejali vsa poslopja, tako da v celi Panoniji, naši največji pokrajini, ni ne ene cerkve.«⁴⁵ Čeprav tega poročila ni vzeti dobesedno, kajti madžarski znanstveniki ugotavljajo, da Madžari krščanstva v Spodnji Panoniji niso v celoti uničili,⁴⁶ vendar pa more vsebovati veliko resnice o cerkvah, ki so bile v bližini nemškega državnega področja po madžarski osvojitvi Panonije — in o katerih so mogli nemški škofje prejeti zanesljivejše podatke, kar moremo domnevati za sedanje prekmursko ozemlje.

Pečat Aleksandra Agusticha, zastopnika Železne županije in overovatelja listine z dne 7. junija 1847: V pravokotnem polju se vidi sprednji del ptiča (divja gos ali raca?), ki se v celoti ponovi na vrhu. Ptič ima s puščico preboden vrat

Ako je utemeljeno Kleblovo naziranje, da je Pribinova Buzinica istovetna s krajevnim imenom Bozynch (1366), Buzincz (1627) pri Murski Soboti, potem se je verska tradicija cerkve v Buzinici nadaljevala v soboški cerkvi,⁴⁷ katere začetki segajo v XI.—XII. stoletje, kot smo videli v sestavku o soboški cerkvi.⁴⁸ Zato bo treba ob ponovnem poskusu lokaliziranja Pribinovih cerkva upoštevati tudi primer Bozynch, Buzincz, predvsem še zaradi dejstva, ker je bilo področje Murske Sobote in ob reki Ledavi naseljeno po Slovencih že ob prihodu Madžarov v Spodnjo Panonijo.⁴⁹

OPOMBE

1. Hazai okmánytár. IV. kötet. Győrött 1867, 95—97 (= Cod. dipl. patr.); Wenzel, Codex dipl. Arp. cont., XII, 627—629. — 2. Listino sem navajal v sestavku: Murska Sobota kot sedež arhidiaconata in cerkveno-upravna pripadnost Prekmurja v srednjem veku. Kronika, XI/1, 42. — 3. V listini je često uporabljen dolgi —s—, ki ga podajem v transkripciji z navadnim —s—. — 4. O službi »föszolgabíró-ja« v preteklosti prim.: Uj idők lexikona, V. kötet. Budapest 1938, str. 2558. — Prvotno je opravljal predvsem sodno oblast. Zato je overjal listine. V novejši dobi je bilo težišče njegove službe v administraciji. O vlogi szolgabírója Agusticha v prekmurski javnosti prim. Vasvármegye, 1898, 514. — 5. Melich J., Szláv jövevényiszavaink (Budapest, 1905), I/2, 175. — 6. Csánki D., Magyarország tört. földr., II, 835. — 7. Nagy, Cod. dipl., VI, 74 in 260. — 8. Zala vármegye története. OKLEVÉLTÁR. I. Budapest 1886, 501 (= Zala Okl.). — 9. Nagy, Cod. dipl., VI, 74, 260—261. — 10. Csánki, n. d., II, 852. — 11. Visitatio canonica 1698, 741. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 12. Vasvármegye, 1898, 567. — 13. Visitatio canonica 1756, 1079. Škofijski arhiv v Szombathelyu; Slepec Janoš, Zgodovina soboške cerkve. Marijin list 1911, 106. — 14. Visitatio can. 1778. Škofijski arhiv v Szombathelyu. — 15. Listino mi je pred vojno izročil na vpogled šol. upravitelj Bela Horvat. — 16. Prim. z listino, ki jo je pisal hrvaški ban Ivan Draškovič cesarju Ferdinandu III. dne 27. febr. 1645 — in jo objavlja Hatvani Mihály, Magyar történelmi okmánytár, a brüsseli országos levéltárból és burgundi könyvtárból, IV. kötet. 1608—1652. Pest, 1859, 291—292. — 17. V oklepaju je rekonstruiran tekst. Listina je strgana in obrabljena vzdolž in počez. — 18. Mrtvaška knjiga župnije Murska Sobota za leto 1759. — 19. Klekl Jožef ml., Na sterom határi lezsi Törniska cerkev. Kalendar Srca Jez. 1912, 56—57, 59. — 20. Csánki, n. d., II, 767. — 21. Zala Okl., I, 501. — 22. Nagy, Cod. dipl., VI, 74. — 23. Csánki, n. d., II, 781. — 24. Nagy, Cod. dipl., VI., 261. — 25. Csánki, n. d., II, 758. — 26. Csánki, n. d., II, 788. — 27. E. Klebel, Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches. Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, 21 (1928), 376. — 28. Prim. M. Kos, Conver-

sio Bagoariorum et Carantanorum. V Ljubljani 1936, 85, 87 — in Fr. Kos, Spomenica tisočletnice Metodove smrti. V Ljubljani 1895, 88. — 29. Csánki, n. d., II, 739. — 30. Payr S., Egyháztörténeti emlékek. I. Sopron 1910, 109. — 31. Visitatio can. 1698, 745. — 32. Prim. Specialna karta: Murska Sobota 4-b, razmerje 1 : 25.000. — 33. Prim. zemljevidno karto »Zemljišče Belmura v XIV. stoletju«. Kronika XI/3, 168. — 34. Payr, n. d., I, 141. — 35. Csánki, n. d., II, 788. — 36. Prim. I. Zelko, Statistika prebivalstva v Prekmurju l. 1698. Kronika VI/2, 87. — 37. Zadevno literaturo glej pri M. Kosu, *Conversio*, str. 122. V zadnjem času sta razpravljala o istem predmetu: Alojz Trstenjak, Kje je bila Pribinova Businiza? *Svet ob Muri* (revija), I (1936), 90—96, in Hans Pirchegger, Wo lag Privinas /Businiza? *Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark*. Graz

1958, 174—175. — 38. Zala Okl., I, 195. — 39. Csánki, n. d., III., 32. — 40. Kniezsa I., Ungarns Völkerschaften im XI. Jahrhundert. Budapest, 1938, 89; — Ján Stanislav, Slovenský juh v stredoveku. *Turčiansky Sv. Martin*, 1948, I, 222; II, 136/137. — 41. Csánki, n. d., III, 45. — 42. M. Kos, *Conversio*, 90. — 43. M. Kos, *Conversio*, 85. — 44. Balanyi György, Vallásos élet — iskolák. *Magyar művelődés történet*. I, 387. — 45. Fr. Kos, *Gradivo*, II, št. 324, str. 245. — 46. Melich J., *Szláv jövevényyszavaink*. I/2, 98—99. — 47. Prim. [Ivan Zelko], Soboška cerkev — prizorišče škofijske proslave 1100-letnice prihoda svetih bratov Cirila in Metoda med Slovane. *Družina* (verski list), 1965, št. 12, str. 95/94. — 48. I. Zelko, Ime Tótság in sedež belmurskega arhidikonata. *Kronika XI/2*, 98—100. — 49. I. Zelko, Zemljišče Belmura. *Kronika XI/5*, 176—177.

IZ ZGODOVINE NEGOVE

SLAVICA PAVLIC

ZGODOVINA GRADU

Na prijaznem griču višine 282 m, ki ga obdajajo krog in krog dolinice — nekoč jezera — se dviga grad Negova, ves v zelenju vitkih jagnedov in drugih nasadov.

Tik gradu stojita cerkev in župnišče, nato šoli in nekaj kmečkih hiš. Kraj sam ima tudi nekaj zgodovinskih znamenitosti. Tukaj so odkrili neolitske najdbe, kamne, tk. im. »gromske strele«, pa tudi hallstatsko-ilirske gomile tk. im. »negovske čelade«. Tudi v poznejši dobi najdemo Negovo kot zelo razgiban kraj. V srednjem veku je tod vodila živahna trgovska cesta, ki nam o njej pričajo benečanski napisi. Vas se prvič omenja v listini, izdani med letom 1106—1124. Prvi znani lastniki Negove in okolice so bili grofje Spanheimi, ki so jo okoli leta 1120 podarili šentpavelskemu samostanu na Koroškem.¹ Prvotni grad je verjetno postavil slovenski plemič Negroj, po katerem je tudi kraj dobil ime »Negova«.² Negroj je živel okoli leta 1190 pri Pesnici in je bil kot priča navzoč v Mariboru, kjer je štajerski vojvoda Otokar razsodil spor med admontskim samostanom in njegovim komornikom Wulfingom.³ Čigav je bil grad v XIII. in XIV. stoletju, ni znano. Konec XIV. stoletja se omenja plemenita rodbina Winden, katere last je bil tudi Maribor in Betnava (Windenu), nato rodbina Perneggi. V XV. stoletju so bili vedno pogostejši boji med Avstrijo in Madžarsko na eni strani, na drugi strani pa skupne borbe s Turki, ki so vedno globlje prodirali v naše kraje. V bojih med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem

Matijo Korvinom je kralj Matija dosegal vedno večje uspehe. Kralj Matija je že zasedel Nižjo Avstrijo do Aniže, tudi Dunaj se mu je vdal leta 1485, pokrajine med Dravo in Muro so bile v ogrski posesti, kjer sta vključeni tudi Ormož in Negova.⁴ Leta 1487 je kralj »Matjaž« zasedel grad Negovo z okolico. Na ta dogodek spominja krogla z letnico 1487 nad vrati starega gradu. Grad je prepustil grofu Juriju Zagorskemu, sinu Jana Vitovca, ki mu je dal v zameno Krapino. Po smrti kralja Matije — umrl je leta 1490 — je dobil vsa posestva njegov zvesti stotnik Jakob Sekelj, ki je obljubil zvestobo cesarju ter mu izročil vsa solnograška mesta in druga posestva, ki so si jih Ogri priborili na Štajerskem. Zato je moral tudi grof Jurij zapustiti Negovo in se vrniti nazaj v Zagorje. Negovo je cesar Friderik 1492 prepustil za plačilo ponovno Jerneju Perneggiju. Jernej je odstopil Negovo svojemu bratu Štefanu. O njem nam ni znano nič drugega, kakor to, da so umrli on in njegova brata Jernej in Viljem brez moških dedičev. Tako so ta posestva prišla v tuje roke.

Kmalu nato zasledimo Negovo v posesti slavne družine Trautmannsdorf. Trautmannsdorfi so dali mnogo hrabrih junakov in modrih državnikov, spadajo pa med najstarejše in najslavnejše plemenite rodbine na Avstrijskem. Njihova domovina je Štajerska, zasledimo jih že leta 984. Zanimiv je tudi rodbinski grb, ki stoji nad vhodnimi vrati starega gradu.

Prvotni grb je ščit od zgoraj navzdol, razdeljen v dve polovici: ena je bela, druga

rdeča. V sredini je šestperesna roža z zlatim popkom. Rože pomenijo blaginjo, njihova rdeča barva po spominja na kri, ki jo morajo prelititi za domovino, vladarja in cerkev. Rože v grbu so posebno častno znamenje. Bele rože pomenijo nedolžnost srca, čednost, hrabrost in čisto ljubezen. Grb se je spreminjal tako, kakor so si grofje širili posestva s porokami ali z vojnami.

Rodbina Trautmannsdorf je imela grad Negovo z okolico v svoji posesti od XVI. do konca XIX. stoletja.

Prvi znani lastnik Negove iz rodbine Trautmannsdorf je bil Adam, ki se je leta 1529 boril pred Dunajem, a so ga pri Osijeku ujeli Turki, pozneje pa so ga odkupili. Po njegovi smrti je dedoval brat David, a za njim najmlajši sin Janez Friderik, ki je 25. decembra 1579 kupil od Sigmunda Welzerja pl. Ebersteina še Gleichenberg. Grof Janez Friderik je z drugimi plemenitaši v času protestantizma podpiral širjenje novega nauka, vendar je kmalu postal vnet katoličan in ustanovil kaplanijo pri Negovi leta 1592, ko se je morda pričel tudi prvi pouk. Bil je tudi predsednik dvorskega vojaškega svetovalstva ter je verno in zvesto služil trem cesarjem Ferdinandu I., Maksimilijanu II. in Rudolffu II.

To je tudi obdobje vedno hujših turških napadov, ki so leta 1605 napravili veliko škodo na grajskem posloplju in podložnih vaseh. V nekem vladnem poročilu iz leta 1606 je zapisano, »da so divjaki ropali in požgali skoraj vse k Negovi spadajoče vasi in kar so pustili, uničili so cesarski vojaki, zato podložniki ne morejo plačati davkov«. Leta 1612 je dal Janez Friderik grad popraviti (letnica je vklesana nad vhodnimi vrati), toda je že 14. aprila 1614 umrl, pokopan v Trautmannsdorfu. Za njim je dedoval najmlajši sin in najslavnejši Trautmannsdorf Maksimilijan, drugi ustanovitelj Negove. Leta 1615 je dal sezidati novi grad, vendar se je tu zelo malo zadrževal, ker se je pogosto udeleževal vojnih pohodov; tako je leta 1648 po končani 30-letni vojni odločal pri mirovni pogodbi, ker je veljal za odličnega državnika. Umrl je kot tajni svetovalc na Dunaju leta 1650. Poročen je bil z grofico Zofijo, s katero je imel sedem sinov, ki jim je v oporoki zapustil in razdelil obširna posestva. Negovo je dobil Ferdinand Ernest kot fidejkomis (neprodajno dedno rodbinsko posestvo). Za mladoletnega Ferdinanda je oskrboval graščino njegov starejši brat Franc Anton, lastnik Gleichenberga, Trautmannsdorfa in Ljutomera. To važno listino (oporoko) sta podpisala svetovalec Martine in Slavata, znana v zgodovini,

ker so oba protestantje dne 13. maja 1618 v Pragi vrgli skozi okno.

Ferdinand Ernest je moral braniti Negovo pred divjimi Kruci, ki so zelo pogosto ropali vas in okolico, celo pogosteje od Turkov.

Med mnogimi sovražniki, ki so napadali kraje med Muro in Dravo, so bili tudi Kruci. Beseda »Kruc« pomeni drznega in neustrasnega korenjaka pa tudi podivjanega človeka. Kruci so se bojevali pod geslom »za svobodo«, a krucoovski denar ima napis »pro libertate« — za svobodo. Prve sledove Krucev zasledimo že v času cesarja Maksimilijana I. Okoli leta 1514 se je zbralo več kot 10.000 ogrskih kmetov, da bi šli nad Turke. Po zgledu križarjev so si pripeli na desno ramo ali na prsi rdeč križ in po tem križu — latinski crux — so se imenovali Kruciaci, okrajšano — Kruci. Zbrani kmetje z voditeljem Jurijem Dosom pa niso šli nad Turke, marveč so plauli nad osovražene ogrske graščake in nastala je ogrska kmečka vstaja. Odslej so se vsi nezadovoljnježi, navadno tolpa, ki je plenila in uničevala, imenovali na sploh Kruci.

Ko so Turki korakali proti Dunaju, jim je kazal najkrajšo pot »kralj Krucev«, njegove tolpe pa so ropale in požigale vasi. Niso plenili samo blaga in živine, marveč so tudi z ljudmi ravnali kakor Turki; streljali so jih in mučili. Še hujši pritisk in nasilje so čutili naši kraji v začetku XVIII. stoletja, ko je stopil na čelo ogrskim vstašem — Kruccem — Franc Rakoci II., sin Helene, hčere umorjenega Petra Zrinjskega. Njegove čete so se utaborile in razširile po vsem Murškem polju.⁵ Toda kljub močnim sovražnim napadom je grof Žiga Trautmannsdorf dosegel nekaj več uspeha v borbi proti podivjanim Kruccem z oboroženo vojsko 8. februarja 1704. S pomočjo radgonskega mestnega župana Draša sta pognala Kruce v Muro, kjer jih je mnogo utonilo. Maksimilijan Sigmund pa je 14. februarja 1704 potkolkel Kruce pred Ljutomerom. Leta 1711 je bila Rakocijeva vstaja zadušena in so napadi z ogrske strani prenehali do leta 1848.

Maksimilijan Sigmund je umrl leta 1751. Kdo je bil potem lastnik Negove, je težko ugotoviti, verjetno Franc Norbert, grof Trautmannsdorf, ki je leta 1786 umrl. Konec XVIII. stoletja se kot lastnik Negove imenuje Ferdinand, sin Franca Norberta. Za njim je dedoval njegov sin Ferdinand, ki se imenuje, »Fürst zu Trautmannsdorf = Weinberg und Neustadt am Kocher, gefürsteter Graf von Umffenbach itd.,« toda se je le malo zadrževal v Negovi, večji del je preživel na Dunaju. Kakor druge graščine tako je imela tudi Negova svojo gosposko (sod-

nijo). Ves okraj, ki je hribovit, je imel v XVIII. stoletju 11.000 oralov in štel 1530 hiš s 4700 prebivalci v 38 občinah, okoli leta 1840 pa je obsegal okraj 19 davčnih občin. Podložnike je imela graščina v 468 hišah, ki so bile razdeljene v 15 uradov ali županij. Ko je cesar Ferdinand z najvišjim patentom 7. septembra 1848 odpravil podložništvo s tlako, desetino in davščinami, se je morala graščakom plačati primerna odškodnina in je zato bila na Dunaju osnovana posebna komisija s podkomisijami za deželo. Sodno oblast so opravljali v graščakovem imenu oskrbniki, ki so oskrbovali posestvo.

V XIX. stoletju je grad Negova vedno bolj propadal, ker so živeli lastniki na svojih pomembnejših posestvih v Gleichenbergu, v Negovi pa je bila pristava, ki so jo dajali v najem oskrbnikom, katerim so se podložniki vedno bolj upirali.

Med prvo svetovno vojno so lastniki graščine v Negovi bili in ostali grofje Trautmannsdorfi. V stari Jugoslaviji je graščina morala oddati nekaj zemlje, ki jo je odvzela agrarna reforma. Vinogradi in poljedelski del je bil ločen od gozdnega dela. Upravniki posestev so svoj položaj izrabljali v svojo korist. Grad je hitro propadal, novi del gradu je leta 1938 uničil požar. Upravniki niso imeli nobenega razumevanja, da bi novi del gradu obnovili. Tako je graščina živorarila. Med drugo svetovno vojno so si lastniki ponovno priborili pravico do svojih posestev. Po en član grofovske družine je od časa do časa bival v gradu in skušal uveljaviti svoje pravice.

Po končani drugi svetovni vojni se je položaj precej spremenil. Grofje so se umaknili v Avstrijo, posestvo je postalo ljudska lastnina in se je na njem osnovala kmetijsko-produktivna zadruga. Prejšnji hlapci in viničarji so postali zadržniki, solastniki. Vendar je velika škoda, da grad tako propada. V starem delu gradu danes stanujejo zadržniki delavci, v novem gradu, ki je pogorel, pa je skladišče.

Danes od vsega bogastva in sijaja ni nič ohranjenega. Vse dragocenosti so že pred prvo svetovno vojno odpeljali na Dunaj, kar je ostalo, je bil prazen in poškodovan grad, ki bi ga z večjimi denarnimi sredstvi preuredili v lep kulturno-zgodovinski spomenik iz XII. stoletja. Negova z gradom in lepo okolico bi lahko razvila turizem. Nedaleč od gradu leži lepo negovsko jezero, ki ga je turistično društvo Gornje Radgone nekoliko uredilo, zlasti kopalni prostor za odrasle in otroke. Pokazali so se že prvi uspehi pri obnovi negovskega jezera. V pretekli sezoni je bilo zelo živahno v okolici

jezera. obiskovali so ga zlasti nedeljski izletniki tako domači kot tuji.

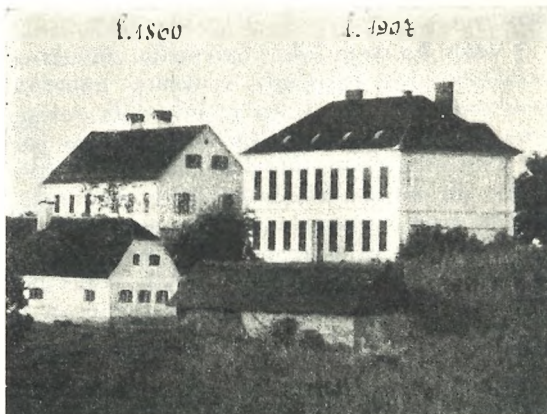
Tako bi tudi obnovljeni grad pripomogel k razvoju turizma v Slovenskih goricah.

USTANOVITEV IN RAZVOJ SOLE V NEGOSKI

Še preden je stalo šolsko poslopje v Negovi, so že v XVII. in XVIII. stoletju poučevali mladino cerkveni uslužbenci, ki so bili hkrati učitelji. Tako lahko z veseljem ugotovimo, da v Negovi v Slovenskih goricah obstoji ena najstarejših vaških šol, ki je praznovala že svoj 350-letni jubilej.

Prvi učitelj v Negovi, ki ga navaja graščinski račun iz leta 1612, je bil Adam Škorjanec. Za njim so službovali Planina Matej, Menhart Matej, Raab Simon, Raab Janez-Jurij, Faber Koloman, Vrtnjak Franc, Markovič Simon, Ganster Franc, Domanjko Bernard, Žižek Simon⁶ in zlasti Bizjak Michael (1768—1783), ki je postal učitelj v prvem pomenu besede.

Iz arhivskega gradiva, ki se hrani v Gradcu pod signaturo XIX-D-18, je razvidno, da je bila dne 3. oktobra 1617 v času službovanja cerkovnika Matije Planina druga vizitacija. Dokument navaja naslednje: »Aeditus vocatus Mathias Planina per lectionem cathelisticam, quam diebus dominicis semper hora pomeridiana habebit et rogatus ea.« Iz tega je razvidno, da je bil pouk že pred letom 1617, torej v času učitelja Adama Škorjanca, ki ga navaja račun kot prvega učitelja v Negovi. Na podlagi odredb cesarice Marije Terezije in Jožefa II. je bila ustanovljena šola v Negovi leta 1783, kakor je to razvidno iz nkekega graščinskega poročila iz leta 1796. Šola je obiskovalo v začetku le malo učencev, čeprav so bili vsolani kraji: Negova, Lokavci, Kunova, Spodnji in Gornji Ivanjci. Število učencev se je gibalo od 3 v letu 1791 in 1792 do 152 v letu 1848.⁷

Stara in nova šola v Negovi

Šolsko poslopje, tj. učilnica z mežnarijo, postavljeno v letih 1784—1786, je postalo kmalu pretesno in ga je bilo treba razširiti. Tako je Negova dobila novo šolsko poslopje leta 1860 in s tem je postala šola dvorazredna. K že omenjenim krajem so se vsolale še vasi Ivanjševeci, Stavešinci in le do leta 1882 Lastomerci. Število šoloobveznih otrok je vedno naraščalo in tako je bilo v šolskem letu 1874-75 246 in v letu 1879-80 že 365 učencev in učenk, zato je bila šola razširjena v trirazredno. Dne 19. julija 1902 je okrajni šolski svet v Gornji Radgoni z odlokom št. 359 odredil razširitev šole v štirirazrednico na podlagi odloka c. k. deželnega sveta v Gradcu z dne 17. julija 1902 št. 5711, ker je znašalo poprečno število otrok v zadnjih treh letih 500. Zoper ta odlok sta se občini Negova in Ivanjševeci pritožili, vendar je prosvetno ministrstvo na Dunaju to pritožbo zavrnilo.

Kljub prejšnji razširitvi šole se je število učencev hitro večalo, tako da je ministrstvo prosvete v Beogradu z odlokom dne 13. avgusta 1927 dovolilo razširitev v petrazrednico, ker pa ni bilo na razpolago pet učnih sob, so uvedli za 2 razreda menjalni pouk.

Že v šolskem letu 1934-35 je število šoloobveznih otrok naraslo na 529. Glede na zakon o narodnih šolah z dne 5. decembra 1929 in razdelitvijo šole na osnovno in višjo ljudsko šolo ter učnega načrta za osnovne, oziroma višje ljudske šole, je bilo nujno potrebno, da se šola ponovno razširi. In 24. julija 1935 je bila šola v Negovi razširjena v šestrazrednico, tj. odprli so dva razreda višje osnovne šole.

Ponavljalna šola in nedeljski tečaji pa v vsej dobi negovske osnovne šole niso bili uvedeni, vsaj zabeleženo ni o tem nikjer.

V šoli se je uradovalo v nemškem jeziku, tj. uradni dopisi so se vodili v nemščini, precej tiskovin je bilo dvojezičnih, predvsem razrednica, imenski katalogi, dnevniki, spričevala.

V času, ko se je šola hitro širila, dotedanji prostori niso ustrezali svojemu namenu, predvsem pa takrat, ko je bila šola razširjena v štirirazrednico. Tedaj je okrajni šolski svet z odlokom dne 14. avgusta 1903 odredil, da mora krajevni šolski svet takoj pričeti s pripravami za zidavo nove šole ter načrt predložiti najkasneje do konca oktobra leta 1903. Tedaj so se pričeli pojavljati razni načrti za razširitev stare stavbe ali za postavitev nove. Tako se niso mogli zediniti in se je stvar zavlekla do avgusta leta 1905, ko je bil izdelan natančen proračun za stavbo. Leta 1906 se je začelo z zidavo. V novem šolskem posloppju se je pričel pouk dne 16.

septembra 1907. Za novo šolo so nabavili tudi novo opremo. Staro šolsko poslopje je bilo preurejeno v učiteljevo stanovanje. Sedaj sta v kraju dve šolski poslopji; staro, zidano leta 1784, popravljeno in dozidano leta 1860, ter obnovljeno leta 1906, je služilo za upraviteljevo in učiteljsko stanovanje ter za eno učilnico. Novo šolsko poslopje, zidano leta 1907, je služilo le za šolske namene in je imelo 4 učilnice in 5 kabinetov. Stavba je zelo lepa, zračna in prostorna ter v lepem kraju. Okoli stavbe so nasadi, vrt, vinograd in trta. Tukaj je pouk potekal nemoteno vse do razpada stare Jugoslavije. Šolski obisk ves čas obstoja negovske osnovne šole ni bil preveč zadovoljiv. Zelo slab je bil v času prve svetovne vojne, ko je primanjkovalo moške delovne sile. Zlasti v pomladnih mesecih nam statistika kaže, da je poprečno manjkalo tudi do 70% vseh šoloobveznih otrok. Poleg tega so se širile nalezljive otroške bolezni kakor ošpice, škrlatinka in tako je bila vsakokrat ob izbruhu bolezni šola zaprta 14—30 dni, kar je precej oviralo pouk.

Ob razpadu stare Jugoslavije dne 6. aprila 1941 je bila šola v Negovi šestrazredna, tj. imela je šest temeljnih razredov-oddelkov. Potrebni bi bili še dve vzporednici, pa ni bilo niti učiteljstva niti kreditov za vzdrževanje. Na šoli je bilo tedaj vpisanih 152 dečkov in 184 deklic, skupaj 336 učencev in učenk, doma pa je bilo še 7 otrok, ki zaradi duševnih in telesnih motenj pouka niso obiskovali. Učiteljjev je bilo šest, od katerih so bili vsi dalj časa na šoli.

V času druge svetovne vojne se je veliko spremenilo. Učiteljstvo je bilo izseljeno, vojna pa je povzročila veliko škodo. Uničen je bil ves šolski arhiv in inventar, stavba je bila poškodovana. Toda kljub temu so poslopje ves čas vojne uporabljali v šolske namene. Vojska ni zasedla poslopja. Nekaj mesecev leta 1945 je bilo poslopje prazno. Od maja leta 1941 je bil pouk v nemškem jeziku. Poučevali so nemški učitelji, po večini nekvalificirani. Odnos do mladine je bil grob, surov, gospodovalen, psovke, kakor so jih znali dajati Slovincem, so bile vsakdanja duševna hrana. Za potujčevanje je okupator uporabljajl otroške vrtce, jezikovne tečaje za odrasle, organizacijo Hitlerjugend, Mutter und Kind, Frauenschaft in Heimatbund.

Pouk sam je bil v vseh letih nereden ali pa ga sploh ni bilo. Od oktobra do konca junija so šteli šolsko leto, v vmesnih mesecih je bilo mnogo prekinitev iz najrazličnejših vzrokov.

V času NOB partizanskih borb v šolskem okolišu ni bilo. Kraj je preveč ob meji, da

bi se mogle razširiti večje partizanske akcije. Partizanske patrulje so redno nadzorovale okoliš, se zadrževale pri zanesljivih hišah, dobivale podatke in oskrbo. Vaščani sprva niso razumeli, kaj se pravzaprav dogaja, ostajali so ob strani. Toda v letu 1945 je bilo vsem jasno, kakšen bo konec, zato je aktivnost ljudstva naraščala. Tudi terensko delo je postalo precej bolj razgibano. kraji kakor Lokovci in Radvenci so imeli precej terencev, ki so odločno sodelovali z narodnoosvobodilnim gibanjem.

Dogodki so se hitro vrstili drug za drugim, tako je v začetku leta 1945 postajalo nemškimi učitelji — edinim priseljencem — vedno bolj vroče in do aprila leta 1945 so zapustili Negovo. Z umikom Nemcev, Madžarov in vlasovcev so izginili zadnji zatiralci, ki so ob umiku naredili veliko škodo.

Vojna je bila končana, toda njene posledice se niso mogle tako hitro izbrisati. Povsod pri obnovi so bile velike težave, zlasti pri mladini. Kulturna dediščina štirih let je bila kaj žalostna. Redni pouk je omogočila vrnitev domačega učiteljstva. Leta 1945 je bilo vpisanih 151 dečkov in 150 deklic, tako je bila negovska osnovna šola 5-razredna. Šolski okoliš se po osvoboditvi ni dosti spremenil, le upravno se je sedaj razdelil na krajevne odobre: Negova, Lokovci-Radvenci, Ivanjci, Ivanjševci in Stavešinci. Velika ovira pri rednem delu v šoli je bilo prav gotovo pomanjkanje učbenikov, toda kljub tem težavam je pouk potekal še dokaj v redu.

Z odlokom ministrstva prosvete z dne 28. februarja 1947 je šola v Negovi postala sedemletna z osmimi oddelki; poučevalo je vse leto 5 učiteljev, skupno pa je bilo 322 šoloobveznih otrok. Učenci 4. razreda osnovne šole so morali opraviti izpit za prestop v 5. razred sedemrazrednice, oziroma v 1. razred nižje gimnazije. S šolskim letom 1949

do 1950 je bila osnovna šola razširjena v sedemrazrednico, ki je bila odobrena z odlokom poverjenišтва za prosveto in kulturo Maribor z dne 11. januarja 1950. Odobreno je bilo tudi sedem učnih moči, ker pa teh ni bilo, je dejansko potekal pouk v 5 oddelkih. Zaključni izpit po 4. razredu osnovne šole je bil z odlokom ministrstva za prosveto odpravljen. Pojavljale so se težave predvsem pri pouku, ker je primanjkovalo predmetnih učiteljev. Danes je v Negovi popolna osemletna osnovna šola, kjer poučujejo tudi predmetni učitelji. Pouk poteka nemoteno, kljub temu da so dijaki oddaljeni od šole tudi do 4 km in še več.

OPOMBE

1. Krajevni leksikon dravske banovine, str. 586. — 2. Schmutz Carl, Historisch-Topographisches Lexicon von Steyermark. — 3. Krajevno zgodovinska črtica — Negova (grad in cerkev), leta 1892 — rokopis. — 4. Kos dr. Milko, Zgodovina Slovencev, str. 527. — 5. Kovačič dr. Fran, Slovenska Stajerska in Prekmurje, str. 260—261. — 6. O Simonu Žižku najdemo v Bischöfliches diecāsan Arhiv Graz — Protocollum Visitationis totis Arhiv — Distri. — Strafsganges de Annis 1760—1764 XIX-D-15 šte. 575 Maria in Negau habita die 14. 7. 764, na str. 578 naslednjo notico: Ludimagistri Simon Schischegg (Žižek) defacto 4 juvenes instruit in legendo et cantato. — 7. Ostanek France, Pomen šolskih kronik za zgodovino šolstva. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, leto I, št. 3, str. 181.

Viri: Podatki o zgodovini gradu so vzeti iz Krajevno-zgodovinske črtice Negova (grad in cerkev), ki jo je leta 1892 napisal Matej Slekovec, župniku pri sv. Marku nižje Ptuja; rokopis. Podatki so zbrani po arhivskem gradivu. — Ustanovitev šole in njen razvoj je podan po preverjenih izvlečkih iz šolske kronike, ki se hrani v Slovenskem šolskem muzeju.

KOLERA NA KRANJSKEM LETA 1855

OLGA JANŠA

Ob pregledovanju statističnih podatkov o prebivalstvu Kranjske v preteklem stoletju¹ ne moremo mimo dejstva, da je v predmarčni dobi število ljudi precej naraslo, medtem ko opazimo v letih po revoluciji 1848 absoluten padec prebivalstva. V glavnem je to prav gotovo posledica prve železnice in socialne revolucije 1848,² vendar pa je znaten padec prebivalstva posebno 1855. leta nastal tudi zaradi kolere, ki je v tem letu neusmiljeno pobirala ljudi pri nas.

V 50. letih XIX. stoletja je mortaliteta na Kranjskem dosegla 29—30%, nataliteta pa 30—32%, tako da se je naravni prirastek gibal okrog 2,4%, kar je najnižje v vsem XIX. stoletju.³ Najbolj kritično je bilo leto 1855, saj se je takrat mortaliteta dvignila na 42% in tudi nataliteta je padla na 30,5%. Danes si spričo velikega napredka medicine težko predstavljamo, da za neko boleznijo unne v treh mesecih 5748 ljudi⁴ od skupno 478.299 prebivalcev, kolikor jih je štela Kranjska leta 1854.⁵ Toliko jih je namreč 1855. leta zahtevala kolera od približno 19.000 obolelih.⁴

Ob tem dejstvu torej ni čudno, da je bolezen na Kranjskem povzročila velik preplah, čeprav se tokrat ni pojavila prvič in so jo ljudje poznali že prej. Imenovali so jo azijska kolera, ker se je razširila iz Azije, njena domovina pa je Indija. Vse do začetka XIX. stoletja ni prekoračila meje Indije, v Evropo se je razširila 1829. leta po rusko-turški vojni. Slovenskim deželam je v začetku še prizanesla, toda leta 1836 so jo k nam zanesli avstrijski vojaki iz Italije in je zahtevala precej žrtev. Ponovno je epidemija kolere znana pri nas leta 1849, ko so jo spet razširili vojaki, višek pa je bolezen dosegla v novem valu, ki se je leta 1854 iz Rusije širil preko Skandinavije, Anglije, Belgije, Francije in Švice v Italijo in od tod v Avstrijo. Tedaj je v Avstriji zbolelo 662.814 ljudi, umrlo pa 270.915.⁶

Pozneje se je bolezen sicer še večkrat pojavila (leta 1866 in 1886), vendar se je po 1885. letu ljudem ni bilo več treba bati, ker so po Kochovi zaslugi zdravniki poznali njenega povzročitelja — komabacil in so se lahko borili proti njej. Pred tem odkritjem je bila medicina popolnoma brez moči; zdravniki so se trudili, da bi ugotovili vsaj to, kako se bolezen širi, ker jim je bila prava uganka, da je kolera včasih popolnoma preskočila cele pokrajine, kjer je prejšnje leto razsajala, in se pojavila nenadoma nekje, kjer je še sploh ni bilo. Nikakor se niso

mogli zediniti v vprašanju, ali se širi po vodi ali po kopnem. Končno je le zmagala Kochova teorija, da je bolezen nalezljiva in da se prenaša z dotikom, z vodo in s hrano.⁶

Del teh razprav o vzrokih in širjenju bolezni, mnenja priznanih evropskih zdravnikov in vrsto nasvetov so posredovale tudi Bleiweisove Novice slovenskim bralcem. Nekateri nasveti, ki so jih prinesle Novice, so prav zanimivi in bi lahko veljali še danes, veliko pa je tudi takih, ki se zdijo danes smešni, takratni bralci pa so jih verjetno jemali resno. Velikokrat Novice opozarjajo ljudi, naj nikar ne zdravijo bolezni z »domaćimi tinkturami in mazarijami« in naj ne nasedajo številnim vražam. Ravnajo naj se po nasvetih zdravniške komisije in iščejo pomoč pri zdravnikih (N 1854, str. 356, 392, N 1855, str. 234). Leta 1854, ko kolere pri nas še ni bilo, beremo v Novicah v sestavku »K znanstvu ljudskih vraž« spomin na stanje ob koleri 1856: »Da kolera v vas ne pride, so v nekaterih vaseh naše doline o zadnji koleri ženske okoli vasi orale, ene so vlekle druge drevo zadaj držale in tako trikrat okoli vasi šle in zaorale bolezen. Tudi so kurili s takim ognjem, ki so ga vnetili, da so eno poleno ob drugo dergnili. Čez tak mali ogenj, ki so ga napravili zunaj vasi, je vsaki, kateri je želel kolere obvarvan biti trikrat skočil. Al kolere se ni dalo zaorati in je prijemala tudi take, ki so čez ogenj skakali« (N 1854, str. 392). Podobno so poskušali pregnati kolero v neki vasi na Ogrskem in so dva fantiča in dve deklici slekli. fanta vpregli v plug, eno deklico v brano, druga pa je poganjala in tako so šli okrog vasi. Ta postopek je baje 1831 pomagal, vendar ga Novice v tem času ne jemljejo več resno. Prav tako primer neke tirolske vasi, kjer so vsakega tujca ali domačina, ki se je vrnil v vas, prekadili (N 1854, str. 324), Novicam ni všeč. Sredi leta 1855, ko je bila pri nas kolera najhujša, zasledimo v Bleiweisovem časniku tale odstavek: »Na Ogrskem si devajo nekateri žveplo pod podplate zoper kolero. Da je to prazna vraža kakor tista s kufrenim plehom okoli vrata pri nas, vsak pameten človek sam lahko spozna. Veliko pametnejše pa je kar hvalijo tudi na Ogrskem, ako človek povžije včasih požirek brinjevega soka ali dobrega brinjevca, če zraven tega zmerno živi« (N 1855, str. 272). Podoben učinek kot brinovec ima po pisanju Novic pelinovec, in sicer naj bi odrasli moški popili dva kozarca mešanice enega dela pelinovca in dveh delov vode, žene in otroci

pa manj (N 1855, str. 324). O zdravlilu vojaškega zdravnika iz Linza, ki po pisanju nekaterih časnikov ozdravi vsak primer kolere, pravijo Novice: »Čeravno ne verjame mo tega, vendar povemo to zdravilo, katero zamore večkrat pomagati, nikdar pa škodovati, je namreč tole: na trebuh se položi bolniku žakeljček s sogretim ovsom, na želodec pa žakeljček s sogretim lanenim semenom; nad vsak žakelj se položi vroč cegel, k nogam pa tudi gorki cegel« (N 1855, str. 280). Precej nezaupljiv je novičar, ko piše o zdravlilu orientalista C. W. Laneja, »ki se je v Egiptu, Indiji, Siriji in Carigradu vselej poterdil. Polna žlica v štupo stolčernih goršišnih (ženofovih) zern se denc v kozarec merzle vode, ki ga bolnik popije, da bljuvati začne; kakor hitro bolnik po tem ali po kolero sami bljuje, se mu da piten kozarec žganja, kteremu se je po deset v štupo stolčernih zern popra primešalo. Po besedah Lanetovih bolniku berž odleže, potiti se začne in zaspi. Kdo ne bi zaspal, če ni žganja vaju, kakor so ga morebiti v omenjenih krajih, ako ga naenkrat cel kozarec popije!« (N 1854, str. 276.)

Podobnih zdravil je bilo vse polno, ker pa nobeno ni bilo zares učinkovito, so bile v Evropi razpisane visoke nagrade tistemu, ki bi našel zanesljivo zdravilo proti kolero (N 1855, str. 296). Seveda pa je bilo 1855. leta še vsako zdravilo nezanesljivo, ker povzročitelj bolezn ni bil znan, niti niso bili zdravniki enotni v tem, ali je bolezen nalezljiva. Na Kranjskem so bili zdravniki bolj prepričani, da bolezen ni toliko nalezljiva, ker po pisanju Novic po eni strani ne pomaga nobena karantena, po drugi strani pa zdravniki, duhovniki in strežniki ne umirajo bolj kot ljudje, ki z bolniki niso v neposrednem stiku (N 1855, str. 234). Takratna medicina pač še ni vedela, da se bacil kolere ne širi po zraku, temveč po vodi, neprekuhanem mleku in blatu. Izkušnje pa so ljudi tudi marsičesa naučile in so bila zato opozorila ljudem, naj pazijo na snago, pravilna, kajti v revnih družinah in slabih stanovanjih je bolezen pogostejša (N 1855, str. 234). Res je pa tudi, da se je pri nas v poletni vročini večkrat pojavila kolero zelo podobna bolezen, imenovana domača kolero — kolero nostras,⁶ ki ni nalezljiva. Vendar je 1855 prav gotovo razsajala prava nalezljiva kolero, ker sicer ne bi bilo toliko smrtnih obolenj. Večkrat najdemo v Novicah mišljenje raznih dopisnikov, da zbolijo za kolero ljudje zato, ker jih je te bolezn strah, medtem ko zbolijo strežnikov, zdravnikov in duhovnikov zelo malo (N 1855, str. 240). Tudi uredništvo Novic je bilo mnenja, da povzroči

veliko primerov kolere strah. Kot dokaz pa navaja nekega kaznjence, ki so mu obljubili, da bo izpuščen, če bo legel v posteljo, kjer je za kolero umrl neki človek. Kaznjence je pogoj sprejel, a kmalu zbolel, čeprav v tej postelji ni ležal bolnik (N 1855, str. 332).

Kmalu potem, ko se je kolero razširila iz Benetk in Verone proti Reki in Trstu (N 1855, str. 187, 196, 208, 320), so Novice pričele objavljati »Zdraviteljska pisma«, kjer je opisano širjenje in ves potek bolezn ter razna zdravila. Ti opisi bolezn so zelo zanimivi, toda ukrepi zoper kolero so zaradi nepoznavanja povzročitelja najbolj splošni in velikokrat tudi napačni, čeprav so jih svetovali znani evropski zdravniki. Dr. Oppolzer npr. svetuje zmerno življenje, ljudje lahko jedo mleko, kavo, čokolado, mesne jedi razen mastnih, močnate jedi, krompir, fižol, tudi zrelo sadje ni škodljivo. Prav tako voda po njegovem mnenju ni škodljiva, pač pa vino in zato zelo hitro obole pijanci. Današnja medicina je glede vode drugačnega mnenja, tudi neprekuhanu mleku in neoprano sadje je lahko nevarno. Pravilno je priporočal ta zdravnik snago stanovanj in celo dezinfekcijo stranišč s klorovim apnom, čeprav ni vedel, da se bacil zadržuje v blatu bolnikov ali preboleznikov. Zelo so po njegovem nevarne driske, tak človek mora takoj leči in piti kamilični, melisin, metin ali lipov čaj (N 1855, str. 226, 227). Neki drug zdravnik priporoča bljuvalno sodo za bruhanje, tretji spet gorčični obkladek na trebuh in noge (N 1855, str. 230) itd., vsi pa skušajo preprečiti drisko, s katero se kolero pričinja. Po opisu sledi driski bljuvanje, žeja, krči v mečih, zamolkel glas, upadla lica, potenje, včasih izpuščaji, bolnik je mrzel po telesu, ima slab puls, pomodri, kri mu zastaja, prav tako voda. Najhujša je tako imenovana »suha kolera«, ko se bolniku zapro vsa izločala in ostane vsa hrana v želodcu in črevesju. Novice naštevajo slaba znamenja bolezn, kot so krvava smrdljiva sokrvica, lepljiv pot, puls se ne čuti, bolnik je ledeno mrzel. Dobro znamenje je, če se telo ogreva, puls okrepi in če izloči bolnik veliko vode. Takole modruje pisec v Novicah: »Da zdravniki še nimamo gotovega zdravila, ki bi vselej pomagalo, ne more noben umen človek nam očitati, ker so neozdravljive bolezn bile in bodo, dokler bo svet stal in zakaj? Po naših mislih so bolezn tista dolga roka Višje Previdnosti, ktera žive stvari kliče iz tega sveta, preden so še dosegle višjo starost, da delajo drugim prostor. Kaj bi nek začeli, ako bi vsak človek umerl, ko ga je starost pod koš spravila!« (N 1855, str. 238.)

Poglejmo sedaj, kako se je bolezen leta 1855 širila pri nas in kateri kraji so bili najbolj prizadeti. Že 1854. leta, ko na Kranjskem še ni bilo nobenega primera kolere, drugod pa je bolezen že razsajala, so Novice poročale o kolери med vojaki v Kronstadtu (N 1854, str. 220), Varni, Smirni (N 1854, str. 252), o širjenju te bolezni v Franciji (N 1854, str. 220, 328), v italijanskih mestih Genovi, Neaplju, Milanu in Bologni (N 1854, str. 268, 292, 296). Ko je bolezen izbruhnila na Dunaju in na Ogrskem, se je nevarno približala slovenskim deželam (N 1854, str. 324, 328, 332, 336, 348, 352, 356, 384). Zdi se, da se je spomladi 1855 kolera iz Benetk in Verone širila proti Reki in Trstu (N 1855, str. 187, 196, 208) in od tod na Kranjsko. Zanimivo je, da bolezen k nam ni prišla z Dunaja, temveč z italijanske strani, kajti čez Trst je Kranjska veliko trgovala, poleg tega so bolezen prinesli tudi vojaki, največ pa verjetno begunci iz Trsta. Če lahko verjamemo Novicam, je do srede julija 1855. leta pribežalo na Kranjsko iz Trsta okrog 25.000 beguncev. Ti so pač mislili, da se bodo z begom rešili strašne bolezni, ki je v njihovem mestu povzročila dnevno okrog sto novih obolenj in 20 do 40 smrtnih primerov (N 1855, str. 227, 228, 232, 235, 240). Toda beg jih ni rešil in nehote so s tem škodovali kranjskim prebivalcem, kjer so bolezen še bolj razširili. V Trstu je bil strah tolikšen, da so bežali celo zdravniki (N 1855, str. 232).

Pri nas so najbolj trpeli kraji, ki so bili bliže Italiji in Trstu. Med najbolj prizadetimi so bili Ajdovščina, Vipava in Postojna (N 1855, str. 248). Takole piše v Novicah neki dopisnik iz Postojne: »Politični okraj postojnski šteje 11.400 duš, nekateri dan je po trideset mrličev. Na Krasu so pokopališča vse premajhna in ker zemlje ni, se trupla ne morejo dosti globoko pogrezati. Postrežbe še celo nobene ni, revščina tare ljudi. Od bolnika bežijo, ne obljube, ne žuganje in kazni mu strežaja ne pripravijo. Po več bolnikov leži brez pomoči v izbici, starci, mladi in otroci, kdaj celo merlič med njimi. V Cerknici je dosti boljši. Zdravniki sicer prihajajo, ljudje si pa kolikor morejo tudi sami pomagajo, posebno s tem, da eden drugemu streže; k bolniku hitijo sosede, znanci, ga pokrivajo, grejejo, dergnejo, ga smerti branijo po vsi moči, in resnično jih tam izmed velicega števila malo umrje« (N 1855, str. 296).

Ko se je iz notranjskih krajev bolezen vedno bolj širila in grozila vsej Kranjski posebno pa Ljubljani, so na pobudo deželnega glavarja ustanovili zdravstveno komisijo z grofom Hohenwartom na čelu. Res

kolera Ljubljani ni prizanesla, značilno pa je, da se je pojavila v Ljubljani najprej med vojaki in je bilo v vojaški bolnišnici že 70 smrtnih primerov, ko med civilisti ni bilo še nobenega (N 1855, str. 236). Vendar pa v primerjavi s podeželjem, posebno z Notranjsko, v Ljubljani ni bilo prehudo. Tako je npr. od 13. julija, ko je umrl prvi Ljubljančan, do 24. avgusta 1855, ko je bila bolezen na višku, umrlo 58 ljudi (tu niso vštetji vojaki). Medtem pa je v posameznih manjših notranjskih naseljih kolera do tega časa zahtevala tudi po 60 žrtev. Žalostno je pismo nekega dopisnika iz Zagorja na Notranjskem: »Na Ternovskem 140, na Knežkem okoli 60, na Zagorskem 50 komaj mesec starih grobov. Sto hiš šteje naša vas pa je v njej 40 ljudi manj, 100 jih pa še bolnih ječi. Sosedje se sosedov ogibljejo in nosače umerilih je treba večkrat s silo skup spravljati. V Koritnicah je zmed 290 prebivavcev kolera v 14 dneh čez 50 pobrala in skor vsak se je moral z njo boriti. V veliko hišah je ob enem ležalo po dvoje, troje, šteroje in zlasti v revnih, brez postrežbe, brez čedenja, v strašnem smradu in bolečinah!« (N 1855, str. 267.)

Poleg Notranjske sta največ trpeli Bela krajina in Kočevska. Najbolj ogrožene kraje, tudi Črnomelj in Kočevje, je v kritičnem času obiskal kranjski deželni glavar grof Chorinsky (N 1855, str. 267, 289 295). Na njegovo priporočilo so tem krajem poslali najnujnejšo prehrano, kajti zaradi bolezni so že sicer revni kraji gospodarsko še bolj oslabei. Tudi bogatejši in rodovitnejši kraji na Kranjskem leta 1855 niso mogli izkoristiti dobre letine, ker je veliko žita ostalo nepožete in veliko travnikov nepokošenih, zato je bilo tudi tu treba ljudem pomagati z živili. Večkrat zasledimo v Novicah trditve: »Iz revščine in pomanjkanja se dela kolera. Zato revnim zdrav živež, meso, kruh!« (N 1855, str. 260.) Posamezniki, kot Lovro Toman, J. Navratil, kranjski deželni glavar Chorinsky in razni bogatejši meščani so dajali prispevke za nakup hrane za revne (N 1855, str. 252, 256, 267). V najbolj kritičnem obdobju, tj. v mesecu avgustu in septembru, so pozivi za »milodare« vsakdanji pojav (N 1855, str. 259, 264, 267). Prav tako niso bili nobena redkost razglasili zdravstvenega odbora v Ljubljani (te razglase so prinašale Novice v Oglasniku), kako naj se prebivalci zadržijo, da bodo ob času kolere ostali zdravi. Iz teh razglasov vidimo, da so Ljubljano razdelili na okraje in vsak okraj je dobil zdravnika, preskrbeli so tudi vozove za skrben prevoz. Za revne meščane je bilo poskrbljeno tako, da so jim zdravniki

smeli napisati recept, s katerim so dobili zdravilo zastoj. S posebnim zdravnikovim nakazilom so dobili tudi živež (Novice 1855, Oglasnik št. 24). Poleg tega je zdravniški odbor zahteval prepoved prodaje sadlja, skrb za pravilno prehrano, iskanje zdravniške pomoči in ne mazačev. Ljudje naj bi se varovali prehladov in raznih alkoholnih pijač, priporočajo pa, da se vodi primeša nekoliko vinskega kisa ali žganja, bolniki pa naj bodo toplo odeti, stanovanja morajo biti čista in snažna. Od domačih zdravil priporoča Razglas zdravniškega odbora v Ljubljani čaje iz lipovega cvetja, mete, melise in kamilice ter dodaja: »pokoj duha in zmereno redno življenje to je od nekdanj najboljša in naturi najbolj primerna bramba zoper boleznici« (N 1855, Oglasnik št. 25).

V avgustu in septembru so Novice stalno poročale o »milodarjih« za bolnike, te pomoči se je nabralo precej, posebno ker so nekateri posamezniki prispevali velike vsote, npr. škof cesarske vojske J. M. Leonhard je dal za bolnike ljubljanske škofije 20.000 fl. (N 1855, str. 284.) V Ljubljani so sprejemali prispevke c. kr. policija, mestni magistrat, zdravniški odbor in knjigarne Kleinmayer, Bamberg in Lercher, pa tudi uredništvo Novic (N 1855, str. 260). Zdravniški odbor je iz zbranih prispevkov nakupil najpotrebnejši živež za bolnike meso, kruh, sol in celo juho so jim pripravili (N 1855, str. 264. 272).

Klic po pomoči je prihajal iz raznih krajev, posebno iz bistriškega in črnomeljskega kantona ter iz Kamne gorice, »ker bolniki so tu siromaki, katerim najpotrebnejše reči zdravega in krepčilnega živeža manjka« (N 1855, str. 260). Tudi na Gorenjskem je namreč kolera precej hudo prizadela nekatero kraje, najbolj Kamno gorico, Radovljico in v okolici Kranja vasi Senčur, Srednja vas, Predoslje. V vasi Predoslje, ki je štela okrog 350 prebivalcev, je tega leta umrlo za kolero 61 ljudi, to je šestina prebivalstva (N 1855, str. 276, 352).

Bolezen, ki se je pojavila na Kranjskem v juliju, je bila najhujša v mesecu avgustu, tedaj so Novice vsak teden sproti poročale o številu obolenj in številu žrtev. Do 9. avgusta 1855 je zbolelo na Kranjskem 3747 prebivalcev, od tega je umrlo 942 ljudi (N 1855, str. 259). Do 16. avgusta je zbolelo 5732, umrlo 1517 ljudi (N 1855, str. 264), do 24. avgusta je zbolelo 8269, umrlo 2251 ljudi (N 1855, str. 272), do 30. avgusta je zbolelo 10.234, umrlo 2811 ljudi, bolnih je bilo tega dne še 2305 ljudi (N 1855, str. 276).

Ves mesec september je kolera po Notranjskem in Beli krajini še močno razsajala (N 1855, str. 280, 296) in čeprav je v Italiji,

na Tržaškem in na Dunaju, potem ko je toplo vreme prenehalo, ponehala tudi kolera, se je pri nas na Kranjskem kljub hladnemu vremenu močno razbohotila. Širila pa se je tudi v kraje izven meja Kranjske, veliko obolenj je bilo v vaseh okrog Zidanega mosta, Laškega in Celja (N 1855, str. 295), širila se je tudi na Koroško, kjer je dotlej še ni bilo (N 1855, str. 284). V Ljubljani je bilo v mesecu septembru veliko manj primerov kolere, v začetku oktobra je še zadnjikrat pobrala po dve žrtvi na dan, potem pa je potihnila. Tudi drugod na Kranjskem je sredi oktobra prenehala, zadnjo vest o boleznici so sporočili iz Železnikov 22. oktobra 1855. leta (N 1855, str. 343).

EPIDEMIJA KOLERE NA KRANJSKEM LETA 1855

Okraj	Stev. prebiv.	Zbo- leli	Ozdra- veli	Umrli
Ljubljana	20074	586	241	145 (37,5 %)
Postojna	11324	1868	1139	729 (33,6 %)
Brdo pri Podpeči	3829	137	86	51 (37,2 %)
Bistrica	11565	1935	1398	537 (38,4 %)
Kočevje	16581	1452	887	565 (38,9 %)
Velike Lašče	4944	590	305	87 (14,4 %)
Idrija	6841	138	110	28 (20,3 %)
Kranj	15929	1252	855	397 (30,6 %)
Kranjska gora	498	29	27	2 (7 %)
Lož	6156	417	249	168 (37,6 %)
Ljubljana-okolica	9626	458	236	222 (46,3 %)
Litija	2596	60	49	11 (18,3 %)
Metlika	5936	278	213	65 (23,3 %)
Tržič	5900	114	77	37 (32,4 %)
Novo mesto	9105	1399	1180	219 (15 %)
Vrhnika	7615	333	196	137 (41,1 %)
Škofja Loka	9159	503	238	65 (21,4 %)
Planina	8787	884	555	329 (37,1 %)
Radovljica	3856	403	281	122 (30,2 %)
Ribnica	10762	757	570	187 (24,7 %)
Senožeče	7963	1065	737	328 (30,7 %)
Zužemberk	5790	559	462	97 (17,3 %)
Kamnik	13214	612	420	192 (31,3 %)
Trobnje	2546	115	122	53 (24,5 %)
Črnomelj	14394	1266	985	281 (22,2 %)
Novi Dvor pri Radečah	2548	49	42	7 (14,2 %)
Višnja gora	4922	201	146	55 (27,4 %)
Vipava	11325	1745	1342	403 (23 %)
Skupaj I.		16845	13346	5499

Delavci, ki so gradili železnico Ljubljana-Trst

okraj	umrli
Postojna	69
Ljubljana-okolica	12
Vrhnika	8
Planina	67
Senožeče	24
Skupaj II.	180

Vojaki

okraj	umrli
Postojna	3
Planina	20
Novo mesto	6
Idrija	1
Dvor	—
Senožeče	1
Skupaj III.	31

Skupaj	Zboleli	Ozdraveli	Umrli
I.	18845	13346	5499
II.	537	357	180
III.	92	61	31
	19474	13764	5710

Te podatke sem dobila v DAS, Nam. A., fasc. 17—23, 1856—58 (Haupt-Rapports-Tabelle über die Cholera-Epidemie des Jahres 1855 im Herzogthum Krain, auf dem Grunde der individuellen bezirksamtlichen Eingaben).

OPOMBE

Kratice: N 1855 — Kmetijske in rokodelske novice, kratko Novice, leto 1855; DAS — Državni arhiv SR Slovenije, Ljubljana.

1. Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie, Neue Folge, 5. Band, 9. Heft, Wien 1862. — Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od 18. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936. — M. Dobovšek, O gibanju prebivalstva Kranjske in

posebej radovljiške dekanije od Valvasorja do danes, Geografski vestnik 10, (1934). — 2. Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem ..., str. 58. — 3. Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem ..., tabela o nataliteti in mortaliteti Kranjske str. 79, prirodni prirastek str. 94. — 4. J. Mal, Zgodovina slovenskega naroda, Celje 1928, str. 455. — 5. M. Dobovšek, O gibanju prebivalstva Kranjske ..., Geografski vestnik 10, (1934), str. 104. — 6. Medicińska enciklopedija, 5, Zagreb 1960, str. 669.

ZGODOVINA STEKLARSKE INDUSTRIJE NA GORIŠKEM

IVAN SLOKAR

Steklo, brez katerega si ne moremo predstavljati kulture — če pomislimo le na zasteklitev oken — srečamo v zgodovini že v letu 3300 pred našim štetjem in sicer v Egiptu. Iz Egipta je prišlo steklarstvo v Rim in od tam v druge evropske dežele. Na Apenninskem polotoku so postale Benetke (Murano) glavno torišče steklarske industrije. Beneški steklarji so jo prenesli v zgodnjem srednjem veku v Nemčijo in druge evropske države.

V bivši Avstriji segajo sledovi steklarske industrije na Češkem nazaj do začetka XI. stoletja, na Moravskem do XIV. stoletja, na Štajerskem in na Kranjskem do začetka XVI. stoletja. Posebno dobre kakovosti je bilo češko steklo, ki so ga izvažali v vse evropske države in v srednjo in severno Ameriko.¹

Na slovenskem ozemlju sta bili ustanovljeni v začetku XVI. stoletja v Ljubljani dve steklarni in sicer prva znotraj mestnega obzidja, druga pa ob Gradaščici v Trnovem. Obe sta se posluževali benečanskih steklarskih delavcev. Sledila je leta 1682 postavljena steklarna na Rakovniku pri Ljubljani.²

Potreba po boljšem izkoriščanju gozdov je kot druge tudi na slovenskem ozemlju privedla do ustanavljanja steklarn v gozdnih predelih, kjer za les ni bilo druge porabe. Tako se je poleg železarstva tudi steklarstvo naslonilo na gozdove, ker so v tej panogi pri velikih količinah drv tvorile količine surovin manjši del. Za raztopitev stota stekla so potrebovale stare steklarske peči osemkratno količino drv. Zato so postavljali steklarne v sredo gozdov ali v njihovo neposredno bližino, da so zmanjšali stroške za transport drv. Te steklarne so obratovale le toliko časa, dokler niso bile izčrpane lesne zaloge v bližini.³

Kakor na les kot kurivo so bile steklarne navezane na mineralne surovine, potrebne za proizvodnjo stekla, v prvi vrsti na kremenjak ali kremenov pesek. Najugodnejši

pogoji so obstajali v krajih, kjer so bile te surovine v gozdu ali v njegovi neposredni bližini.

Te okoliščine so bile odločilne tudi za ustanovitev prve steklarne na Goriškem.

V zvezi z leta 1719 ustanovljeno Orientalno kompanijo so neki Hamburžani postavili leta 1722 steklarno v Gornji Trebuši, kjer so bili obširni državni gozdovi in kjer je bil pesek potoka Trebuše poraben kot surovina za izdelovanje stekla. Zgradba steklarne je bila lesena in je imela le eno peč. Postavljena je bila v kraju, imenovanem »Na mlinih« (na Melinah), v bližini mesta, kjer potok Trebuša naplavlja kremenov pesek.

Ta prva steklarna v Trnovskem gozdu je izdelovala steklenice iz temno zelenega stekla, ki jih je Orientalna kompanija izvažala v Španijo, kjer so jih uporabljali za transport španskih vin v Zahodno Indijo.

Da se je Orientalna kompanija poslužila za ustanovitev te steklarne Hamburžanov namesto mnogo bližjih Benečanov, kjer je steklarska industrija dosegla že v XV. stoletju svoj višek razvoja, postane razumljivo, če upoštevamo varstvene ukrepe beneške signorije, ki naj bi preprečili izdajo tajnosti v proizvodnji stekla. Obisk beneških steklarn je bil tujcem prepovedan. Oblast je zaplenila premoženje vsakega steklarskega delavca, ki je zapustil domovino. Delavec, ki je prenesel izdelovanje stekla v inozemstvo v škodo beneške republike, je bil najprej poklican, naj se vrne. Če se ni vrnil, so zaprli njegove najožje sorodnike. V primeru, da se kljub temu ni vrnil, so najeli emisarja, ki naj bi ga ubil.

Prva steklarna v Gornji Trebuši je obratovala do leta 1741. Prenehala je v zvezi z likvidacijo Orientalne kompanije.⁴

Med Hamburžani, ki so bili zaposleni pri tej prvi steklarni, je bil morda tudi Matija Vogel, po priimku sodeč nemškega porekla, ki se je po prenehanju steklarne preselil v

Gorico. Ta je postavil leta 1759 drugo steklaro v Trebuši v kraju, imenovanem Pogolče, oddaljenem okoli 300 metrov od kraja, kjer je stala prva steklaro. Tudi ta druga steklaro je imela samo eno peč. Zaposlovala je okoli 20 oseb.

Ko so bila po 12-letnem obratovanju izčrpana vsa drva iz gozdov Trebuše, so postavili to steklaro okoli leta 1771 v Mrzlo Drago. Ta tretja steklaro je imela 2 peči. Po 23-letnem obratovanju na tem mestu so bili gozdovi v okolici opustošeni, kar je bil vzrok, da je bila steklaro prenesena leta 1794 v Mojsko Drago na vznožju Poldanovca, oddaljeno 6 do 7 km od Mrzle Drage. Kraj, kjer je stala, je ohranil do danes ime »Stara glažuta«.

Leta 1808 je poročalo goriško okrožno glavarstvo guberniju v Ljubljani, da na Goriškem ni nobene brusilnice stekla in da je edini obrat steklarstva majhna steklaro v Trnovskem gozdu, ki sta jo postavila brata Vogel in ki izdeluje steklenice za tovarno rozolja (vrsta sladkega likerja) v Trstu.⁵

Med leti 1814 in 1817 je bila ta steklaro zaradi pomanjkanja drv prenesena v kraj, ki je bil od tod kakih 15 minut oddaljen. Imela je le eno peč. Ta zadnji steklarski obrat na Goriškem je prenehal okoli leta 1825 ali 1830, ko so bili vsi okoliški gozdovi opustošeni.

Steklarji so sicer hoteli postaviti novo steklaro, vendar je preprečil to namero erar (država) kot lastnik trnovskih gozdov glede na določila gozdnega patenta z dne 1. julija 1813, da se sme dovoliti kuhanje pepelike in postavljanje steklarn le v krajih, kjer ni nevarnosti, da bi nastalo pomanjkanje drv. Ta prepoved ni veljala za obrate, ki so uporabljali kot kurivo premog ali šoto; tega kuriva pa na Goriškem ni bilo.⁶

Prva steklaro v Gornji Trebuši, ki je prenehala leta 1741, je izdelovala, kot že omenjeno, le steklenice za vino. Tista, ustanovljena leta 1759 od Matije Vogla, in njene naslednice so se naslanjale predvsem na množične konsumente v Trstu, kjer so potrebovale tamkajšnje tovarne rozolja ogromne množine steklenic za izvoz svojih izdelkov v Levanto.

Najznamenitejša tovarnarja rozolja sta bila Giacomo Rossetti in Giacomo Balletti. Slednji je bil lastnik največje tovarne te vrste, ustanovljene leta 1756.⁷

Ker je potreboval za to podjetje veliko število steklenic, je šel tako daleč, da je postavil leta 1774 lastno steklaro v Javorniškem gozdu v bližini Cerknice na Notranjskem. V tej steklarni so bili zaposleni češki

steklarji. Toda že nekaj let pozneje je prodal svojo steklaro domačinu za smešno ceno 100 goldinarjev, kljub temu, da je bila s stanovanjskimi poslopji in skladišči vredna najmanj 2000 goldinarjev. To je storil iz razloga, ker je sam bival v Trstu in so steklaro upravljali nameščenci, ki so v celoti raznesli dobiček s svojimi plačami in mogoče še na druge načine.⁸ Ta poskus, da bi se tržaški tovarnar rozolja osamosvojil od steklarn v Trnovskem gozdu, se je torej popolnoma ponesrečil.

Steklaro, ki jo je postavil leta 1759 Matija Vogel, in njene naslednice so izdelovale slejkoprej v glavnem steklenice za tržaške tovarne rozolja. Te steklenice so bile spodaj ožje kot zgoraj. Bile so temno zelene ali svetlo zelene ali pa rumenkasto zelene in so držale približno pol litra. Ženske delovne moči so jih zavijale v slamo in polagale v zaboje za prevoz v Gorico, od koder so jih razpošiljali naročnikom.

Razen steklenic so te steklarne izdelovale še različno drugo steklenino kot okenske šipe, kozarce, krožnike, ure na pesek, ure na vodo, fiole, ampule, retorte, vaze, posode za lekarne in steklenice z okraski. Proizvajale so tudi steklene šipe, poslikane z nabožnimi podobami, ki so jih prodajali kočevski krošnjarji po Goriškem in Kranjskem. Končno se je njihova produkcijska tehnika tako izpopolnila, da so proizvajali vse vrste steklenih izdelkov kot steklarji v Muranu (Benetkah) in na Češkem, izvemši steklene bisere in imitacije draguljev. Izdelovali so tudi položeno lončevino iz terakote.

Namesto pepelike so uporabljale morskoo sol. Kot kurivo so jim služila večinoma bukova drva. Za sekanje in spravlanje drv so zaposlovale precejšnje število navadnih delavcev.

Iz matičnih knjig za Lokve (župnija Solkan) je razvidno, da je stanovala večina steklarjev v letih 1787 in 1796 v Mojski Dragi in le nekateri v Lazni in v Mrzli Dragi. Po priimkih sodeč ni izključeno, da so bili nekateri med njimi potomci Hamburžanov, zaposlenih v prvi steklarni, ki je bila ustanovljena leta 1722. Taki priimki so: Franc Statler, Georg Kelner (morda italijanska transkripcija za Kölner), Jakob Rainzinger z ženo Marijo Fridrich, Albert Wolf z ženo Elizabeto Hohenberg, Josip Hoffman, Peter Kelner in Maksim Kelner.

Ta kratki obris nam nudi vpogled v pisan razvoj steklarske industrije na Goriškem, ki je prenehala eno stoletje po ustanovitvi prve steklarne.⁹

OPOMBE

1. I. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914, str. 541. — 2. Vlado Valenčič, Še nekaj steklarn na Kranjskem. Kronika V/2, str. 61 sl. — 3. Vlado Valenčič, Vloga steklarn pri izkoriščanju gozdov na nekdanjem Kranjskem, Gozdarski vestnik, letnik XI, 1953, št. 6—7, str. 185 sl. — 4. Vse nadrobne navedbe do te dobe in za poznejši razvoj so posnete, kolikor niso navedeni drugi viri, iz sledeče literature: R. M. Cossar, L'industria del vetro nell'alto Goriziano, v Archeografo triestino 1926, str. 315—315. R. M. Cossar, Gorizia d'altri tempi, Gorizia 1934, str. 87—93; R. M. Cossar, Storia dell'arte dell'artigianato di Gorizia, Pordenone 1948, str. 267 in 269;

Morelli, Storia della Contea di Gorizia II, III, 137. — 5. Drž. arhiv Ljubljana, Gubernijski arhiv 1808, fasc. 32 No. 8107. — 6. Slokar n. o. m. str. 515. — 7. Plitek, v Archeografo Triestino 1926, str. 266; Löwenthal, Geschichte der Stadt Triest II, str. 14. — 8. Vlado Valenčič, Vloga steklarn, Gozdarski vestnik, letnik XI 1953, št. 6—7, str. 186 sl.; isti, Steklarne v notranjskem Javorniku, Kronika III/2 (1955). — 9. Še nekatere podrobnosti o steklarstvu na Goriškem je najti v sledečih člankih: R. M. Cossar, Ricordi di una vecchia industria Goriziana, La Porta Orientale, 1931, str. 807—815 (z bogatim slikovnim gradivom), in Peter Butkovič, Steklarstvo na Goriškem, Koledar za navadno leto 1922, izdala in založila »Goriška matica« v Gorici, III. letnik, str. 26—27.

O RODU IN ROJSTVU KIPARJA FRANCESCA ROBBE

SAMO PAHOR, TRST

Rojaštvo Francesca Robbe, najpomembnejšega kiparja ljubljanskega baročnega umetnostnega kroga, je še danes nerazrešena uganka. Sam se je podpisoval kot »Venetus«, kar bi nas speljevalo na misel, da je bil po rodu Benečan ali da je bil rojen vsaj v širšem beneškem zaledju, v beneški »Terri fermi«. Seveda pa je pojem »benečanstva« zelo širok in lahko zajame tudi okolico Trsta. In res je že Viktor Steska¹ domneval, da je bil Robba rojen v okolici Milj pri Trstu, kjer to ime še danes srečamo. Prav tako dopušča Robbovo miljsko rojaštvo Francè Stelè² in Melita Stelè³ piše, da se je rodil okoli l. 1698.

Domneva o rodu je povsem pravilna. Priimek Robba, v prvih časih pisan Roba, se pojavi v miljskih dokumentih že v XV. stoletju. V kodeksu, ki vsebuje miljske mestne statute iz leta 1420, so tudi štirje popolni sezname članov velikega mestnega sveta in začetek petega seznama.⁴

Prvi seznam je mogoče datirati v leta 1420—1431, drugega v čas po letu 1437, tretjega ni mogoče datirati po vsebini, temveč le po mestu med drugimi. Je zadnji, ki je pisan v gotici. Nastanek četrtega seznama moremo postaviti po pisavi v leta okoli 1500, a po edinem datiranem pripisu pred leto 1505. Začetek petega seznama je datiran s 24. decembrom 1513.

Priimek Roba se prvič pojavi v tretjem seznamu, toda nosi ga *ser Johannes ser Bernardj*, ki je brez priimka zapisan že v drugem seznamu.

V četrtem seznamu je že več Robov. Tako *ser Antonius Roba*, *ser Bernardinus Roba*, *ser Bonomus Roba*, *ser Bernardus Roba quondam ser Johanis*, verjetno sin Johanesa

iz prejšnjega seznama, ter še drugi *Bernardus Roba*.

Pozneje se je družina znatno razmnožila. Ko je dne 25. aprila 1666 miljska duhovščina sestavila prvi *status animarum*, so pripadniki te družine živeli že v štirinajstih različnih gospodinjstvih.⁵

O njeni narodnosti nimamo nobenih neposrednih podatkov. Po tem, da je v Miljah vedno prevladovalo romansko prebivalstvo, moremo sklepati na pripadnost romanski jezikovni skupini, bodisi da so kot stari Miljčani govorili svoje staro ladinsko narečje, bodisi da so kot beneški priseljenci iz časa po predaji mesta Benetkam govorili beneško narečje. V takem okolišu, ki je bil preko 90-odstotno romanski, nekoliko preseneča ugotovitev, da so nekateri člani te družine nosili slovenske vzdevke. Tako je imel 1. oktobra 1581. leta poročeni Bernardo Robba vzdevek Zajec (*Saiez*), Paolo, oče 15. aprila 1606. leta rojenega Giovannija Robbe, pa Kozica (*Cusizza*).⁶

Četudi je rod Francesca Robbe zagotovo iz Milj, Milje le niso njegov rojstni kraj. Okoli leta 1698 se namreč v Miljah ni rodil sploh noben Francesco Robba. Najbliže temu letu se je rodil 19. oktobra 1704 Francesco Antonio Robba, ki je pa umrl že 9. novembra istega leta.⁷ Naslednji, ki bi utegnil priti v poštev, je 19. avgusta 1705 rojeni Francesco Bernardo Robba. Toda tudi ta je umrl zelo mlad, namreč 18. oktobra 1708.⁸ Naslednji Francesco Robba je 29. marca 1710 rojeni Francesco Niccolò, ki je pa na vsak način premlad.⁹ Zadnji pred letom 1698 rojeni Francesco Robba je 9. februarja 1677 krščeni Francesco Apollonio. Iz odštevanja,

ki ga je poznejša roka dodala ob robu zapiska o krstu,¹⁰ je mogoče sklepati, da je ta Francesco Robba umrl leta 1752 v starosti 75 let. Res najdemo pri 2. avgustu 1752 zapisek, ki pravi, da je tega dne umrl duhovnik Francesco Robba, star 75 let.¹¹

Iz navedenega sledi, da kipar Francesco Robba ni bil rojen v Miljah, a iz pregleda tržaške krstne knjige sledi, da vsaj v času od 1. januarja 1691 do 27. septembra 1705 ni bil rojen niti tam.

OPOMBE

1. Viktor Steska, *Ob tristoletnici Šentjakobske cerkve v Ljubljani*, Ljubljana 1915, str. 12. — 2. Francé Stelè, *Umetnost v Primorju*, Ljubljana

1960, str. 185. — 3. Melita Stelè, Francesco Robba, *Slovenski biografski leksikon*, 9 (1960), str. 111. — 4. Tržaški mestni arhiv, *Statuti di Muggia dell'anno 1420* (B EE 7/II). Prvi seznam je na ff. 108'—109' in ima naslov Numerus nobilium terre Mugle, drugi na f. 110, ima naslov Nobiles de consilio maiori terre Mugle, tretjemu, na f. 110', manjkata začetek in naslov, četrti, ki je na f. 111, nosi naslov Nobiles de consilio terre Mugle, peti na f. 111', pa Nobiles de consilio majorj. — 5. Župnijski arhiv v Miljah, *Liber status animarum*, 1666 die XXV aprilis (60). — 6. *Ibidem*, *Matrimoni libro I in Liber baptizatorum I*. — 7. *Ibidem*, *Liber baptizatorum V in Liber mortuorum III*. — 8. *Ibidem*, *Liber baptizatorum V in Liber mortuorum III*. — 9. *Ibidem*, *Liber baptizatorum V*. — 10. *Ibidem*, *Liber baptizatorum IV*. — 11. *Ibidem*, *Liber mortuorum III*.

SEVERNA EMONSKA VRATA POD TRASO TITOVE CESTE V LJUBLJANI

LJUDMILA PLESNICAR-GEČ

Zgodaj spomladi leta 1963 je komunalni sklad občinske skupščine Ljubljana-Center pričel s pripravljalnimi deli za ureditev nove trase Titove ceste od Trga revolucije do Aškerčeve ceste. Z zaščitnimi izkopavanji »intra muros« smo pričeli že meseca marca. Z izkopavanji severnih mestnih vrat smo lahko pričeli šele meseca maja po odstranitvi Wurzbachove stavbe in debele cestne betonske plošče, ki je pokrivala izkopanine. Tako nam je uspelo predvsem s pomočjo investitorjev, ki so nam v veliki meri pomagali tako denarno kakor z delovno silo, da smo odkopali in dokumentirali območje, ki je bilo z rekonstrukcijo in razširitvijo ceste najbolj ogroženo.

Prva zaščitna izkopavanja na območju severnih vrat so potekala leta 1890. Simon Rutar piše v svojem poročilu o izkopaninah na Slovenskem leta 1890 takole: »Ko so namreč meseca avgusta in septembra kopali velik kanal od Ljubljanice čez Kongresni trg in dalje mimo igrišča do Vrtače ob Tržaški cesti, naleteli so na zelo imenitne starine. Najprej so izkopali pred Uršulinsko cerkvijo rimsko opeko in črepinje lončenih svetilk. Uprav pred Wurzbachovo nekdanj Zweyerjevo hišo v začetku Gradišča našli so glavna rimska vrata — porta praetoria — v globini dveh metrov pod sedanjimi tlemi. Odprtina vrat je sezala od sredine ulice pod hišo na nasprotni (severni) strani, tako da se njih širina ni mogla izmeriti. Ozidje je bilo blizu vrat 7 metrov debelo, medtem ko drugod niti 4 m debeline ne doseže. Nekoliko te debeline moramo gotovo vzeti na račun stol-

pov, ki so izvestno stali na obeh straneh vrat. Zanimivo je, da se je našlo med vrati 7 velikanskih železnih žrebljev z mogočno glavo. 13 cm daleč od glave so bili zakrivljeni in potem blizu osti še jedenkrat pregnjeni. Na njih so se še dobro poznali leseni ostanki, katere je rja k železu prilepila. Ni mogoče torej dvomiti, da so bila s temi žreblji mestna vrata okovana. Med vratno odprtino so našli štirioglat kamen z okroglo izdolbeno jamo. Mogoče je, da so vanj zapah vtikali, s katerim so debela vrata od zadej še bolj pričvrščali.«¹

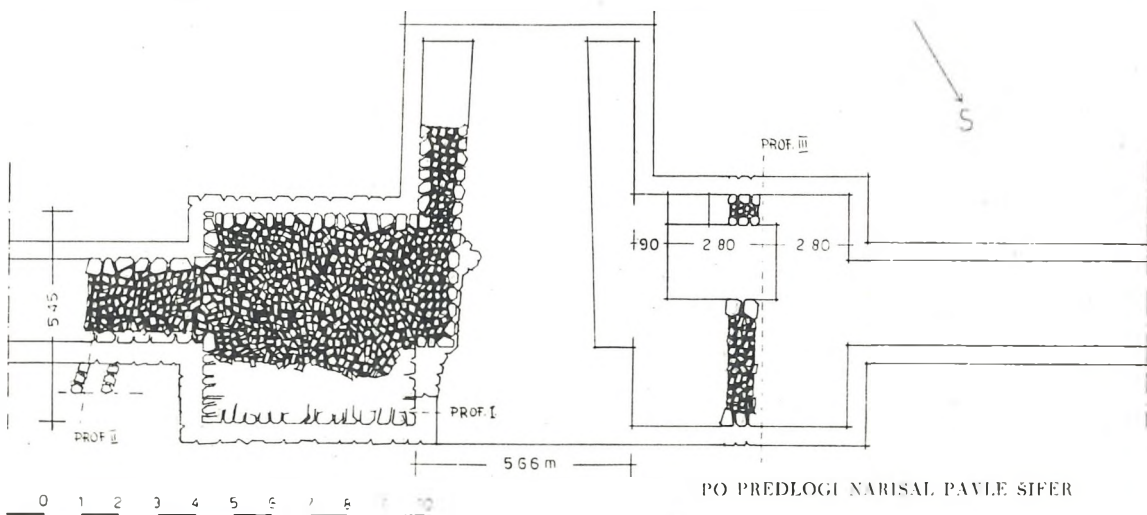
Zgodovina arheoloških raziskav na območju utrjenega mesta Emone, predvsem pa poskusi, določiti razprostranjenost in obseg obzidja, segajo še v Valvasorjev čas. Prvi arheolog amater je bil Ludvik Schönleben, sin takratnega ljubljanskega župana. O njem poroča Valvasor,² da je kopal na območju današnjega novega Trga revolucije. Floris obzidja po Valvasorju se ne razlikuje mnogo od realnega stanja, razlika je v številu obrambnih stolpov in v obliki, ki je po Valvasorju kvadratna. Iz tega lahko sklepamo, da so bile ruševine na površju in da je nekoliko natančnejši opazovalec lahko rekonstruiral tloris antičnega mesta. Ne smemo pozabiti še na dejstvo, da je bilo, kakor nam pozneje priča Linhartov načrt,³ območje rimske naselbine le parcialno zazidano in da so bili zaradi tega celi arheološki kompleksi popolnoma nedotaknjeni od časov, ko so zidovi obzidja in stanovanjskih hiš služili kot neizčrpen vir stavbnega gradiva srednjeveški Ljubljani. Tudi Hitzingerjev⁴ načrt iz

leta 1861 se približuje realnemu stanju in dimenzijam tega rimskega mesta, kakor ga je pozneje najbolj verno interpretiral arheolog W. Schmid.⁵ Izkopavanja iz leta 1952 na Nunskem vrtu, ki jih je vodil J. Šašel, so prispevala k poznavanju, oziroma k problemu severnih utrdb Emone.⁶ Zaščitna izkopavanja pred gradnjo novega Trga revolucije v letih 1961/62 na istem predelu so v marsičem izpolnila vrzeli v interpretaciji severnega emonskega obzidja.⁷ Zadnji arheološki poseg pod današnjo traso rekonstruirane Titove ceste pa nam je dal popolnoma nove vidike za interpretacijo problema obrambnega sistema in zidne arhitekture.

temelje stavbe deloma uničili. Dokumentacija je bila zelo otežkočena tudi zaradi srednjeveškega vkopa ob severni steni vzhodnega stolpa. Vkop, apnena jama, napolnjena s srednjeveškimi črepinjami, je deloma poškodovala vogal stolpa in posnela zidno oblogo iz pravilno vezanih kamnov.

Analogno z glavnimi južnimi vrati, zidanimi v isti osi S-J, so tudi severna vrata bila ojačena z dvema četverkotnima stolpoma ter bila sestavljena ali, bolje rečeno, podaljšana z dvema kontraforjema, ki sta podaljšala vratno odprtino proti mestu.¹¹

Vzhodni stolp je četverkotne oblike, v jedru povezan s strukturo obrambnega zidu

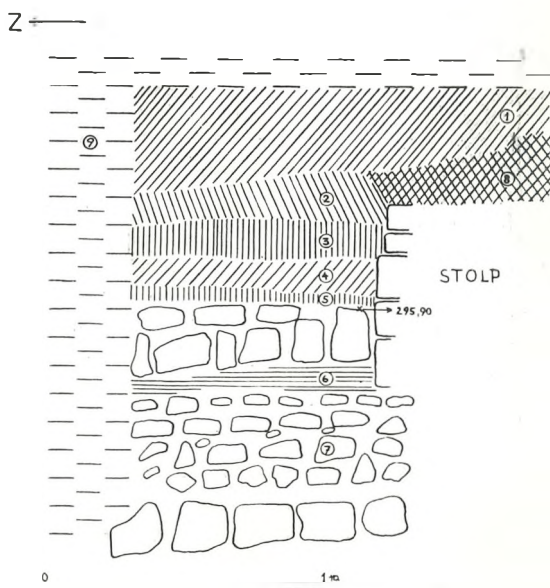

Raziskave južnega obrambnega obzidja in raziskave zadnjih let so pokazale, da je vsaka mestna cesta imela izhod v glavnih ali stranskih vratih. V ohranjeni južni fronti obzidja je našel W. Schmid 4 vrata. Analogna vrata smo odkopali v letih 1961/63 na severnem obzidju. Zadnja, glavna severna vrata se vključijo v komunikacijo »cardo maximus«, cesto, ki prestopi mestno obzidje skozi glavna južna vrata ob Gorupovi ulici.

Izkopavanja so potekala v okoliščinah, ki niso bila najbolj idealna za raziskavo tako pomembnega spomenika. Zaradi ozko odmerjenega prostora smo odkopali le vzhodni obrambni stolp vrat in le delček zahodnega stolpa.⁸ Vrata sama, ali bolje rečeno, vratna odprtina med stolpoma je bila delno poškodovana prvič leta 1890,⁹ kakor opisuje S. Rutar v svojem poročilu, in leta 1953 ob regulaciji kanalizacije, kar potrjuje recentni vkop.¹⁰ Južna stena vzhodnega stolpa je tesno mejila na Wurzbachovo stavbo oziroma na severno steno stavbe tako, da se je dotikala stolpa. Zahodna stena stavbe pa je mejila na kontrafor, ki so ga pri vkopu za

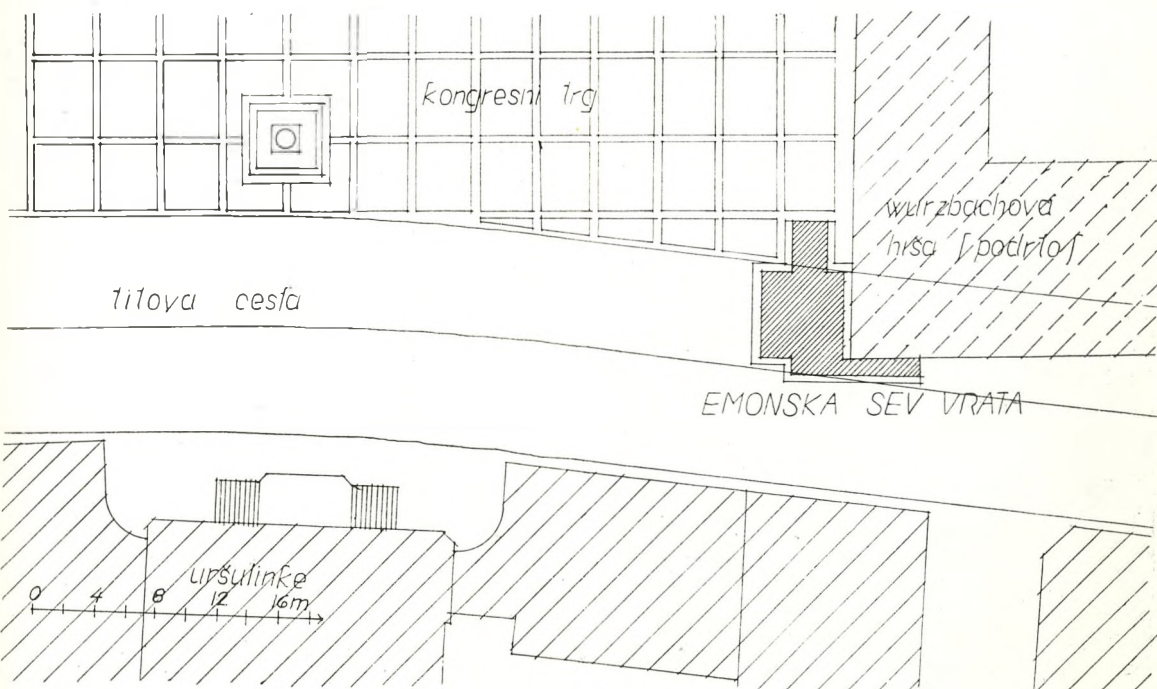
in kontraforjem. Stolp kakor tudi zid in kontrafor so fundirani v peščeni prod s temelji iz grobo zloženih lomljencev, vezanih z malto. Velikost stolpa, merjena v temeljih, je 6.40 m × 6.70 m. Zunanja obloga stolpa je iz enakomerno sestavljenih kamnov iz golovškega apnenca, vezanih z malto (opus incertum). Notranjost stolpa in obzidja je konglomerat, sestavljen iz večjih in manjših golovških lomljencev (20 × 40 cm), vezanih z malto. Med njimi je tudi nekaj večjih prodnikov. Srednjeveški vkopi, kakor apnenica, ki je verjetno nastala ob zazidavi Uršulinske cerkve, so severni, zunanji zid stolpa močno poškodovali. Takrat so odtrgali tudi večino obloge, ki jim je služila za gradbeni material (glej sliko 2). Ostalo je le 55 cm obloge nad temeljem. Vzhodni in severni stolpni temelj je na površini oblikovan iz prodnikov in manjših lomljencev in prelit z grobo malto. Temelj sam je grajen iz golovškega lomljenca, vezanega z grobo malto. Širina temelja je 55 cm. Severovzhodni vogal je odbit do temelja zaradi vkopa za apneno jamo.

Kakor sem že omenila, je južna polovica stolpa mnogo bolj ohranjena od severnega dela, za kar se moramo zahvaliti neposredni bližini Wurzbachove stavbe, in prav ta predel nam je dal mnogo podatkov o sami gradnji objekta. Južna stena kaže na dve gradbeni fazi, ki se razlikujeta v samem načinu gradnje. Starejša faza, ki sega od temeljev navzgor do višine 130 cm, je kompaktnejše grajena. Fuge so zadelane s fino malto, da skoraj ni mogoče ločiti kamna od kamna. Vrhnja faza pa, ki sega do ohranjene meje stolpa, se razlikuje po tem, da je vezana z bolj grobo malto in da fuge niso zadelane. Sicer pa se fazi po samem materialu in principu gradnje (opus incertum) v ničemer ne razlikujeta. V tem primeru ne bi mogli reči, da gre za dve med seboj časovno ločeni gradbeni fazi, oziroma da je dozidava nastala ob ponovni pozidavi zidu v III. ali IV. stol. n. e., ampak za gradbeni zastoj, iz česar lahko sklepamo, da je bila prav v tej višini gradnja prekinjena in da je delo po vsej verjetnosti nadaljeval drugi mojster, ki je uporabljal drugačen sestav malte in bil pri sami tehniki zidave nekoliko površen (fuge niso zadelane¹²). Južno steno smo odkopali le do začetkov temelja, ker smo imeli na razpolago premalo prostora, da bi lahko širili in poglobljali sondo. Stolp, oziroma vrata so bila ojačena s kontraforjem, ki je služil kot opora stolpu in obenem podaljšal vratno odprtino proti notranjosti mesta v obliki

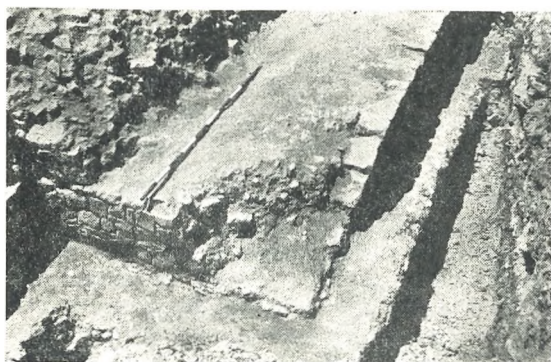

Profil I.

obokanega hodnika. Med stolpom in kontraforjem ni bilo mogoče določiti meje. Enak konglomerat malte in kamnja tvori oba, z razliko od kontraforjev stranskih vrat na Mirju, kjer je bilo opaziti med kontraforji in stolpi 10 cm odstopa, iz česar se lahko sklepa, da so bili nekoč pozneje dozidani.¹² Kontrafor je na severnem delu lepo zaključen, prav tako na vzhodni strani južno od

Načrt I.

Vzhodni stolp ob glavnih severnih vratih. Severozahodni vogal stolpa (Sl. 2)

stolpa, južna stena je bila presekana in deloma uničena ob gradnji Wurzbachove stavbe. Tako ni bilo mogoče določiti dolžine kontraforja in s tem tudi ne dolžine vratne odprtine. Kot analogija nam lahko služijo južna glavna vrata, kjer doseže vratna odprtina (hodnik) dolžino 6,30 m.¹⁴ Z razliko od južnih vrat nastopi v našem primeru nov moment. Kontrafor se proti notranjosti mesta širi, iz česar lahko sklepamo, da se je vratna odprtina v notranjost ožila, zaradi česar je bil dosežen obrambni efekt.

Pri kopanju vratne odprtine smo imeli na razpolago le malo prostora zaradi že položnega kolektorja. Vendar nam je prečni profil¹⁵ v smeri V-Z dal pomembne rezultate (glej tloris). Prvi cestni tlak najstarejše periode je bil speljan 30 cm nad temeljem stolpa in 2,60 m pod današnjim nivojem ceste. Podlaga prvega cestnega tlaku (makadam, polit z malto) so bili naloženi lomljenci. Temelj stolpa je na tem predelu razširjen proti zahodnemu stolpu in verjetno povezan s temeljem nasproti stoječega stolpa. Na žalost je bil naš prostor omejen zaradi že speljanega kolektorja. Te plasti so bile deloma uničene že za časa S. Rutarja.¹⁶ vendar nam njegovo poročilo ne govori o tem, da bi bili

Vzhodni stolp ob glavnih severnih vratih. Pogled na stolp iz severozahodne smeri

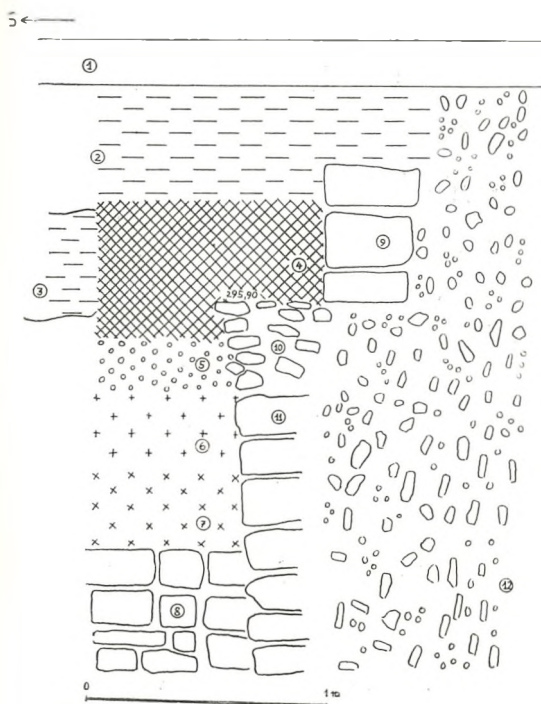
temelji med seboj povezani. Opiramo se lahko še na pripovedovanje bagerista, ki je vodil dela, da so naleteli na zelo močan zid, ki jih je oviral pri kopanju jarka za kolektor. Povezava temeljev stolpov je morala biti predvsem strateškega pomena. Čuvala je vrata in temeljni zid pred podkopom.

Obrambni zid je ohranjen le v podaljšku vzhodnega stolpa in tvori z njim organsko celoto. Temeljna širina zidu znaša 4,20 m. Zidna obloga je grajena v isti tehniki kakor stolp (opus incertum). Jedro je prav tako maltni konglomerat. Severna stran zidu je bila močno poškodovana zaradi srednjeveških vkopov in recentne plinske napeljave. Pri kopanju zunanjega predela obzidja, da bi določili obseg temeljev, pa smo naleteli na nov moment, ki obenem potrjuje izsledke zadnjih let na raziskavah severnega emonškega obzidja. V globini 3,92 m pod današ-

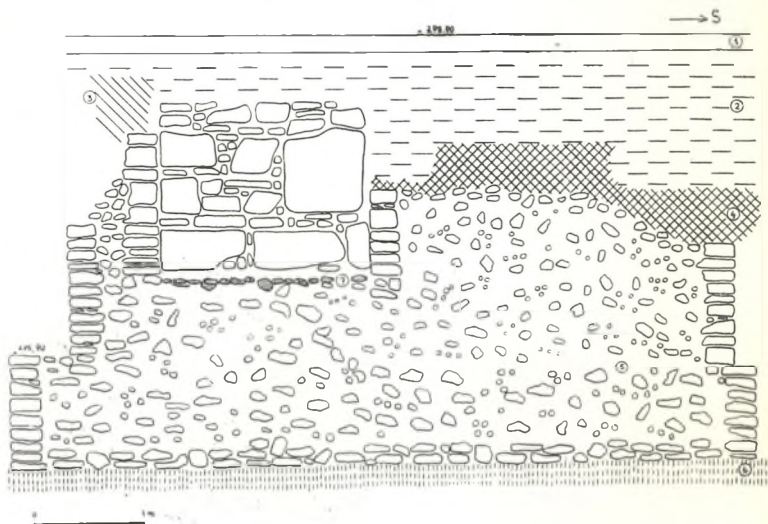
Vzhodni stolp ob glavnih severnih vratih. Pogled iz jugozahodne smeri

njim nivojem in 1 m pod pričetkom zidne obloge smo naleteli na zidan kanal, ki je bil speljan pod temelji zidu v smeri S-J s funkcijo, da odvaja mestne fekalije v obrambni jarek izven mestnega obzidja.¹⁷ Kanal je bil zidan iz dveh vzporednih zidcev širine 25 cm, notranja širina kanala je znašala 50 cm. Zaradi omejenega prostora nismo uspeli določiti globine kanala in po usedlini dognati njegovo funkcionalnost. Kanal ni bil pokrit. Iz tega lahko sklepamo, da se je pokrov strl in pogreznil zaradi pritiska zemlje, ali pa da je bil kanal zgrajen kot preventivni priključek za drenažo v obrambni jarek ob sami gradnji zidu in kot tak nikoli v uporabi.¹⁸ Kanal so zgradili istočasno z obzidjem, saj je fundiran pod sam temelj zidu. Analogen primer kanalizacije smo zasledili ob severnih stranskih vratih ceste B, kjer je bil kanal, ki je služil za odvajanje fekalij insule XXX, speljan ob obrambnem stolpu pod temelji zidu.¹⁹ Zanimivo je vprašanje, zakaj

Profil II.

šli, ker je bil stolp uničen pri vkopu za kolektor, vendar lahko na samo situacijo odprtine iz obrambnih razlogov sklepamo, da je bil vhod iz notranje, mestne strani. Vzhodni stolp je bil grajen po sistemu drugih, doslej

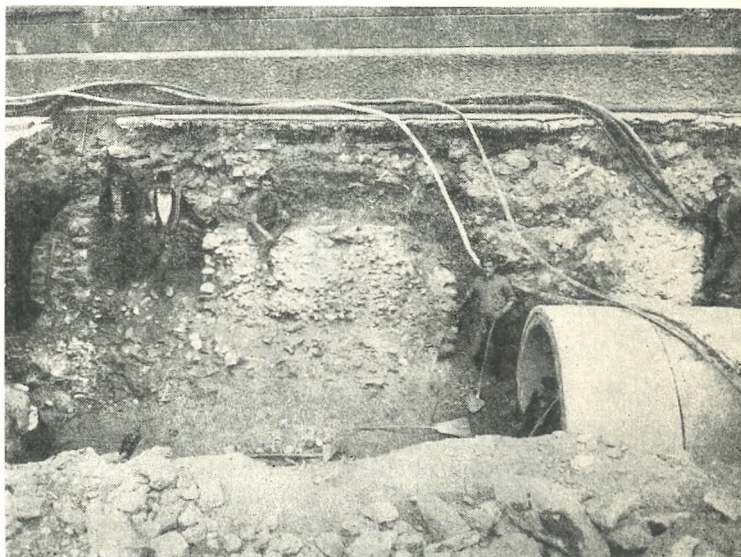

Profil III.

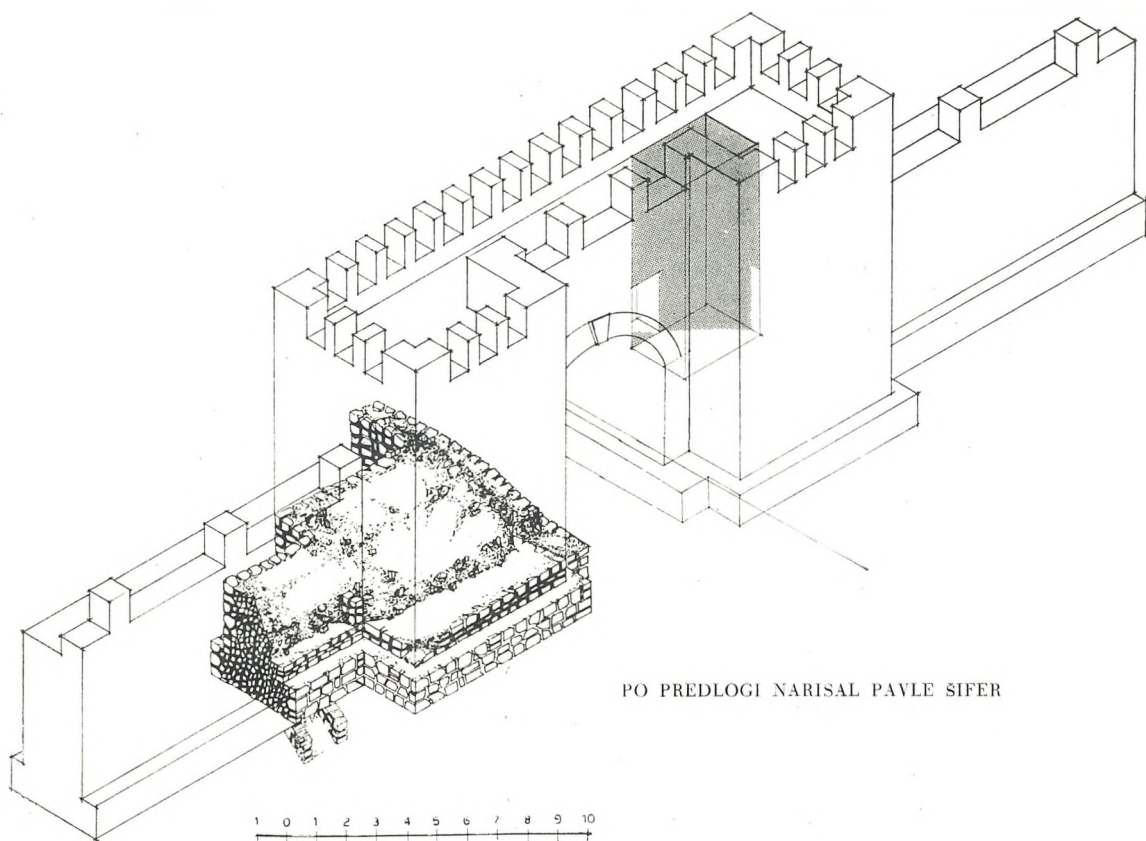
je bila kanalizacija severnega predela (do sedaj 2 primeri) speljana ob samih vratih. Verjetno so graditelji upoštevali možnost spodkopavanja obzidja in prav zaradi tega speljali kanalizacijo na prostoru, ki je bil najbolj utrjen in kjer je bila možnost obrambe največja.

Vratna odprtina in zahodni stolp sta bila deloma že predhodno uničena, deloma pa ob mehanskem odstranjevanju zemlje za kolektor. Razen tega je polovica zahodnega stolpa pod temelji stavbe Veselova 2. Vendar nam je dal prečni profil, ki je nastal ob vkopu za kolektor, dovolj podatkov za študij in rekonstrukcijo tako zahodnega stolpa kakor celotnih vrat.²⁰ Nov moment pri obravnavanju strukture obrambnih stolpov in vrat je odprtina v samem zahodnem stolpu.²¹ Odprtina je bila zadclana z recentnim materialom, ki je nastal ob uničenju stolpa in ob zidavi temeljev za stavbo Veselova 2. Pri odstranitvi tega materiala smo naleteli na zahodno steno odprtine, ki je bila zgrajena v isti tehniki (opus incertum) kot sama zunanja obloga in obrambnega zidu. Tako je bilo mogoče glede na dimenzije vzhodnega stolpa in širine same odprtine določiti njen obseg. Širina odprtine je 2 m, idealna dolžina 3 m. Glede na ohranjen tlak (naložene oblice, vezane z malto) je bilo mogoče določiti nivo vhoda, ki je 70 cm nad temeljem stolpa, kar je 40 cm nad nivojem cestišča iz najstarejše faze.²² Vratne odprtine nismo na-

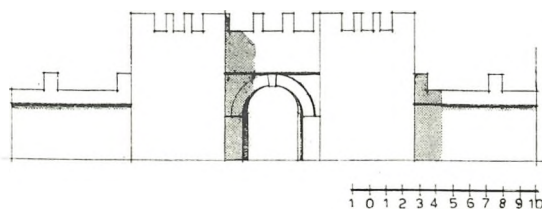
raziskanih stolpov na območju Mirja²³ in novega Trga revolucije. Njegovo jedro je kompaktna zmes lomljenca in malte in ni bilo sledu o kakršni koli odprtini, ki bi služila za dohod v stolp in na obzidje. Iz vsega tega lahko sklepamo, da je odprtina v zahodnem stolpu služila za dohod na plato, ki je povezoval oba stolpa. Pri obravnavi rekonstrukcije fasade in funkcionalnosti severnih vrat težko govorimo o prvotni višini objekta.

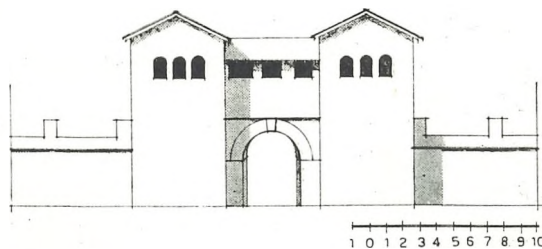
Izkopavanja Emone v maju 1965. Kolektor je prebil del zahodnega stolpa ob glavnih severnih vratih

PO PREDLOGI NARISAL PAVLE ŠIFER

PO PREDLOGI NARISAL PAVLE ŠIFER

Sl. 6

Ostankov ruševin, ali boljše rečeno, porušenega zidu ni bilo. Ves material, ki je nekoč pripadal obzidju in stolpom, so v srednjem veku porabili za gradbeni material. Tako odpade možnost, da bi iz količine ruševinskega materiala lahko določili višino stolpov in obzidja. Ostanjejo nam le analogije južnega obzidja na Mirju in ostanki podobnih

taboriščnih arhitektur v rimskem Imperiju.²⁴ Izsledki izkopavanj južnega predela zidu kažejo, da so bili gornji deli stolpov leseni, pokriti z opeko.²⁵ Za severna vrata ne moremo tega trditi, ker nimamo ohranjenih elementov, ki bi to tezo potrdili. Pri rekonstrukciji se opiramo lahko le na dokaz, da je bil dohod na ploščad omogočen skozi odprtino v zahodnem stolpu, iz česar lahko sklepamo, da je bil plato za branilce ali odprt in zavarovan s cinami, ali, kar je bolj verjetno, pokrit s streho (slika 6).

Kakor sem že v uvodu omenila, smo imeli pri raziskavi tega spomenika na razpolago le malo prostora. Popolnoma neraziskan je še predel izven območja mestnega areala pred samimi vrati in s tem problem cestnega prehoda preko obrambnih jarkov. Razen tega so razni srednjeveški in drugi recentni vkopi poškodovali plasti in s tem vse drobne najdbe, ki so važen element za kronološko opredelitev ostankov arhitekture. Ostane nam le možnost, da se opiramo na izsledke pri obravnavi južnega predela obzidja in da te izsledke dopolnimo z novimi momenti, ki lahko v marsičem dopolnijo sliko strukture in funkcionalnosti obrambnega sistema v Emoni.

Severna emonska vrata so ohranjena v podhodu pod traso rekonstruirane Titove ceste. To je edinstven poseg spomeniško var-

stvene službe pri nas, predvsem zato, ker bo ta predel vključen v aktivno življenje. Razen tega bo v perspektivi možna povezava z bodočim prezentacijskim predelom na novem Trgu revolucije. Spomenik je ohranjen in situ. Še letos bo restavriran in dostopen javnosti v zaključenem podhodu, kjer bo pozneje urejen lapidarij in manjši gostinski obrat.

OPOMBE

1. S. Rutar: Prazgodovinske in rimske izkopanine po Slovenskem. Letopis Matice slovenske za leto 1891, str. 182—208. — 2. J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, Bd. II, str. 235. — 3. Linhart: Versuch einer Geschichte von Krain. I., str. 308, Laibach 1788. — 4. Hitzinger: Pläne römischer Orte in Krain, Mittheilungen des hist. Vereins für Krain, 1861, 46. — 5. W. Schmid: Emona I. Jahrbuch f. Altertumskunde VII, Wien 1914. — 6. J. Šašel: Prerez severnih utrd Emona. Arheološki vestnik IV/2, 1955. — 7. Gradivo še ni bilo objavljeno. — 8. Odkopani predel je označen s črno barvo v načrtu 1. — 9. S. Rutar, op. cit. — 10. Glej profil I. — 11. W. Schmid, op. cit. str. 78. — 12. Ob raziskavah na novem Trgu revolucije leta 1961/62 je bilo opaziti pri prerezu obrambnega zidu več etap gradnje v sami prvi fazi pozidave. Razlika je bila vidna v sami gradnji, kvaliteti veziva in po vmesnem, ponekod 1 do 2 cm debelem sloju blatne usedline med notranjo strukturo zidu, ki je verjetno nastala ob manjšem zastoju gradnje. — 13. W. Schmid, op. cit. str. 71. J. Klemenc: Zgodovina Emone str. 357 (Zgodovina Ljubljane, 1955). — 14. W. Schmid, op. cit. str. 78 (Abb. 10). — 15. Profil I. Opis: 1. Siva plast zemlje pomešana s kamenjem, nad njo recentni nasipi; 2. Črna zemlja pomešana z žganino; 3. Cestišče II. pesek in drobni lomljenec, vezana z malto; 4. Temno siva zemlja, plast, ki se je nalagala nad cestnim tlakom I; 5. Cestišče I. plast maltnega preliva, pod njo 20 cm debela plast naložena lomljenca —

podlaga I. cestišča; 6. Mivkasta plast zemlje, naložena na razširjeni temelj stolpa; 7. Temelj, maltni konglomerat, ki je verjetno segal do drugega, zahodnega stolpa. — 16. S. Rutar, op. cit. — 17. Profil II. Opis: 1. Plinska cev; 2. Recentni vkop za plinsko napeljavo; 3. Srednjeveška apnena jama; 4. Ruševinska plast; 5. Peščeni prodec; 6. Svetlo rjava prst s prodom; 7. Temno rjava prst s prodom; 8. Vzhodna stena kanala; 9. Obloga obrambnega zidu; 10. Temelj obrambnega zidu iz malte in manjših golovških lomljenec; 11. Nadaljevanje temelja, struktura je drugačna: grobo zloženi veliki kosi golovškega lomljenca, vezani z malto; 12. Zidni konglomerat. — 18. Na podoben primer smo naleteli pri raziskavi insule XV na Jakopičevem vrtu. Kloaka, zbirni kanal, je imel narejen priključek, ki pa ni bil nikoli v uporabi. Idejni načrt insule XV je v isti osi diktiliral enak priključek, vzdian v steno stavbe. Terenske raziskave so pokazale, da priključka nista bila nikoli med seboj povezana, ker verjetno tega ni zahtevala sama funkcija stavbe. Vendar iz tega lahko sklepamo, da je pred pozidavo mesta obstajal urbanistični plan, ki je zahteval in diktiliral preventivne ukrepe za pravilno funkcionalnost kanalizacije. — 19. Na južnem predelu mesta je hišna kanalizacija insule VII prav tako speljana pod obzidjem izven mestnega območja. W. Schmid, op. cit. str. 117. Tab. VII. — 20. Profil III. Opis: 1. recentni tlak; 2. recentni vkop; 3. zahodna stena stolpne odprtine; 4. rimska ruševinska plast; 5. stolpni konglomerat; 6. sterilna plast; 7. dno, tlak odprtine: naložene oblice vezane z malto. — 21. Glej profil III. št. 3. — 22. Glej profil I. št. 5. — 23. W. Schmid, op. cit. — 24. 1. Jakobi: Das Römerkastell Saalburg 1897; 2. Pierre Grimal: La civilisation Romaine 1960; 3. Wilhelm Alzinger: Stadtmauerprobleme. Aus den Jahreshften des Österreichischen archäologischen Institutes, Band XLV; 4. Hans Schönberger: Ein augusteisches Lager in Rödgen bei Bad Neuheim. Saalburg — Jahrbuch XIX, 1961; 5. Jean Baradez: Vue Aérienne de l'organisation Romaine dans le Sud-Algérien, 1949. — 25. W. Schmid, op. cit. str. 74. J. Klemenc, op. cit. str. 337.

O PODOBI IN ZGODOVINI RIMSKEGA PTUJA

IVA MIKL

Nekaj arheoloških najdb iz zadnjega časa je izpopolnilo naše poznavanje slike in zgodovine antičnega Ptuja — Poetovija in to zlasti iz zgodnjih obdobjih tega mesta, iz prvega in iz začetka drugega stoletja n. št. Tem naj velja naš članek.

Poetovio se je razvil iz naselbine domačega predrimskega prebivalstva, ki je bila verjetno manjših dimenzij nekje ob prehodu čez Dravo, in iz legijskega tabora. Ta legijski tabor je ščitil most, prehod čez Dravo ene najvažnejših prometnih žil rimskega imperija, ceste, ki je vodila iz Italije v Podonavje in naprej na vzhod. Ta važna cesta je bila brez dvoma zgrajena po črti prastarih poti vzporedno z osvajanjem pokrajine in prodiranje po njej je ščitil poetovijski tabor. Po splošnih zgodovinskih podatkih stavimo ustanovitev tabora nekako v zadnja leta pred n. št. V njem je zimovala najprej legija VIII. Augusta, nekako po letu 45 po n. št. pa XIII. Gemina. Prvo legijo omenja Tacit v Analih, ko govori o uporih pri Nauptu, njeno zimovišče pa stavljajo v Ptuj napisi na nagrobnikih legionarjev na Hajdini pri Ptuj. O zimovišču XIII. Gemine v Poetoviju govori Tacit v Historijah izrecno, ker je bilo tam leta 69 važno vojno posvetovanje, potem ko je bil Vespazian izvoljen za cesarja. To je obenem tudi mesto, na katerem se Poetovio prvič omenja v zgodovinski literaturi. O tej XIII. legiji Gemini nam govore številni arheološki viri.

Na grobišču na Hajdini je vrsta legionarskih nagrobnikov in tudi v vzhodnem mestnem grobišču za današnjo bolnico so našli tak nagrobnik. Vodovod, ki je dovajal vodo iz Frama v mesto in — po vseh podatkih, ki so nam danes na razpolago — tudi v tabor, je grajen iz opeke iz opekarn XIII. Gemine. Tako opeko so našli tudi na levem dravskem bregu verjetno kot ostanek nekega stranskega vojaškega objekta. Linija glavne ceste, lokacija mostu, posebno pa struktura grobišča na Hajdini in vodovod iz Frama locirajo legijski tabor na območje severno od današnje Sp. Hajdine in Zg. Brega.¹ Toda mesto je živelo na tem področju še 400 let, medtem ko je tabor ob koncu I. stol. prenehal obstajati in je gradbena dejavnost mesta njegove sledove gotovo močno spremenila in uničila. Poleg tega je tudi ugotovljeno, da je Drava svojo strugo skozi Ptuj od antike do danes večkrat preložila² in tako uničila velik del terase, na kateri naj bi stal tabor. Tako ne poznamo arheoloških sledov iz samega tabora.

Ob glavni cesti blizu tabora, na južni strani ceste na most (medtem ko je bil tabor po sedanji rekonstrukciji severno od ceste) se je na današnji Sp. Hajdini in vsaj po severnem delu Zg. Brega razvila že v I. stol. n. št. civilna naselbina. Od nje so se ohranile sicer le tanke naselbinske plasti pod ostalinami solidnejše zidanih mestnih delov iz poznejšega časa. Toda v teh plasteh, ki pričajo mestoma, da je bila civilna naselbina ob taboru verjetno v precejšnji meri naselbina lesenih provizorijev — pač resnično tabske cannabae, lesenjače, kot se te civilne naselbine ob taboru imenujejo, je bil pred nekaj leti najden zanimiv predmet, bronasta ploščica, ki priča vsaj o časovni povezavi tega naselbinskega dela s taborom.³ Na ploščici je ohranjen del napisa, ki govori, da je bila pritrdjena kot znak lastništva na kosu vojaške opreme centuriona — stotnika XIII. Gemine legije. Ker so bili v plasti ob ploščici najdeni predmeti vsaj iz konca I. stol., moremo z gotovostjo sklepati, da je prišla ploščica v zemljo med ruševinami taboru istočasne stavbe. Ta najdba torej ne nasprotuje naši dosedanji rekonstrukciji rimskega vojaškega tabora in civilne naselbine ob njem v I. stol., ampak jo, lahko bi rekli, še potrjuje.

Že dalj časa so domnevali, da je bil mestni del na levem dravskem bregu, ki se je mogel razviti iz predrimske naselbine Poetovio, v mestu zelo pomemben, da je celo v II. stol. pomen dela na desnem dravskem bregu prerasel, ker je v njem našla svoje mesto municipalna uprava. To so domnevali na podlagi dejstva, da so skoraj vsi napisi z omembo uradnikov iz uprave doslej najdeni na levem bregu.⁴ To domnevo potrjuje tudi grobišče na levem bregu, ki sicer ni dalo arheologom toliko najdb kot grobišče na Hajdini in zlasti ne toliko najdb iz zgodnjega I. stol., a je vsekakor, če upoštevamo, da je po Prešernovi ulici in delu Ljutomerske zelo uničeno, dokaj obsežno in ima tudi precejšnje število pokopov zlasti iz II. stol.⁵ Za domnevo pa govore zlasti najdbe iz poletja 1963.

Pred gradnjo smo morali sondirati na parcelah za vojašnico v jugovzhodnem delu Vičave. Pri tem smo nekako po sredini ravnice med Dravo in Panoramo prerezali Dravi vzporedno cesto, severovzhodno od nje pa ugotovili pod zelo uničenimi plastmi iz III. in IV. stoletja sledove velikega, po straneh neba orientiranega, ob pobočje Panorame prislonega, zelo dobro zidanega stavbnega objekta. Njegovi 0,9 m de-

beli zidovi iz lomljenca so bili sicer domala uničeni, a 1,2 debeli in ponekod do 2 m globoki temelji so bili ohranjeni. Tudi tlaki so bili močno poškodovani, vendar ponekod le toliko ohranjeni, da so estrihi iz apnene malte in mlete opeke, debeli do 0,5 m, zbu- jali spoštovanje do kvalitetne gradnje. V plasteh, ki so jih sekali temelji, je bilo mogoče ugotoviti predmete nesporno iz I. stol. Med njimi so bili tudi drobcí železne žlindre in mnogo oglja. Verjetno so na mestu velike stavbe delovale v najstarejših časih Poetovija kovačnice in primitive livarne. A že po plasteh je bilo moč videti, da veliki objekt skoraj gotovo sodi v I. stol. n. št. Pri enem izmed poznejših popravil, po plasteh ruševin spet sodeč in po predmetih v njih, je dobil značilno centralno kurjavo — hipo- kavst. Sledovi vseh teh prezidav skupno s tlaki so domala čisto uničeni, saj so rimske ruševine tako blizu mesta dajale srednjeveškemu Ptujju obilo dobrega in cenenega gradiva za stavbe.

Stavbo je predstavil in prav značilno dopolnil naše poznavanje antičnega Poetovija v ruševinah zidov velikega objekta najdeni drobec marmornega gradbenega napisa. Od njega je ohranjenih le nekaj črk, a te zadoš- čajo, da v njih razberemo tutulaturó cesarja Trajana v letu 103 in da vidimo, da je stavbo dal cesar zgraditi *coloniae Ulpiae Traianae Poetovionii* (koloniji Ulpija Trajana Poetovio).⁶ Leta 103 v Ptujju torej ni bilo več vojaškega tabora.

Iz zgodovinskih podatkov o Ptujju in iz arheoloških najdb po mestu in drugod danes že vemo, da je Trajan XIII. Gemino predstavil na Donavo v Vindobonno, kjer jo je verjetno zaradi dačanskih vojn potreboval. V Ptujju, kjer na prelomu stoletja vojaška posadka globoko v zaledju že povsem pomirjene province ni bila potrebna, je dal mestu pravice civilne naselbine, kolonije. Zanimivo pa je, da po gradbenem napisu z Dunaja vemo, da je tam nastal legijski tabor med leti 103 in 105 in zato nekateri stavijo odhod legije iz Poetovija tik pred leto 103.⁷ Z najdbó napisa z Vičave vemo nekaj več tudi na podlagi najdb iz Ptujja: V letu 103

je bil Poetovio že kolonija. In če je dal Trajan zgraditi veliko stavbo, jo je dal verjetno kmalu zatem, ko je mestu dal samoupravo in legijo premestil k Donavi. Druga izpopolnitev našega znanja ob tem napisu pa zadeva mestno sliko Poetovija. Trajan je dal zgraditi novi koloniji veliko stavbo. Kaj je bilo v njej, žal ne vemo, zelo verjetno pa je, ker je brez dvoma nastala kmalu potem, ko je mesto dobilo samoupravne pravice, da je v njej deloval vsaj del mestne uprave.

Sedež mestne uprave ali eden izmed sedežev pa ni bil verjetno daleč iz središča mesta in tako najdba potrjuje domnevo, da je bilo upravno središče Poetovija, mogoče v zvezi s svetišči in tradicijami predrimskega naselja, na levem dravskem bregu. Izpraznjeni objekti poveljstva v taboru, ki mogoče niti niso bili zelo razkošno zidani in v katerih se je včasih naselila po odhodu legije mestna uprava, pa so v Ptujju mogoče prevzeli drugo nalogo. Ker vemo, da so v polnem II. stol. delovali uradi in skladišča ilirske carine na dravskem desnem bregu, je mogoče mestni del v opuščenem taboru prevzel vlogo poslovnega dela. A tu gremo v domnevah že nekoliko predaleč. Upajmo, da nam druge podrobnosti iz slike mesta, ki je danes že precej popolna, razkrijejo podobne najdbe, kot so bile najdbe, ki smo o njih pravkar govorili in ki so pripomogle k boljšemu poznavanju zgodovine in mestne slike Poetovija v zgodnejših obdobjih tega mesta.

OPOMBE

1. B. Saria, RE suppl. s. v. Poetovio s starejšo literaturo. — 2. B. Saria, *Archaeologische Karte von Jugoslawien*, Blatt Ptuj, Zagreb 1956, 31; F. Baš, ČZN XXVIII. 1933, str. 87. — 3. Mikl. *Arheološki vestnik XI—XII 1960—1961*, str. 156, 157. — 4. J. Šašel, *Kronika 9 1961* str. 124, B. Saria XVI. *Bericht d. röm. germ. Kommission 1926* str. 115, 116. — 5. Predvsem ugotovitve zadnjih let, prim. Varstvo spomenikov, letno poročilo za leto 1961 in 1962. — 6. Prim. Varstvo spomenikov, letno poročilo za leto 1963, datacija R. Cagnat, *Cours d'epigraphie latine Paris 1914* str. 195 — 7. B. Saria, RE suppl. s. v. Poetovio.

JANKO JARC — ŠESTDESETLETNIK

Ob zatonu minulega leta — 25. decembra 1963 — je v Novem mestu praznoval šestdesetletnico rojstva ravnatelj Dolenjskega muzeja Janko Jarc. Življenjskega jubileja tega razgledanega proučevalca domače preteklosti se je spomnilo naše časopisje, pa je prav, da o njem spregovorimo tudi v Kroniki, saj šteje ta Jarca med svoje sodelavce. Hkrati pa je bil sam kot zastopnik Dolenjske tudi član uredniškega odbora predvojne Kronike slovenskih mest. V tista leta pa segajo tudi začetki Jarčevega raziskovanja zgodovinske podobe njegove ožje domovine — Dolenjske in Bele krajine.

Jubilant se je namreč rodil v Črnomlju, obiskoval osnovno šolo v Beli krajini (Gradac in Črnomelj) in na Dolenjskem (Žužemberk in Kostanjevica), dovršil gimnazijo v Novem mestu in nato študiral zgodovino na univerzi v Ljubljani in Pragi. Široka razgledanost in hkrati navezanost na ožjo domovino sta ga spremljala tudi na njegovih službenih mestih v Murski Soboti, Novem mestu in Ptuj, kjer ga je aprila 1941 zahtevala druga svetovna vojna.

V desetletje pred to vojno segajo tudi prve Jarčeve zgodovinske razprave: po prouče-

vanju arhivov, zapiskov in takratnega časopisja je objavil leta 1935 in 1936 v predvojni Kroniki zajetni razpravi o narodnem prebujenju Novega mesta ob njegovi petstoletnici (1865). V naslednjem letniku Kronike je pisal o novomeškem arhivu, leta 1938 pa je objavil in podrobno komentiral zanimiv rokopis Franca Antona pl. Breckerfelda, ki je proti koncu XVIII. stoletja živel na Starem gradu pri Novem mestu. Ko je leta 1936 novomeško gasilsko društvo praznovalo šestdesetletnico svojega obstoja, se je Jarcu ponudila priložnost, da je segel preko ozkega jubilejnega okvira in v prikupni knjižici poleg historiata društva podal zgoščeno zgodovinsko podobo dolenjske metropole (Novo mesto in njegova prostovoljna gasilska četa, 1936).

Čeprav odmaknjen iz Novega mesta je Jarc s tankim posluhom spremljal vsa kulturna prizadevanja mesta ob Krki; ko je tu vznikla misel o osnovanju muzejskega društva, ki naj pripravi vse potrebno za ustanovitev lokalnega muzeja, najdemo Jarca med pobudniki te lepe zamisli in leta 1940 med ustanovitelji muzejskega društva v Novem mestu. Na ustanovnem občnem zboru, ki so se ga udeležili tudi vodilni predstavniki slovenske zgodovinske znanosti in muzejstva — dr. Milko Kos, dr. Josip Mal in drugi — je predaval o podobi Novega mesta v XIX. stoletju. Predavanje bi moralo iziti leta 1941 v 2. številki Kronike slovenskih mest, pa so vojni dogodki natis preprečili. Že postavljeni stavek je bil kasneje v tiskarni uničen, rokopis sam pa izgubljen.

Druga svetovna vojna je započelo delo za novi muzej pretrgala, profesor Jarc pa je bil v juliju 1942 aretiran in po dvomesečnem zaporu prepeljan v koncentracijsko taborišče v Monigo in nato v Gonars. Po zlomu Italije je odšel v partizane, kjer mu je bila prva skrb, da je v sodelovanju z Ivom Pirkovičem, ki je že takrat opozarjal najvišje politične forume in glavni štab, da je potrebno zbirati sovražno arhivsko gradivo. Zbral in spravil na varno številne italijanske arhive, ki so potem, dasiravno jih je dokaj propadlo v oktobrski nemški ofenzivi, postali temelj za podrobno proučevanje okupatorjeve dejavnosti pri nas. Ko je Jarc kasneje prišel na osvobodeno ozemlje v Belo krajino, je svoje delo pri zbiranju in urejanju okupatorskih in partizanskih arhivalij nadaljeval v okviru Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS, nato pa kot arhivar inštituta na Bazi 80. Arhivarsko delo je opravljal tudi po osvoboditvi v ljubljanskem

Inštitutu narodne osvoboditve vse do maja 1951, ko je bil imenovan za ravnatelja novo ustanovljenega Dolenjskega muzeja v Novem mestu.

Ob zbiranju in urejevanju partizanskih in okupatorskih arhivov pa je Jarc pričel objavljati v dnevnem in revialnem časopisju ter zbornikih številne zapiske, članke in razprave o sovražni in partizanski dejavnosti. Teh objav je samo v Škerlovi knjigi *Petnajst let bibliografije o narodnoosvobodilnem boju Slovencev*, ki zajema obdobje od 1945. do 1959. leta, navedenih 58 (všteti moramo tudi deli, ki sta objavljeni pod Jarčevim psevdonimom Janez Hudnik!), pridružil pa jim je v zadnjih letih še nove. Čeprav v svojih delih ponekod posega v vso Slovenijo, je vendar Jarčevo glavno zanimanje tega časa usmerjeno na partizansko Dolenjsko in Belo krajino. Naj tu omenimo samo tehtno razpravo *Bela krajina v uporu*, ki je izšla v prvem letniku povojne *Kronike*, v zadnjem času pa odlomek iz obširnega, temeljito zasnovanega dela *Partizanski Rog*, ki bo v kratkem izšlo kot samostojna publikacija.

Če je Jarc v povojnih letih znova uspešno zastavil pero kot historik, se je prav tako

z uspehom uveljavil na področju, ki ga je pričel obdelovati že leta 1940, to je v muzejski in spomeniškovarstveni dejavnosti. Ko se je leta 1951 vrnil v Novo mesto in prevzel vodstvo Dolenjskega muzeja, je nova ustanova v nekaj letih polno zaživela. Hkrati je z razgledanostjo, znanjem in prefinjenim okusom sodeloval pri reševanju številnih spomeniškovarstvenih problemov, ki so se odpirali pri obnovi bombardiranega Novoga mesta, porušenih dolenjskih gradov, pri ureditvi naselij, zaščiti arheoloških, etnografskih in prirodnih spomenikov in področij, pri izdelavi urbanističnih načrtov, reševanju in ureditvi lokalnih arhivov, pri postavljanju partizanskih spominskih obeležij itd. Poleg tega je bil urednik Dolenjske muzejske knjižnice, v kateri je z uvodom in podrobnim komentarjem objavil *Westrove Novomeške spomine*, bil je član raznih svetov, komisij, upravnih odborov itd. Skratka: jubilentovo vsestransko delo, za katerega sta značilna temeljita strokovna razgledanost in izbrušen estetski okus, se je v novem okolju bogato razmahnilo in dalo vrsto lepih sadov. Zato želimo Janku Jarcu, da bi svojim dosedanjim uspehom v prihodnjih letih pridružil še nove!

Jože Dular

ZGODOVINSKO BRANJE

Alan Bullock, Hitler. Ljubljana 1965. Cankarjeva založba (prevedla Boris Verbič in Brane Vrčon).

V zbirki *Bios* je izšlo lani zajetno delo oxfordskega profesorja Bullocka o Hitlerju. Žal so iz prevoda izpuščeni nekateri pasusi. Trditev založbe, da so izpuščene nebitne stvari, ni zadostno opravičilo za to napako. Še huje je, da je opuščen ves kritični oziroma znanstveni aparat.

Vsebina knjige je razdeljena na tri velika poglavja: *Vodja stranke*, *Kancler*, *Vojskovodja*. Tu je zajeto Hitlerjevo življenje zelo podrobno in z velikim poudarkom splošne zgodovine. Avtor je uporabljal zelo veliko virov in literature, kar je nekoliko manj posrečeno navedeno na koncu knjige. Delo je pisano z veliko zavzetostjo in z mnogo akribije ter dobrim poznavanjem nemške in svetovne zgodovine in seveda Hitlerja samega. Moti nas pripomba, ki jo je napisal avtor sam, češ da ne verjame, da bi Hitlerja spravil na kanclersko mesto finančni kapital. Tu se ne moremo spuščati v polemiko, le poudarimo naj dejstvo, da zavzema vsa marksistična historiografija stališče, da je

bilo res tako in da je to tudi edino možno, če izhajamo iz realne baze, ki jo je takrat imela Nemčija. Avtor preveč poudarja subjektivni moment in psihološke činitelje, premalo pa upošteva tisto stvarnost, ki je omogočila nacionalnemu socializmu tolikšen razmah. Poleg tega sem mnenja, da bi Bullock mogel precizneje in obširneje osvetliti vlogo in delovanje socialno demokratske in zlasti komunistične stranke v Nemčiji ob Hitlerjevi borbi za oblast.

Brez teh pomislekov se mi zdi knjiga dobra in potrebna. Dobro bi bilo, če bi kdo v predgovoru avtorja korigiral in dopolnil, da ne bi poprečni bralec izvajal napačnih zaključkov.

Franc Rozman

X. letnik Loških razgledov. Izšel je jubilejni zvezek znanih *Loških razgledov*. Tudi desetič nam prinaša članke iz narodnoosvobodilne borbe, razglede (prispevke s področja znanosti in umetnosti), leposlovje loških rojakov ter poročila in zapiske.

V prvem delu obravnava Rado Jan partizansko šolstvo na loškem ozemlju. Po ohrajenih virih in izjavah še živečih učiteljev

je avtor podal razvoj slovenskega partizanskega šolstva po kapitulaciji Italije do konca druge svetovne vojne.

V »Spominih na Poljansko in Žirovsko četo Gorenjskega odreda« pripoveduje Janko Mrovlje-Marko o partizanskem delovanju v prvih mesecih leta 1943. Članek je napisal ob dvajsetletnici, v spomin na borce Poljanske čete, ki so padli za osvoboditev naše domovine.

Tematiko NOB zaključujejo »Spomini partizanskega bolničarja« Gregorja Rupnika-Groge. Prikazal nam je težko delovanje partizanskih bolnišnic vse od leta 1942 do septembra 1945. leta.

Prvi del Razgledov pričinja Anton Ramovš z okamenelim življenjem v loških hribih. Pisec se je omejil na Retski greben na Jelovici.

Anton Polenec opisuje pajke ob potoku Luši v Selški dolini. Naravoslovni del Razgledov končuje Boštjan Kiauta s prispevkom o vrstali stenici na loškem ozemlju.

Nameravana sečnja gozdov na Sorškem polju je sprožila pospešena arheološka raziskavanja. Janez Eržen je priobčil topografski opis 54 prazgodovinskih gomil in dveh domnevnih taborišč med naselji Reteče, Gočešič in Drulovka.

Veliki Tolminski punt je imel svoje odmeve tudi na loškem gospodstvu. Te odmeve, ki pa niso šli preko pritožb in ilegalnega vretja, opisuje po bogatih arhivalnih virih Pavle Blaznik. Študijo dokumentira z dvema fotokopijama.

Idrijski rudnik, ki je od XVI. stoletja dalje krepko podpiral cesarsko blagajno, je imel živahne gospodarske stike s Škofjo Loko. Od XVI. do srede XVII. stoletja so loški lončarji zalagali živosrebrni rudnik v Idriji z glinastimi lonci, potrebnimi za pridobivanje živega srebra. Te gospodarske zadeve nam popisuje Marija Verbič.

Posebno kvaliteten primer »kranjskega prezbiterija« se je ohranil na Križni gori nad Staro Loko. Problematiko, od kod bi lahko izhajal mojster križnogorskih fresk, nam je predstavil Emilijan Cevc, ki pa s tem člankom še ni izrekel zadnje besede o tem pomembnem umetnostnem spomeniku.

O mejah med stilno, poljudno in ljudsko umetnostjo razglablja Ivan Sedej v svojem prispevku »Problematika ljudske umetnosti na loškem ozemlju«. Škofja Loka s svojo bližnjo in daljno okolico je s starimi ohranjenimi arhitekturnimi spomeniki pomemben fond etnološkega raziskovanja.

Francè Planina nam v prispevku »Spomeniškovarstvene naloge Škofje Loke« na

kratko svetuje, kako naj bi se ohranjal in olepšal stari zaščiteni del mesta.

Primeri kvalitetnega profanega stavbarstva na vasi so danes že redki. O problemu prilagoditve stare stavbe potreban modernega časa govori Marjan Mušič v sestavku »Obnova Kalanovega doma na Bukovici«.

Imenoslovno študijo »Lontrg« je priobčil Jože Žigon, ki je v svoji razlagi Spodnji trg, Ločanom znan pod imenom »Lontrg«, prekrstil v »Lantrik«.

Drugo imenoslovno študijo »Tavčar in Davčar« je napisal Lovro Sušnik. Poskusil je prikazati, od kod bi moglo izhajati zelo razširjeno rodbinsko in hišno ime Tavčar.

Štiridesetletnico smrti pisatelja Ivana Tavčarja je počastil Janez Dolenc s svojo študijo »Ob idili Kosmovega Janeza in Presečnikove Mete«.

Poglavje razgledov zaključuje Jernej Dermota z opisom nastanka in razvoja sedanje tovarne »Niko« v Železnikih.

V poročilih in zapiskih objavlja sedanji predsednik občinske skupščine Milan Osovnikar »Odlok o zaščiti zgodovinskega področja mesta Škofje Loke«.

Francè Planina je priobčil nekrolog slikarju Gvidonu Birolli, ki je do zadnjih let svojega življenja tako rad zahajal kot ribič in popotnik med loške občane. Isti avtor je počastil s kratkim življenjepisom šestdesetletnico Pavleta Blaznika, zaslužnega predsednika Muzejskega društva in znanega zgodovinarja. Sam Pavle Blaznik govori o problemu nastanka Bitenj na Sorškem polju.

»Novosti v Loškem muzeju na prostem« kot prvem te vrste v Sloveniji nam je naštel Aleš Mrzel. Kustos Andrej Pavlovec pa komentira razstave v Loškem muzeju v sezoni 1962/63.

Kje so potovali na zadnjem muzejskem izletu, piše Francè Planina, kakšen je nizozemski »Skansen«, je popisal Janez Planina. Zapiske s pohoda I. bataljona Škofjeloškega odreda je priobčil Stane Pečar, ki pripoveduje o srečanju gorenjskih in primorskih partizanov v Cerknem v dneh 7. in 8. septembra lanskega leta.

O prvih »Loških poletnih prireditvah« govori Janko Krek, kaj pa so »loške smojke«, nam je v verzih ohranil književnik Lojze Zupanc. Da je Loka zares srečno mesto, je v kratki pesmici potrdila Manica Komanova.

Posebno pohvalo zasluži bibliografsko kazalo Loških razgledov za leta od I./1954 do X./1963. Janko Krek je letos dokončal prve tri dele bibliografije za prvih 10 let, četrti del pa bo objavil v prihodnjem XI. letniku.

Loški razgledi, ki so po pomembnosti že davno prerasli meje svojega ozemlja, so se

s tem bibliografskim prispevkom še bolj približali vsakomur, ki želi virov in gradiva pri poglobljanju znanja o Škofji Loki. Vsi prispevki lepe revije Loški razgledi imajo namreč kratke povzetke v dveh tujih jezikih.

Franc Stukl

Emilijan Cevc, Srednjeveška plastika na Slovenskem. V letu 1963 je Slovenska matica izdala s področja umetnostnozgodovinske vede Emilijana Cevca »Srednjeveško plastiko na Slovenskem«. Pisec je delo posvetil svojemu učitelju Francetu Steletu.

Srednjeveško slikarstvo našega ozemlja je prav dobro raziskano. Deloma velja ta trditev tudi za srednjeveško sakralno in profano arhitekturo. Slikarstvo, kiparstvo in arhitekturo baroka prav tako bolje poznamo. Fragmentarni zapiski o srednjeveški plastiki pa so bili doslej raztreseni v posameznih topografskih opisih dekanij, okrajev in po galerijskih katalogih ali konservatorskih zapiskih. Sintetičnega pregleda še nismo imeli.

Emilijan Cevc si je že od začetka zadal nalogo, da prouči gotsko plastiko na Slovenskem. Že svojo doktorsko disertacijo je imel iz te teme. Delo, ki ga pričinja v zgoraj navedeni knjigi, je avtor pojmoval obširneje. Pričujoča knjiga začinja s staroslovensko naselitvijo in sega do zadnje četrtine XV. stoletja, ko tudi pri nas pojema srednji vek in se v umetnosti pojavijo nove težnje poznogotskega baroka in renesanse. Pisec namerava začeto delo nadaljevati v drugem delu knjige, ki bo časovno obsegala zadnjo četrtino XV. stol., renesanso in manierizem XVI. stoletja.

Delo je razdeljeno poleg uvoda in spoznanj ob koncu v 5 poglavij: Prvo srečanje z evropsko umetnostjo, romanika, viteška gotika, meščanski realizem in dvorni idealizem pozne gotike (dve podpoglavji) in pomeščanjena pozna gotika (tudi z dvema podpoglavjema).

V prvem poglavju nas pisec seznanja s prvimi najdbami plastičnega oblikovanja pri nas od VII. stoletja naprej — fibula v obliki

pava, reliefne kovinske ploščice, reliefi v kamnu in po vsem sredozemskem prostoru raztresena pleteninasta ornamentika.

Romanika prinaša poleg arhitekturne plastike, vezane na steno (kapitel, konsolne maske, portal) že prve pojave oble plastike, ki v naslednjih obdobjih polagoma prevlada.

V obdobju viteške gotike se poleg zgoraj naštetih plastičnih elementov javljajo nove kiparske naloge: viteški nagrobnik in figuralni sklepnik gotskih rebrasto obokanih cerkva. Meščanski realizem in dvorni idealizem pozne gotike prinaša pomembno kiparsko gradivo iz celjske minoritske cerkve. Ptujске gore in plastike iz Velike Nedelje.

Pomeščanjena pozna gotika nam ne nudi več tako kvalitetnih spomenikov kot meščanski realizem. Poleg del s sakralno vsebino se v tem obdobju močneje uveljavijo dela profane tematike (nagrobnik, okenska polica, korne klopi v Ptujju).

Naše gradivo pisec obširno primerja z najkvalitetnejšimi evropskimi spomeniki in ga spremlja naprej do zadnjih izpevov v »pokmeteni plastiki« *podružničnih cerkva. Kakor sam pravi v uvodu, je napisal zgodovino in ne estetike naše srednjeveške plastike. Zato je kvantitativno pritegnil čimveč gradiva, kar je rodilo popularizacijo novih kvalitet, ki jih dober poznavalec evropske srednjeveške umetnosti ne bo smel spregledati. Pri tem je mišljen mojster solčavske Madone, gmiündsko-parlerjanski krog, ptujsko-gorska in velikonedeljska skupina.*

Emilijan Cevc je dokazal, da veljajo regionalne konstante, že znane za slovenski barok, tudi v naši srednjeveški plastiki. Področje slovenske naselitve ni samo geografski prehod iz Srednje Evrope v Sredozemlje, temveč tudi umetnostni. Zato se pri nas vplivi prepletajo in moremo govoriti o več regionalnih konstantah tudi pri naši srednjeveški plastiki.

Kljub lokalnemu in kvalitetno manj pomembnemu gradivu bo naša srednjeveška plastika zagotovo našla svoje mesto med kiparstvom Srednje Evrope.

Franc Stukl

OBVESTILA

PO SKLEPU SEJE
UREDNISKEGA ODBORA KRONIKE Z DNE 5. DECEMBRA 1965 ODKUPEJE UPRAVA KRONIKE
PO TRIKRATNI CENI NASLEDNJE STEVILKE REVUJE: I. STEVILKO I. LETNIKA (1955) IN KOM-
PLETNI III. LETNIK (1955). STEVILKE POŠILJAJTE NA NASLOV UPRAVE KRONIKE, LJUBLJANA,
METNI TRG 27/III

*

V skladu z veljavnimi predpisi seznanjamo naše naročnike in bralce s pregledom dohodkov in izdatkov za leto 1965 (v din):

Dohodki	Izdatki
Naročnina in iztržek oglasov 2,695.460	Stroški uredništva 1.551.700
Klišeeji 70.500	Osební upravni stroški 484.604
Dotacija 1.100.000	Izplačila provizije 964.737
Primanjkljaj 1.576.059	Stroški tiskarne 2.394.651
	Materialni stroški 66.327
Skupaj 5.442.019	Skupaj 5.442.019
Za upravo Kronike:	Knjigovodja:
Dr. Jože Šorn, s. r.	Jože Jenko, s. r.

GOSPODARSKO
ZGODOVINSKI
SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

Nove tarife za prodajo električne energije

Nove tarife za prodajo električne energije, ki so jih predpisala podjetja za distribucijo električne energije v Sloveniji in veljajo od 1. januarja 1964, določajo razmeroma kompliciran način obračunavanja prodane električne energije. Osnovni namen novega tarifnega sistema je v tem, da bi se električna energija koristila na čimbolj ekonomičen način. Z njim se želi doseči, da bi odjemalci z načinom rabe električne energije omogočili boljše koriščenje proizvodnih, prenosnih in distribucijskih kapacitet in razpo-

ložljive električne energije. Ti cilji novega tarifnega sistema naj bi se dosegli z uvedbo stimulacije potrošnikov električne energije za zniževanje obremenitev oziroma konic (kW) za manjšo rabo v kritičnih mesecih (sezona) in za večjo rabo v dnevnih urah, ko je več električne energije na razpolago.

Pri določanju novih tarifnih postavk je v osnovi upoštevan dosedanji nivo cen za posamezne skupine odjemalcev, kar sicer zmanjšuje efekt, ki ga novi sistem želi doseči.

Tabela tarifnih postavk

Zap. št.	Napetost	Tarifna skupina	Sezona	Za I. stopnjo				Za II. stopnjo							
				obračunska moč		energija		obračunska moč		energija					
				VT	MT	VT	MT	VT	MT	VT	MT				
				din/kW	VT	MT	VT	MT	VT	MT	VT	MT			
1.	Visoka napetost	Elektrokemija 35 in 10 kV	VS	1500	1500	9	6	2	1						
			NS	1000	1000	5	5	2	1						
2.	Visoka napetost	Elektrotoplota 35 in 10 kV	VS	900	900	9	5	2	1						
			NS	600	600	5	2	2	1						
3.	Visoka napetost	Medmestna elektrovleka 35 in 10 kV	VS	2570	1185	7,50	5,75	1,85	0,90	1040	520	7,50	5,75	1,85	0,90
			NS	800	400	2,50	1,25	0,60	0,50	700	350	4,90	2,45	1,20	0,60
4.	Visoka napetost	Premogovniki 35 in 10 kV	VS	1500	1500	10	6	3	2						
			NS	1500	1500	10	6	3	2						
5.	Visoka napetost	Splošni 35 kV odjem	VS	1700	1700	16	10	5	2	750	750	27	18	4	2
			NS	1200	1200	10	5	3	2	600	600	18	10	4	2
6.	Visoka napetost	Splošni 10 kV odjem	VS	1700	1700	17	11	3	2	800	800	28	19	4	2
			NS	1200	1200	11	6	3	2	600	600	19	11	4	2
7.	Nizka napetost	Gospodinjski odjem	VS	100	100	8	5	—	—	80	80	50	—	—	—
			NS	100	100	5	2	—	—	80	80	50	—	—	—
8.	Nizka napetost	Komunalni odjem	VS	500	500	10	5	4	2	150	150	50	—	4	—
			NS	500	500	7	5	4	2	150	150	50	—	4	—
9.	Nizka napetost	Kmetijski odjem	VS	100	100	8	5	4	2	80	80	50	—	4	—
			NS	100	100	5	2	4	2	80	80	50	—	4	—
10.	Nizka napetost	Splošni odjem	VS	500	500	25	15	4	2	500	500	50	—	4	—
			NS	500	500	16	6	4	2	500	500	50	—	4	—

Pri določanju tarifnih skupin so izjemoma predvidene posebne namembne skupine odjema (elektrokemija, elektrotoplota, medmestna elektrovleka, premogovniki) zaradi tega, ker so ti odjemalci že poprej tretirani v posebnih skupinah s poprečnimi nižjimi cenami. To je bilo potrebno vsaj za prehodno dobo, ker bi z njihovim izenačenjem z drugimi odjemalci na visoki napetosti povzročili znatno zvišanje njihovih dosedanjih cen. Pri nekaterih tarifnih skupinah se je kljub temu uvedlo manjše zvišanje, ker bi drugače bila prodajna cena nižja od cene, po kateri distribucijsko podjetje kupuje električno energijo.

Tarifne postavke za odjemalce na visoki napetosti so določene tako, da odjemalci na napetosti 35 kV dosegajo poprečno ugodnejšo ceno od odjemalcev na napetosti 10 kV. Pri tem je bil v določeni meri upoštevan stroškovni princip. Iz enakih razlogov imajo najvišjo poprečno ceno odjemalci v tarifni skupini »splošni odjem« na nizki napetosti.

Tarifne postavke v tarifnih skupinah »gospodinjstvo« in »kmetijstvo« so izenačene z namenom, da se poenostavi obračunavanje pri zasebnih kmetijstvih. S tem izenačenjem se v neki meri dvigajo poprečne cene pri zasebnih kmetijstvih, občutno pa se znižujejo cene družbenemu sektorju kmetijstva.

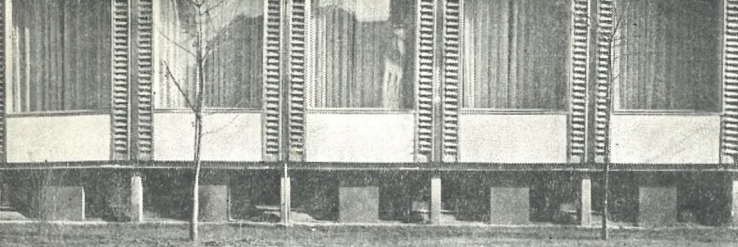
V tarifni skupini »komunalni odjem« so zajeti zelo raznovrstni odjemalci. To je narekovalo določitev nekoliko višjih tarifnih postavk kot v »gospodinjstvu« in »kmetijstvu«, pač pa nižjih od »splošnega odjema« na nizki napetosti. V tej skupini se pomembno znižujejo cene vodovodom.

V novih tarifah je predviden tudi prispevek za vzdrževanje in umerjanje ter uvedba najemnine za merilne naprave, ki so osnovna sredstva dobavitelja.

Elektrogospodarska podjetja pričakujejo, da bo ta nova tarifa zelo ugodno vplivala na boljšo izkoriščenost elektroenergetskih naprav in jim omogočila kvalitetnejšo oskrbo potrošnikov.

Janez Prelog

direktor Poslovnega združenja DES

Tiskarsko knjigoveški servis Zavoda za gluhonemomladino, ing. arh. Savin Sever

letnica obratovanja

Elektrarne Medvode

Slovenija projekt

V LJUBLJANI

Arhitektura zavzema vsekakor zelo vidno mesto med različnimi dejavnostmi, saj se z njo srečujemo na vsakem koraku. Potrebe so narekovale takoj po osvoboditvi tako projektantsko podjetje, ki bi moglo reševati projektivne gradbene naloge v kompleksnem merilu. Zato je bil osnovan Projektivni zavod Slovenije, ki se je pred 15 leti preimenoval v SLOVENIJA PROJEKT — podjetje za projektiranje. Že od samega začetka je imelo podjetje svojo začrtano pot. Potrebno je bilo organizirati projektantske skupine, ki bi načrtovale vse visoke gradnje, kot tudi urbanistično urejale naselja. Tako so se zbrali v SLOVENIJA PROJEKTU inženirji in tehniki, ki projektirajo ves čas obstoja podjetja vse vrste industrijskih objektov, obenem pa tudi obdelujejo naloge s področja družbenega standarda. Strokovni sestav podjetja je takšen, da lahko smotrno medsebojno sodelujejo arhitektonske skupine, konstruktorske kot tudi kalkulatske in inštalaterske, kar vse omogoča popolno obdelavo gradbenega projekta v enem samem podjetju.

Vsak čas se srečujejo inženirji in tehniki SLOVENIJA PROJEKTA s tematsko zelo različnimi in zahtevnimi nalogami. Da bi mogli spoznati barvitost raznolikih nalog, si oglejmo nekatere realizirane objekte, ki jih je npr. podjetje projektiralo v Ljubljani. Čeprav ni bila glavna teža prevzetih in opravljenih nalog v Ljubljani — npr. industrijska izgradnja v naši ožji domovini je močnejša izven Ljubljane —, vendar našti objekti kažejo, da je kolektiv SLOVENIJA PROJEKTA sodeloval v mestu pri reševanju gradbenih nalog širokega spektra, s čimer je v mnogočem prispeval k oblikovanju sodobne Ljubljane.

Značilnejši realizirani objekti v Ljubljani

Solski in inštitutski objekti: Sola »Toneta Tomšiča«, Sola za srednji medicinski kader, Predavalnica Ortopedske klinike, Kemijski inštitut, Inštitut »Jožef Stefan«, Gradbeni solski center, Filozofska fakulteta, Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij, Tekstilni inštitut, Inštitut za jaki tok, Višja sola za politične vede itd.

Gostinski objekti: Adaptacija in prezidava hotela »Slon« z novo restavracijo, kletjo in vrtno restavracijo, Adaptacija Bellevua, Studentska menza v študentskem naselju itd.

Stanovanjski objekti: Stanovanjska bloka v Vrhovčevi in Smoletovi, Stanovanjski stolpiči v študentskem naselju, v Ilirski ulici itd.

Upravni in trgovski objekti: Zadruga zveza, Upravno poslopje »Petrola«, Komunalna banka za Bežigradom, Upravna in poslovna stavba v Trdinovi ulici, Upravna in poslovna stavba TT na Titovi cesti, Direkcija PTT, Radio televizija Ljubljana, Sekretariat Izvršnega sveta SRS v Gregorčičevi ulici, Ljudska skupščina SRS itd.

Industrijski objekti: Titovi zavodi »Litostroja«, Tovarna elektrokemičnih izdelkov »Belinka«, Kartonažna tovarna, Tovarna pisalnih strojev »TOPS«, Tovarna optičnih in steklopihaških izdelkov »TOS«, Živilski kombinat »ŽITO«, Obrati »ISKRE« na Pržanju in na Savski cesti, Obrati »Toplovoda«, Tovarna gradbenih polizdelkov, Skladišče močnih krmil, Vijakarna na Vlču, Rekonstrukcija »Saturnusa«, Tiskarsko knjigoveški servis Zavoda za gluhonemomladino itd.

Kdaj prihodnjic pa morda več o prizadevanjih »SLOVENIJA PROJEKTA« v drugih mestih in krajih Slovenije.

Korito savske struge se nad Medvodami precej zoži in povzroča v tem delu precej hiter in močan savski tok. To je že pred mnogimi leti navajalo gospodarstvenike k misli, da bi vodno energijo reke Save pri Medvodah s pridom izkoristili. Nedvomno so že v davnih časih tu stali mlini in žage, zakaj naravni prag na dnu struge je povzročal precejšen padec močno deroče vode.

V tovarniške namene je začel prvi to vodno moč izkoriščati Fidelij Trpinc, ki je znan kot prvi slovenski industrialec. Njegova tovarna je kasneje prešla v sklop drugih papirnic kot last graške firme Leykam Josefstal. Ta je proti koncu XIX. stoletja v Medvodah že vgradila prvo turbino, ki je obratovala do leta 1936.

Savsko energijo pri Medvodah pa so namepravali izkoriščati tudi za širše namene. Že pred prvi svetovno vojno so z namenom, da bi tu zgradili hidroelektrarno, že razlastili zemljišča nekaterih posestnikov, ki naj bi bila preplavljena. Vendar pa jim to niti takrat niti kasneje ni uspelo.

Šele z osvoboditvijo naše domovine, ko smo si poleg politične neodvisnosti priborili tudi gospodarsko samostojnost, je ta zamisel postala zopet izredno aktualna.

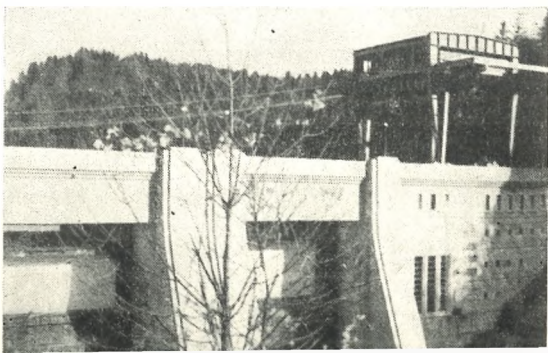
Na čelu z domačimi strokovnjaki so delavci, zbrani iz vse Slovenije, zgradili leta 1953 mogočen objekt, ki je zaprl Savi njeno naravno pot ter jo preusmeril skozi dve turbini. Te pa od takrat dalje poganjata generatorja, ki proizvajata dragoceno električno energijo, kri našega gospodarstva.

Zmogljivost medvoške elektrarne znaša 17 MW. Elektrarna je vključena v 110 kV daljnovodni sistem Slovenije. V desetih letih je proizvedla ca. 750 milijonov kilovatnih ur. V primerjavi z današnjo proizvodnjo v naših velikih elektrarnah to sicer ni veliko, vendar pa je energija iz medvoške HE sila dragocena, saj je v neposredni bližini potrošnika in tako praktično odpadejo vse izgube, ki se sicer pojavljajo s prenosom energije.

Ta energetske vir pa je lukrati vezan tudi na 35 kV daljnovode: Kleče, Kranj in Skofja Loka. Po 10 kV kablovodu pa dobavlja energijo tudi potrošnikom v neposredni bližini elektrarne. Tudi napajalna postaja za elektrifikacijo proge v Vižmarjih bo dobila energijo iz te elektrarne.

Z dvigom akumulacijskega bazena za 1 meter bodo v bližnji prihodnosti povečali proizvodnjo za približno 5%.

Iz vsega tega lahko sklepamo, da HE Medvode kljub razmeroma majhni zmogljivosti igra pomembno vlogo v preskrbi svoje okolice z električno energijo. Nedvomno pa gre ob tem vse priznanje tudi delovnemu kolektivu podjetja, ki z vestnim vzdrževanjem elektrostrojnih naprav skrbi za nemoteno obratovanje elektrarne.

15 let OBSTOJA

ne pomeni veliko za neko industrijo, kljub temu lahko štejemo vzpon elektroindustrije v Sloveniji v zadnjih 15 letih za velik uspeh. Šele po osvoboditvi so se začele zidati tovarne in zato lahko rečemo, da so naša podjetja dosegla zavidljiv uspeh.

Med taka podjetja lahko štejemo tovarno elektromateriala ELMA v Črnučah pri Ljubljani. Pred nekaj meseci je praznovala 15-letnico obstoja. Leta 1948 je bilo na mestu sedanje Elme še polje in gozd, sedaj pa stoji moderna tovarna, ki je v l. 1963 izdelala za ca. 2 in pol milijarde dinarjev raznega elektroinštalacijskega materiala, likalnikov in transformatorjev.

Začetek je bil skromen, nekaj stikal, vtičev in bananskih vtičev ter uslug, vsega mogoče nekaj desetih različnih izdelkov. Danes pa izdeluje Elma 344 različnih izdelkov, ne upošteva je nekaj sto različnih transformatorjev, ki so bili tudi izdelani v preteklem letu. Če pregledamo proizvodni program tovarne, lahko vidimo, da zajema celoten elektroinštalacijski material, vodotesni elektroinštalacijski material, izolacijski material (bougier cevi, oljni papir in svilo ter oljne tra-

kove), pešcl cevi in pribor, električne likalnice, navadne in z regulacijo (sistem Rowenta) ter suhe transformatorje do 200 kVA. Elma krije velik del jugoslovanskih potreb po tem materialu, kar je velikega pomena, ker smo morali prva leta po osvoboditvi ves ta material uvažati.

Prvo leto ni bilo niti 100 zaposlenih, sedaj pa zaposluje Elma preko 750 ljudi, v glavnem iz Črnuč in okolice.

Že več let Elma izvažata večje količine elektroinštalacijskega materiala in to v UAR, Iran, Turčijo, Irak, Saudsko Arabijo, Avstrijo, ZSSR, DDR in Indijo. Število držav, v katere Elma izvažata, se večja iz leta v leto, enako tudi količine izdelkov.

V lanskem letu je odprla Elma nov obrat v Lendavi, kjer se dela moderna bakelitna stiskalnica, ki bo imela ob polnem obratovanju ca. 50 zaposlenih.

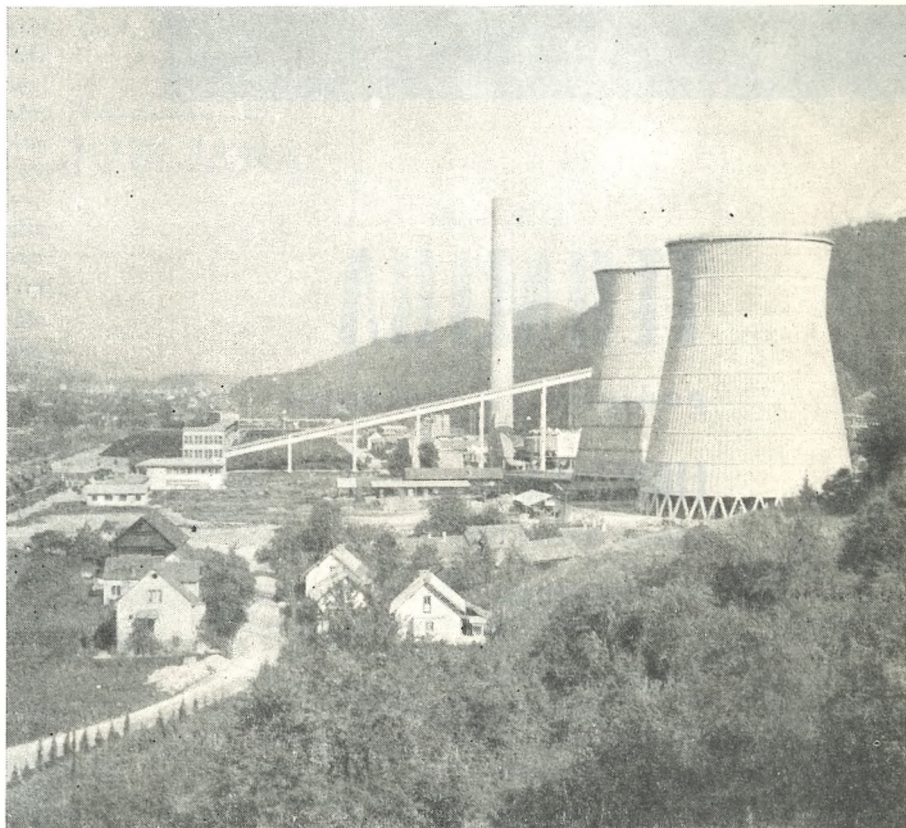
Vendar so načrti za bodočnost še večji. Tovarna je v rekonstrukciji ter bo v nekaj letih podvojila proizvodnjo, tako da bo lahko zadovoljila vse domače odjemalce in bo povečan tudi izvoz. Tega se tudi celoten kolektiv zaveda ter vlaga vse sile, da bo proizvodnja tekla v redu in nemoteno. Če bo podjetje tudi v bodoče dosegalo take uspehe kot doslej, lahko z zaupanjem gleda v bodočnost, zakaj uspeh ne bo zostal.

Elektrogospodarska skupnost Slovenije

združuje podjetja za proizvodnjo električne energije (hidroelektrarne in termoelektrarne), podjetje za prenos električne energije (Elektroprenos) ter upravo v Ljubljani.

Uprava ELES v Ljubljani vodi paralelno obratovanje, nakupuje in tudi prodaja električno energijo ter opravlja perspektivno elektrifikacijo, tehniško-ekonomsko ter organizacijsko-pravno koordinacijo v Skupnosti.

Termoelektrarna Soštanj

termika

Izolacije v ladjedelništvu

TERMIKA

podjetje za izolacije

LJUBLJANA

Telegrami: TERMIKA Ljubljana | Bančna zveza: 600-15-1-449

Uprava: Ljubljana, Kamniška cesta 25
telefoni: centrala: 36-306, 307, 308, 984
direktor: 32-247

Del upravnih prostorov:
Ljubljana, Poljanska 77

Računovodstvo, sektor gradb. montaže, arhit.
proj. biro, CIK

Tehnični urad — projektivni biro za izolacije
v ladjedelništvu: Rijeka, Ul. JNA 90

Lastni uvozni in izvozni oddelek

■ Proizvodni pogoni in predstanišтва:

- »TERMIKA«, pogon in operativa, Zrenjanin, Ećanski put, telefon 19-57, telegrami: Termika Zrenjanin
- »TERMIKA«, obrat za proizvodnjo mineralne volne BODOVLJE, Škofja Loka telefon 284
- »TERMIKA«, specialno mizarstvo — Poljane nad Škofjo Loko, telefon 824

■ Predstanišтва:

- ZAGREB, Novigradska 6/I., telefon 61-201
- BEOGRAD, Velesajam
- SKOPJE
- SR NEMČIJA, COMBICK, GMBH, Frankfurt/Main, Oberlinden 108, tel. 550355
- AVSTRIJA: Wien, Ferdinandstrasse 30, Werner & Eybl et Co.

■ Stalna delovna mesta:

- Brodogradnje Rijeka, Pula, Split, Trogir.
- Delovna mesta v industrijskih centrih in velikih objektih po vsej deželi

■ Izolatorska dela:

- montažna izolatorska dela v industriji, predelavi nafte, ladjedelništvu, gradnji vagonov, hladilnic itd.
- protipožarna zaščita objektov in konstrukcija z različnimi oblogami
- obloge in druge mere za zaščito od ropota
- kislinsko odporne obloge, specialna tesnila na gradbenih objektih, antikorozijska zaščita naftovodov in plinovodov
- specialni postopki in licence: špricami azbest, MINIKAY naprave za preprečenje vlage v izolaciji, dela s trdim polyurethanom peno, konserviranje s Cocoonom ali špricanim vročim bitumenom
- obloge za toplinsko zaščito industrijskih streh in velikih poslovnih objektov

■ Proizvodnja izolacijskih materialov in delov:

- mineralna volna »TERMIT« v vrečah, filci, blazine, vrvi, plošče
- izolacijski pesek »PERLIT«
- vrata za hladilnice, druge lesne konstrukcije za ladijske ali stabilne hladilnice
- pločevinski kanali za ventilacije, izolirani kontenerji, brezropotne telefonske govorilnice in podobno
- akustik-plošče za oblaganje plafona
- plastični kit za tesnenje

■ Montažne hiše:

- »TERM« raznih tipov in velikosti za družinska stanovanja, pisarne, ambulante in tako dalje

Cestno podjetje Ljubljana

Ljubljana

STOLPNIŠKA 10

TELEFONI: 52-551
52-594
53-026
53-171

LJUBLJANA

VZDRZUJE

zvezne
republiške
okrajne
in mestne

CESTE

na svojem
območju

**JIH
MODERNIZIRA**

gradi nove

IN OPRAVLJA

na njih

**VSA ASFALTNA
DELA**

TRGOVSKO PODJETJE S KEMICNO-
TEHNIČNIM BLAGOM
NA VELIKO IN MALO

CHEMO

LJUBLJANA
MAISTROVA 10
Telefon 52-720

prodaja v svojih centralnih grosi-
stičnih prostorih in specializira-
nih maloprodajnih poslovalnicah
v Maistrovi ul. 10, na Titovi 21,
v Kranju na Koroški cesti 11 in
Jesenicah, Cesta Borisa Kidriča 21

tehnične kemikalije domače in ino-
zemske proizvodnje, barve in lake
ter pribor, plastične mase, gumo,
steklo, porcelan, razstrelivo in
tehnične pline

Širok asortiment — Cene ugodne —
Postrežba hitra in solidna

TRGOVSKO PODJETJE S TEKSTILOM
NA DEBELO IN DROBNO

Veletekstil

LJUBLJANA
MASARYKOVA 17

Poštni predal 6
Brzovjake: Veletekstil Ljubljana
Bančna zveza: 600-11-1-78
Telefon hc. 32-887, 32-916

tekstil
trikotaža
pletenine
konfekcija

Za dom, službo,
dopust, izlet

vedno

PRODAJNI SERVIS

Modna hiša

LJUBLJANA-MARIBOR

Kurivoprodaja

*trgovsko podjetje s kurivom in gradbenim
materialom*

LJUBLJANA-SISKA, Na jami 10 — Celovška cesta

Telefoni:

uprava 52-066, 50-188
komerciala 31-695
direktor 31-696

Prodajni oddelk za Ljubljano:

Celovška cesta 54
telefon 50-907 in 55-259

Skladišča:

Janševa 1a, telefon 37-956
Žibertova 54, telefon 52-450
Titova, Stožice, telefon 385-112
Sentvid, telefon 51-085

Pri nabavi kuriva in gradbenega materiala se po-
trošnikom toplo priporočamo

TRGOVSKO
PODJETJE

„Moda“

LJUBLJANA — WOLFOVA 1

se priporoča s svojimi poslovalnicami:

MANON — Prešernov trg 3

MODA — Nazorjeva 5

OKRAS — Čopova 42

OTROŠKA MODA — Cankarjeva 7

GROSISTIČNO TRGOVSKO PODJETJE
Z BARVAMI IN LAKI

MAVIRICA
LJUBLJANA

priporoča nakup vseh vrst premaznega materiala — kot lančni firnež, oljnate barve in lake, vse vrste čopičev in ves v to stroko spadajoči material po najnižjih cenah v svojem skladišču

LJUBLJANA, Šmartinska cesta 110, tel. 52-561
in detajlnih trgovinah:

- »KARMIN«, Resljeva 1 — telefon 25-251
- »ORIENT«, Titova 22 — telefon 22-655
- »PLAVICA«, Wolfova 12 — telefon 25-465
- »MURKA«, Sentvid 92 — telefon 51-821

UPRAVA: Resljeva cesta 1 — telefon 21-256, 21-488

DRZAVNO OBRATNO PODJETJE

ŽIMNICA

TAPETNIŠTVO IN DEKORACIJE

izdeluje vsa tapetniška dela: tako spalne kot raztegljive kavče, divane, vzmetnice in žimnice, nadalje vse vrste foteljev, posebna naročila kakor tudi popravila. Nadalje posebej opozarjamo investitorje poslovnih in stanovanjskih zgradb, podjetja in ustanove, da imamo v sklopu podjetja poseben oddelek, ki se bavi specialno z oblogo tal z različnimi plastičnimi materiali, kakor tudi vse vrste zaves in dekoracije

Priporoča se podjetje

»ŽIMNICA«, LJUBLJANA, TOBAČNA 5

AVTOOBNOVA

LJUBLJANA

Bežigrad 11

tel. 32-562,
31-821

Novi obrat: TITOVA 156
telefon 51-845 in 30-594

Pogoj za redno in varno vožnjo: zanesljivo in kvalitetno vzdrževanje vozil

Vzdrževalna dela vseh vrst vam najhitreje opravijo v obratih AVTOOBNOVE

■ zanesljivo, hitro, z jamstvom in poceni

Papirografika

LJUBLJANA

RESLJEVA 30

Telefon: 36-001, 36-002, 30-584

TRGOVINA S PAPIRJEM IN GRAFICNIMI
POTREBŠČINAMI NA VELIKO

SLOVENIJALES

podjetje za izvoz lesa in lesnih
izdelkov — notranji trg

LJUBLJANA — BEETHOVNOVA 11

Telefon: 25-950 do 25-959

Telex: 05-112 in 05-158

Brzjav: SLOVENIJALES LJUBLJANA

IZVAŽAMO IN PRODAJAMO NA
DOMAČEM TRGU:

- pohištvo - serijsko in kosovno
- žagan les
- montažne hiše
- stavbeno pohištvo
- zaboje in platoje
- gozdne sortimente
- parkete
- ladijski pod
- vezane plošče
- panelke
- trde lesovinske plošče
- izolirke
- iverice
- furnir
- čevljarska klopita
- športne predmete
- šolske potrebščine in merila
- strojične ekstrakte
- izdelke lesne galanterije
- stole

Opremljamo:

poslovne prostore, hotele, restavracije, ladje, šole, otroške vrtce, bolnice, laboratorije itd.

Naše poslovalnice v Jugoslaviji:

Ljubljana, Gospodarsko razstavišče

Ljubljana, Kidričeva 1

Celje, Zidaniškova 15

Maribor, Partizanska 42

Zagreb, Trg Jože Vlahovića 4

Novi Sad, Železnička 23

Skopje, Svetozara Markovića 85

Rijeka, Brajdica

AGROSTROJ

L J U B L J A N A

DRAGA 41, TEL.: CENTR 33-981 KOMERC 37-472

Popravlila kmetijske in gozdarske mehanizacije, avtoremont, izdelava strojne opreme, melioracijska dela in terenska servisna služba

Izdelovanje in montaža molznih naprav

Projektira, konstruira in izdeluje naprave za namakanje v sistemih: stabilni, polstabilni in prenosni, črpalne postaje po naročilu.

Visoko- in nizkotlačne razpršilce, tanko- in debelostenske aluminijaste cevi s patentno sferično spojko v vseh dimenzijah ter vse druge elemente za zalivanje poljedelskih in vrtnarskih površin

Servisno zastopstvo: ITM, IMR, Tonpedo, Zmaj, Belje, Metalna, 14. oktober, Unimog, Avala, Steyr, Deutz, Skoda, Jawa, Landrover

Izdelujemo in montiramo vso opremo za hotelske objekte, bolnišnice, samopostrežne restavracije in bifeje

- kombinirani — toplotni — hlajeni — nevtralni elementi
- gostinski hlajeni pulti
- plinski — butanski — električni kuhinjski elementi
- gradbeno ključavničarstvo

V lastnem projektivnem biroju izdelujemo vse projekte in proračune

IGO

LJUBLJANA, Trnovski pristan 8

Telefon 21-747, 20-869

Učne delavnice

ZAVODA ZA GLUHO MLADINO

LJUBLJANA, BEZIGRAJSKA ULICA 8
Telefon 51-195, 51-196

s svojimi obrati: TISKARNA — LITOGRAFIJA
KNJIGOVEZNICA — USNJENA GALANTERIJA
IN ŠIVALNICA

opravljajo vsa dela omenjenih strok solidno in po konkurenčnih cenah. Za naročila se priporočamo!

Vlagajte pri

Komunalni banki

Ljubljana

in njenih poslovnih enotah

V Ljubljani: Šubičeva 2 — Mestna hranilnica ljubljanska, Čopova 5 — Bežigrad, Titova 55 — Moste, Vide Pregarčeve 8 — Siška, Celovška 99 — Vič, Tržaška 56

Izven Ljubljane: Domžale, Črnomelj, Grosuplje, Kočevje, Litija, Logatec, Medvode, Rakek, Ribnica, Vrhnika, Zagorje

Vaši prihranki bodo varno naloženi, vlagatelji so zavarovani za nezgodno invalidnost in nezgodno smrt.

Posobne ugodnosti boste dosegli, če boste vložili na hranilno knjižico najmanj 50.000 din in jih vezali na odpovedni rok nad eno leto. Take vloge se obrestujejo po višji obrestni meri, razen tega pa so vključene v občasna nagradna žrebanja.

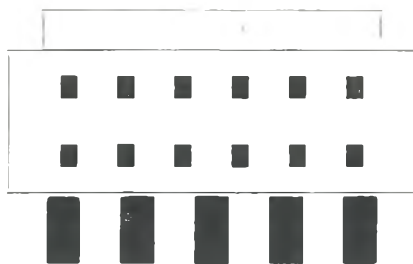
TOVARNA KAROSERIJ

avtomontaža

LJUBLJANA, CELOVŠKA 180 a

Telefoni: 51-741, 51-744, 51-752, 51-765 — Telegram: AVTOMONTAŽA-LJUBLJANA — p. p. 167

konstruira in izdeluje vse vrste karoserij, karoserijsko opremo, pločevinaste odpreske in kovinske konstrukcije, proizvajajo ogrevalne in klimatske naprave

»Agrobiro«

PODJETJE ZA PROJEKTIRANJE

Izdelujemo

projekte za gospodarske objekte,
posebno za kmetijstvo in živil-
sko industrijo, za družbeni stan-
dard in za komunalne potrebe

L J U B L J A N A
MIKLOŠIČEVA 38/VII.

Telefon 52-550

Slaščičarna

Ledina

LJUBLJANA
GRADIŠČE 17

telefon 21-154

vam nudi najboljše slaščice in
sladoled v svojih poslovalnicah in
slaščičarnah v Ljubljani:

TRG OF 14, tel. 57-757

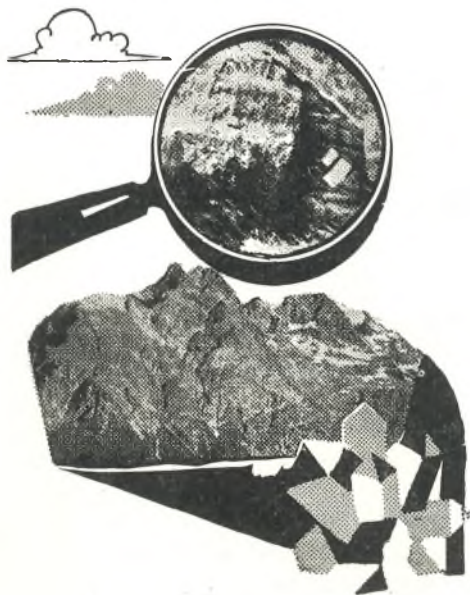
MIKLOŠIČEVA 22, tel. 22-161

NAZORJEVA 1, tel. 22-522

GRADIŠČE 17

MESTNI TRG 17

DOLENJSKA 68

Geološki zavod

v Ljubljani

Telefon: 50-165, 52-156

1. GEOLOŠKO KARTIRANJE,
RUDARSKO-GEOLOŠKA
RAZISKOVANJA IN USTREZNE
LABORATORIJSKE PREISKAVE
2. GEOFIZIČNA MERJENJA
3. RAZISKOVALNA VRTANJA
4. RUDARSKA RAZISKAVANJA

Slovenija - sadje

export - import

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA 10/IV

Telefon: 51-525, 51-526, 51-527

Poštni predal 85/II — Telex: 05-179

Trgovska predstavništva v Mariboru, Beogradu in Skopju — Skladišče v Volčji dragi in Kanalu — Hladilnici v Bohovi pri Mariboru, Zalog pri Ljubljani

Slovenijašport v Ljubljani

TRGOVSKO PODJETJE NA VELIKO IN MALO

s prodajalnami v Mariboru, Celju, Kranju, na Jesenicah, v Kopru, Zagrebu in Beogradu, vam nudi v veliki izbiri športno in telovadno orodje, camping opremo, športno obutev in oblačila, dvokolesa ter druge športne rekvizite.

Dobra kvaliteta, zmerno cene

Oglejte si bogate zaloge v naših prodajalnah

AGROOBNOVA

LJUBLJANA, ČRTOMIROVA 4

Telefon 35-126, 35-495

Gradi kmetijske gospodarske objekte, objekte živilsko-predelovalne industrije in objekte družbenega standarda

Opravlja zemeljska dela za obnovo vinogradov in sadovnjakov, krčenje in vsa druga agromelioracijska dela

LIVARNA LIGA

LJUBLJANA, GALJEVICA 266

Telefon 25-541

sprejema vsa naročila za odlične barvastih kovin. Za nadaljnja naročila in sodelovanje v letu 1964 se priporoča kolektiv

Istočasno pa želi svojim poslovnim prijateljem polno uspehov in sreče v novem letu

Gozdno gospodarstvo Ljubljana

LJUBLJANA, TRZASKA CESTA 2

Telefon 21-642

s svojimi gozdnimi obrati:

DOMŽALE — KAMNIK — LITIJA —
LJUBLJANA-POLJE — MEDVODE —
POLHOV GRADEC — RAVNIK —
SKOPLJICA — TRBOVLJE — HRASTNIK
— VRHNIKA — ZAGORJE

opravlja gozdno gojitvena in urejevalna dela, dela na gozdnih plantažah, proizvaja in prodaja vse vrste gozdnih sortimentov

Podjetje

OBRITNIK

Konfekcija, uniforme, perilo in čepice

LJUBLJANA, MASARYKOVA 34

Telefon: 51-040, 57-642

s svojimi trgovinami in obrati v Ljubljani, Kranju, Novem mestu, Mariboru, Celju, Brežicah, Postojni, Ajdovščini in Tolminu

TEKSTIL

Grosistično trgovsko podjetje

LJUBLJANA

Moša Pijade cesta

Telefon: 51-122

GASILSKA OPREMA

LJUBLJANA, LEVSTIKOV TRG 7

Telefon 20-102

Nudimo: gasilske avtomobile, prevozne in prenosne gasilne aparate, vse vrste »Storz« spojke, hidrantske nastavke, lestve in sesalne cevi, gasilske uniforme, reševalne vrvi kakor tudi električne in ročne sirene za protiletalsko zaščito ter vso opremo za gasilske edince

Podjetje

VARNOST

PODJETJE
ZA ČUVANJE
LJUDSKEGA
PREMOŽENJA

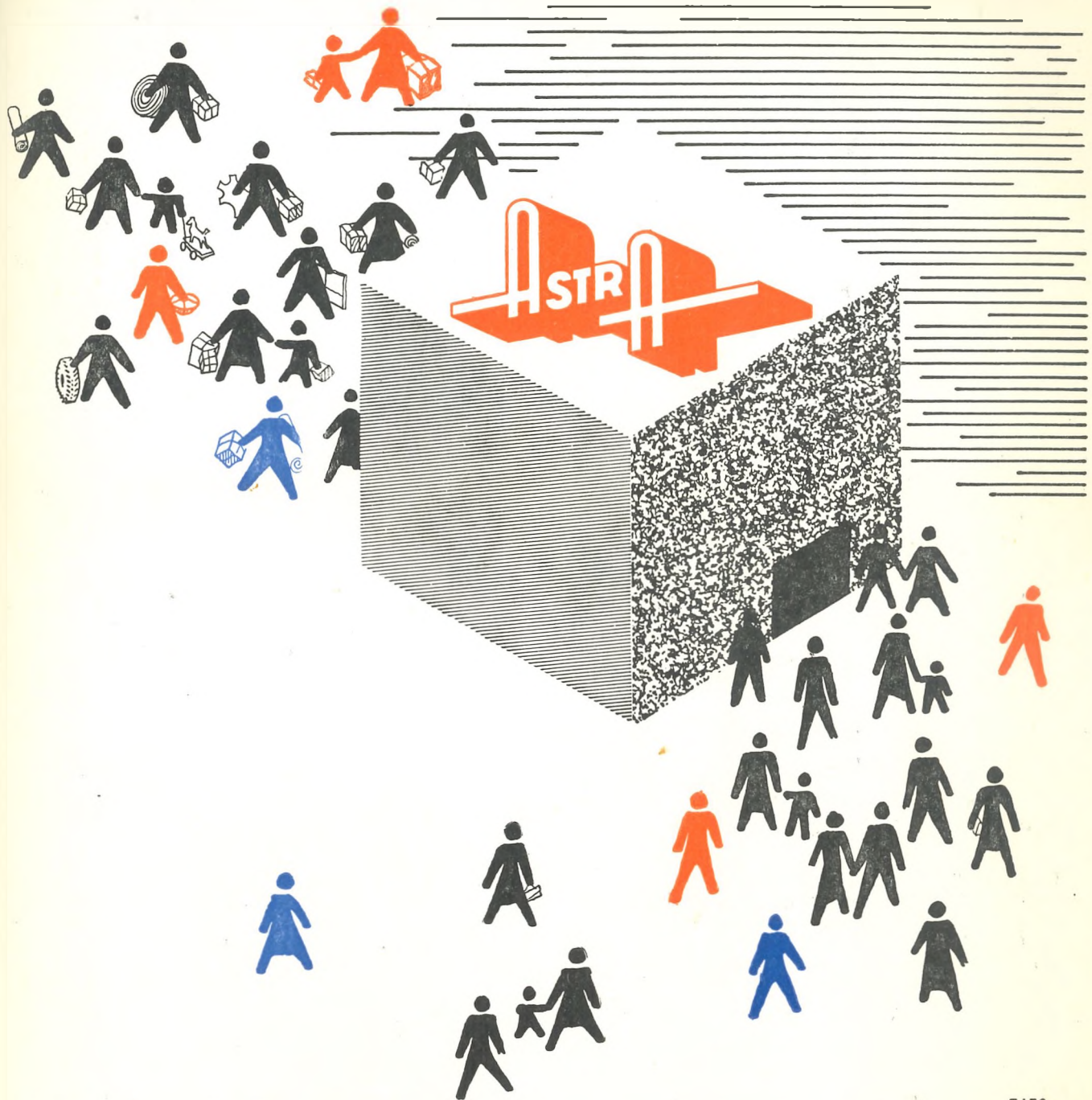
LJUBLJANA, KOLEZIJSKA 23

Telefon: direktor 22-927,
dežurna služba 20-070

vam nudi naslednje usluge:

- čuvanje vseh objektov družbene imovine z vratarji — čuvaji in obhodno stražo
- čuvanje na javnih prireditvah
- spremstvo za prenos denarja, vrednostnih papirjev in drugega materiala
- čuvanje nudi ob vsakem času in to stalno, začasno in izredno

Delovni kolektiv se priporoča za usluge

ZA7C

VELETRGOVINA

LJUBLJANA

vabi tudi vas, da izberete iz sortiranih zalog:

usnje, sedlarske in čevljske potrebščine, tesnilne materiale — pnevmatike, klinaste in pogonske jermene, transportne trakove — zaščitne obleke iz azbesta, tekstila, usnja — zaščitne maske, očala, rokavice in obutev — filce, gradel, dekorativne tkanine, polirne diske, vrvarske izdelke, sukanec in dekorativne vrvice — plastične mase za predelavo, stragulo, linolej, vinaz in juvidur plošče, ultrapas, bužir cevi, lepila za plastične mase — tekstilno, usnjeno, plastično in kovinsko galanterijo — švicarske, nemške in ruske ure, moške in ženske — okraske — uvožene aparate za gospodinjstvo

na veliko in drobno vam nudi veletrgovina A S T R A *v* LJUBLJANI in KRANJU

Javna RAZSVETLJAVA

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 42 — Telefon: 36-419, 32-93

OSVETLJUJE
PROJEKTIRA
GRADI
VZDRŽUJE

